

Tard története

*„Tardiak vagytok,
két part közt laktok,
ha a két part összemenne,
Tardnak akkor vége lenne.”*

Tard története

Tard, 2002

Szerkesztette:
Takács László

Írták:
Bodnár Tamás, Gál János, Kovács Zsolt,
Polák Péter, Szűcs Tamás, Takács László

Borító:
Kovács Zsolt

Lektorálta:
Dr. Tóth Péter
a történelemtudományok kandidátusa
és
Siska József
ethnográfus

Nyomdai előkészítés:
Garay

Nyomda: Maxima Cs-A
Nyomdaipari és Kereskedelmi Szolgáltató Kft.
3531 Miskolc, Kiss Ernő u. 25.

A kötet megjelenését támogatta:
B.-A.-Z. Megye Közoktatásáért Közalapítvány
Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Mecénás Alapja
Strabag Építő Kft. Miskolc
Neptun Bau Rt. Edelény
Tard Község Fejlődéséért Közalapítvány

A könyvet kiadja:
Tard Község Önkormányzata
Felelős kiadó:
Czufor József polgármester

ISBN 963 204 350 2

Tartalom

Előszó (Czúfor József)	9
I. Tard forrásai, a kutatás jellemző sajátosságai (Takács László)	11
II. Tard földrajzi környezete (Polák Péter)	17
A település földrajzi fekvése	17
Domborzati, geológiai viszonyok	18
Lignitlepek kialakulása	20
A titokzatos kaptárkövek	20
Talajviszonyok	23
Éghajlati viszonyok	23
Vízrajzi adottságok	24
III. Tard növény- és állatvilága (Polák Péter)	27
A növényzet	27
A rétek állatai	33
Az erdők állatvilága	37
IV. Tard és környékének története az ősidőkben (Szűcs Tamás)	41
A paleolitikum (1,5–1,3 millió évtől Kr. e.8300-ig)	41
Az újkőkor (Kr. e. 5500–3900 év)	42
A rézkor (Kr. e. 3900–2000 év)	42
A bronzkor (Kr. e. 2000–800 év)	43
A Hatvani kultúra népessége	45
A vaskor (Kr. e. 800-tól)	47
A népvándorlás kora, az avarok	47
A honfoglalás kora	51
V. A község néveredete és helynevei (Takács László)	53
A község neve és írásmódja	53
A település helynevei	54
VI. Tard a középkorban (Bodnár Tamás)	59
Az Árpádok korában	59
A vegyesházi királyok kora	61
A hódoltság peremén	67
Tard a XVIII. századi urbáriumok tükrében	84
VII. Tard környékének középkori települései (Bodnár Tamás)	95
Falupusztásodás	95
Bála, másként Tárnokbála	97
Kelemenés	98
A Tardtól északkeleti irányban elhelyezkedő	
Örsúr nemzetség birtokai	98
Váralja	99
Feketesír	100
Mészalja	101
Gyűrűs	101
Pázsag	102

Leány vagy Leányfalu	103
Daróc	105
Bogács	106
Nyárad	108
Püspöki	111
Kács	111
VIII. A népesség száma és összetétele (Bodnár Tamás)	113
Tard népessége a XV–XVI. században	113
A XVIII. század elejétől napjainkig	122
Tard középkori család és keresztnévei	133
IX. A község és igazgatása	
a XVIII–XX. században (Takács László)	135
A falu és a faluközösség a kapitalizmus koráig	135
A község és igazgatása a kapitalizmus korától 1945-ig	142
1945-től napjainkig	159
X. A község településföldrajza (Takács László)	167
A falu településrendje	167
A közlekedés, az infrastruktúra fejlődése	176
Középületek	184
A bányák	187
XI. A község lakóházai, építkezése (Takács László)	191
A népi építkezés	191
A tardi tájház	198
A házbelső	200
A lakóházak 1945 után	204
XII. A település gazdaság- és társadalomtörténete (Takács László)	211
Határhazsnálat, a falusi gazdálkodás középkori jellemzői	211
Tard társadalma a feudalizmus időszakában	220
A társadalom és a gazdaság jellemzői a kapitalizmus korában	227
Társadalmi és gazdasági sajátosságok a II. világháború után	240
XIII. Egyháztörténet (Bodnár Tamás)	253
A katolikus egyházközség és a plébánosok	253
A templom	261
A plébánia	269
A harangláb, a harangok és a keresztek	273
A baptisták	277
XIV. Iskolatörténet (Bodnár Tamás–Gál János–Takács László)	281
A felekezeti iskola	281
Az állami oktatás	291
Óvoda	295
XV. A civil szervezetek és a művelődés (Takács László)	297
Egyesületek, civil szerveződések	297
Az iskolán kívüli művelődés	304
Telephy György és Szabó Zoltán	308

XVI. A falu egészségügye (Takács László)	311
A szülésznőtől a házi orvosig	311
A temető	318
XVII. Adalékok Tard néprajzához (Kovács Zsolt)	321
A matyók	321
A férfi viselet	329
A női viselet	334
A matyó hímzés fejlődése	342
A tardi motívumkincs	345
A tardi keresztaszemes hímzésű kéksurc	347
A tardi lakodalom	348
Régen készített ételek	352
Hiedelmek	354
XVIII. Időrendi táblázat (Takács László)	357
XIX. Függelék (Bodnár Tamás–Takács László)	361
Horinek Ferenc iskolamester verse	
Zahonovits György plébános neve napjára 1821-ből	361
Horinek Ferenc iskolamester verse a tardi árvízről 1824-ből	362
Tardi népballada a cselédsorsról	367
XX. Források	369
XXI. Irodalom jegyzék	373
XXII. Rövidítések jegyzéke	393
XXIII. Leggyakrabban használt régi- és idegen szavak, fogalmak magyarázata (Takács László)	395

Előszó

A történelem időkereke folyamatosan forog, nem áll meg. Nemrég zártunk le egy évezredet, és annak tanulságait, tapasztalatait figyelembe véve elkezdünk egy következőt. Tard község önkormányzata erkölcsi kötelességének érezte, hogy maradandó alkotással tisztelegjen az új évezred kezdetén a múlt, az ősök emléke előtt. Tette ezt azért, mert minden ember arra törekszik, hogy átadja a múltból gyökerező tudást, az ismeretanyagot utódainak, hogy ezáltal is alakítsa, formálja környezetét, s megbecsülését fejezze ki az ősök előtt. Ez ösztönözte a képviselő-testületet arra, hogy elkészíttesse és megjelentesse a település helytörténeti monográfiáját.

Tard mindig is egyszerű emberek faluja volt. Lakosainak nagy része kétkezi munkájából élő parasztemberek köréből került ki, akik számára mindig fontos volt, hogy lakóhelyük egyben otthonuk is legyen. Az otthon társadalmi tér: a környék az ott lakókkal, a hozzájuk fűződő kapcsolatokkal, emlékekkel, a régmúlt eseményeivel, a gyökerek megkeresésével. Remélhetőleg a monográfia segít abban, hogy Tard mindannyiunk számára ilyen otthon lehessen.

Az előttünk élőket úgy kell elfogadnunk, ahogyan éltek, erényeikkel és hibáikkal együtt, mint hús vér embereket általában. Ma és a jövőben is a közös találkozási pontokat kell keresni, azokat, melyek községünk népét közösséggé kovácsolják, összetartják, és nem azokat, amelyek eltávolítanak egymástól. Nemcsak a múltat látja, aki őszintén beszél a régi korokról, hanem a jelenből a jövőbe is tekint.

Kedves Olvasó! Jelenünket és jövőnket elszakíthatatlan szálak fűzik a múlthoz. A jelen, a jövő történéseit, eseményeit, jelentőségét nem érthetjük meg a múlt ismerete nélkül, ezért fontos, hogy mindannyiunk számára ez a tudásanyag hozzáférhetővé váljék. Remélem, a tudományos igényű és hitelességgel megírt monográfia hozzásegít mindenkit lakóhelyünk történelmének jobb megismeréséhez, megértéséhez. Ajánlom e könyvet mindenkinek, akik hittel, szeretettel, szóval és tettel, lokálpatriótaként azon fáradoztak/fáradoznak, hogy szülőföldjük, azon belül Tard felemelkedését segítették/segítik.

Nem utolsó sorban ajánlom községünk fiataljainak okulás, tisztánlátás, tapasztalatszerzés és tanulás céljából.

Tard, 2002. október

*Czufor József
polgármester*

I. Tard forrásai, a kutatás jellemző sajátosságai

Tard az ország azon falvai közé tartozik, melynek gazdasági- társadalmi viszonyaival a XX. század utolsó kétharmadában számos mélyreható cikk, tanulmány és könyv foglalkozott. Az érdeklődést Szabó Zoltán 1936-ban kiadott, *A tardi helyzet* című könyve alapozta meg, ami még ugyanabban az évben második kiadásban is megjelent. A fiatal író könyve hatalmas vihart kavart, újra és újra a falu vizsgálatára serkentette a szociológusokat, írókat, újságírókat, néprajzkutatókat stb. A település a matyó néprajzi hagyományai miatt Szabó Zoltán könyve előtt is az érdeklődés középpontjában állt, ami a mű megjelenése után csak fokozódott. A néprajzkutatók gyűjtőmunkájuk során kiapadhatatlan forrásként nyúltak újra és újra Tardhoz. E rövid kis fejezetben nincs módunk, és nem is szándékunk felsorolni azt a könyvtárnyi irodalmat, ami Tarddal, a tardi helyzettel foglalkozott. Munkánk során az ezek közül felhasználtak az irodalomjegyzékben olvashatók. Itt csupán néhány fontosabb könyvre, tanulmányra térünk ki.

A közvélemény által kevésbé ismert, hogy a kiváló író, Örkény István 1947-ben Szabó Zoltán módszerét követve, kérdés-feleletszerű dolgozatírással ismét elvégzett egy vizsgálatot Tardról.¹ Számos újságíró folyamatos rendszerességgel írt hosszabb tanulmányt a községről.² Az 1950-es évek végén H. Szabó Béla, Kovács Mihály és Egri Béláné kutatta a település akkori helyzetét.³ Mészáros Istvánnak, a KSH könyvtár munkatársának 1963-ban közzétett tanulmánya hivatalos statisztikai adatokkal, közvetlenül a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtti, 1960–1961. évi viszonyokat veti össze a negyedszázaddal korábbival.⁴ Simó Tibor több mint 200 oldalas, 1983-ban megjelent szociológiai monográfiája az 1970-es években mutatja be Tard társadalmát. Simó kötete külön a vizsgálat céljaira készült – a falu szinte teljes felnőtt lakosságára kiterjedő – egyéni kérdőíves interjúfelvételek, magnóra vett beszélgetések gazdag anyagát tárja elénk. Viszonylag kevés statisztikai adatot használ fel, a témához kapcsolódó irodalomból is csak Szabó Zoltán könyvére, és annak korabeli visszhangjára hi-

---

1. Szabó, 1986. ill. Kiss, 1986. 79.

2. Lásd az irodalomjegyzékben.

3. Kovács-Egri, 1961. ill. H. Szabó, 1958.

4. Mészáros, 1963. ill. Kápolnai, 1985.

vatkozik.⁵ Az 1970-es évek végén Simó Tiboron kívül Berényi István és Kiss Gyula nevét említjük meg a települést járó kutatók közül.⁶ 1988-ban jelent meg Váci Tamás könyve *A targyi helyzet* címmel.⁷

A fentebb és az eddig fel nem sorolt tanulmányok kutatói, írói Tardon azt is „elérték”, hogy a „kérdésgető ember” gyanússá vált. A lakosok már Szabó Zoltán könyvének megjelenésének sem örültek. „*Miért pont az ő nyomorukat tárta ország-világ elé?*” – mondogatták, s mondják a mai napig. A bizalmatlanság sok helyütt még ma is jelen van.

A község lakói közül is többen foglalkoztak szülőfalujuk múltjának egy-egy szeletével. Krajnyik Géza tanító, majd valószínűleg az ő munkáját felhasználva Novothny János írt a községről dolgozatot az 1960-as évek elején.⁸ Vajdovicsné Novák Piroska a község 1980–1990 közötti infrastrukturális fejlődéséről, Stefán Norbert a falu településföldrajzáról, míg Joóné Kovács Eleonóra döntően Tard népművészetéről, szokásairól készített szakdolgozatot.⁹

A fentebb felsorolt munkákat – az irodalomjegyzékben olvasható bővebb szakirodalommal egyetemben – mind felhasználtuk, de Tard történetének vizsgálatához a saját forrásgyűjtés adta az alapot. Lehetőség szerint teljes forrásfeltárára törekedtünk. Az ország különböző levéltáraiban, múzeumaiban fellelhető iratanyag, a nyomtatásban megjelent források, forrás értékű munkák feldolgozására helyeztük a fő hangsúlyt. Megpróbáltuk a munka tudományos értékét a legmesszebbmenőkig növelni, szem előtt tartani a tényszerűség, a bizonyíthatóság és a hitelesség kérdését. Alapvetően az írott forrásokra hagyatkoztunk, aminek nem mond ellent, hogy a helybéli szájhagyomány, a szóbeli adatközlések vélt vagy valós tartalmát is vizsgáltuk, azokat munkánk során felhasználtuk.

Nincs két egyforma falutörténet. Nincs két település, melynek egyforma forrásanyaga lenne. A fellelt források alapvetően behatárolták a könyv tartalmát. Nem írhattunk egyes, más települések történetét feldolgozó monográfiákban részletesen kifejtett témáról, ha ahhoz nem leltünk fel elegendő iratanyagot. Bizonyos témákat ezért elhagytunk vagy csak részben érintettünk. Elvértve talákoztunk például a falura vonatkozó tagosítási periratokkal vagy a II. világháború előtti képviselő-testületi jegyzőkönyvekkel. A XX. század első feléből a község helyi iratanyaga a II. világháborúban jórészt elpusztult, eltűnt, levéltárba nem került, ami nagyban nehezítette e korszak történeti feldolgozását. Az alispáni- és a főszolgabírói iratok szintén elég hiányosan maradtak ránk. Az előbbi feldolgozását ezért mellőztük.

Természetesen a könyvnek egyéb hiányosságai is lehetnek. A terjedelmi korlátok mindvégig behatárolták lehetőségeinket. Nem szólhattunk mindenről olyan részletességgel, ahogy szeretettük volna. Elég ha csak a község néprajzá-

5. Simó, 1983. ill. Kápolnai, 1985. ill. Kiss, 1986.

6. Berényi-Simó, 1979.

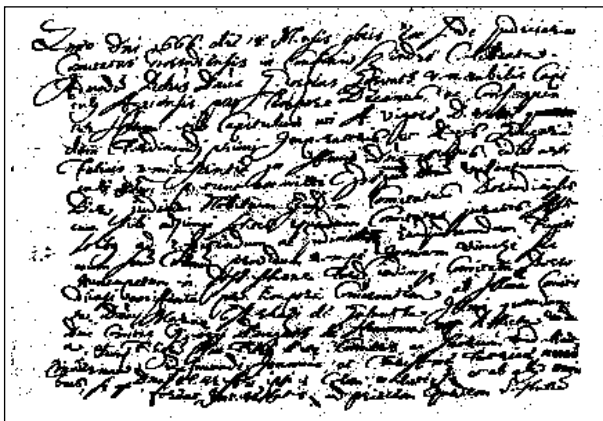
7. Váci, 1986.

8. Krajnyik, 1963. HOM. HTD. 79.613.1. ill. Novothny, kb. 1964. HOM. NA. 1201.

9. Vajdovicsné, 1992. ill. Stefán, 1992. ill. Joóné, 1992. Mindegyik fellelhető a tardi Szabó Zoltán Általános Iskolában.

nak történetére gondolunk, hisz a település gazdag népi hagyománya több kötetre való munka elkészítését tenné lehetővé, illetve tette azt eddig is. Az elkészült monográfia – úgy véljük – ennek ellenére alkalmas arra, hogy röviden bemutassa a helyi lakosoknak és az érdeklődőknek Tard történetét, hogy végigvezessen minket a bükkaljai település több évszázados történetén.

Nagyobb terjedelemben és számos témához használható forrásanyagot Miskolcon, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban

Tardra szökött jobbágy visszatelepítéséről 1666-ban

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. XIII. l. 140/1666.)

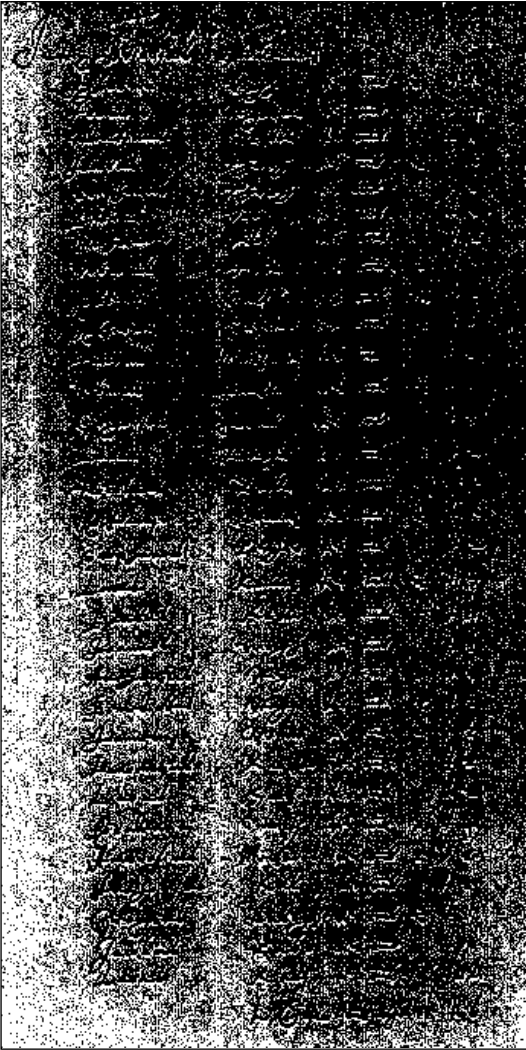
leltünk fel. Feldolgozásra kerültek Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, a bejegyzett- és a be nem jegyzett iratok, a királyi rendeletek, a népesség- és a nemesség összeírások, a vármegye Insurrekciós Bizottmányának, a kolera ügyében kiküldött Állandó Bizottságnak iratai. Nagyban segítették munkánkat Borovszky Samu helytörténeti cédulagyűjteményeinek Tardra vonatkozó feljegyzései. Feldolgoztuk az Egri és a Mezőkövesdi járás főszolgabírói iratait, Borsod vármegye őrzemények fondját, Tard község Nemzeti Bizottságának iratait, a Mezőkeresztesi járás főjegyzőjének (sajnos sokszor elég hiányos) iratait, a községre vonatkozó úrbéri törvénytörvényes iratokat, Tard nagyközség iratait, a levéltárban őrzött kéziratos térképeket, mikrofilmen a vármegye településeire vonatkozó dica- és dézsma-jegyzékeket, az 1828. évi országos összeírás adatait és a kataszteri-térképeket.

Mezőcsáton a Tardi Községi Tanács jegyzőkönyveit és iratait, a B.-A.-Z. Megyei Tanács VB. Igazgatási Osztályának, a Miskolci Pénzügyigazgatóság, a Borsod Megyei Földhivatal, a Borsod-Gömör-Kishont vármegye Árvaszékének, az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak a Miskolci Királyi Törvényszéknél kezelt iratait leltük fel.

A Magyar Országos Levéltárban az E. 156. tételszámú, Urbaria et Conscriptioes, a Diplomatikai Levéltár és az Acta Neoregestrata fondok kerültek feldolgozásra. Munkánk során felhasználtuk a levéltár által megjelentetett CD-ROM-os multimédiás adatbázisokat is.

Levéltári átiratban a Heves Megyei Levéltár Tardra vonatkozó középkori iratanyagát is feldolgoztuk.

Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban különösen értékes adalékokkal szolgált a község egyháztörténetéhez az itt lévő forrásanyag az Archivum Vetus és

Tard 1581-es bordézsmajegyzékének részlete

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. XXXII. 7.)

natkozó cikkei, adatai. Ezen munkák között voltak jól-, illetve kevésbé használhatóak. Felsorolásuk a múzeumokban fellelhető iratanyaggal együtt az irodalomjegyzékben olvasható.

A fotók egy része a Magyar Néprajzi Múzeum Fotótárából való, más részüket mi magunk készítettük, illetve Gál János iskolaigazgató segítségével a helyi lakosoktól szereztük be.

A monográfia XXIII nagyobb fejezetre, azon belül alfejezetekre tagolódik. A könyv végén kronológiai táblázat, idegen- vagy régi szavak és kifejezések magyarázata segíti a tájékozódást, a pontosabb értelmezést. Ugyancsak a monog-

az Archivum Novum iratai között. Itt találtuk meg az 1746., 1768. és az 1829. évi canonica visitatio jegyzőkönyveit is. A község hitéletének utolsó évtizedeit a helyi parókia iratanyagának segítségével vizsgáltuk.

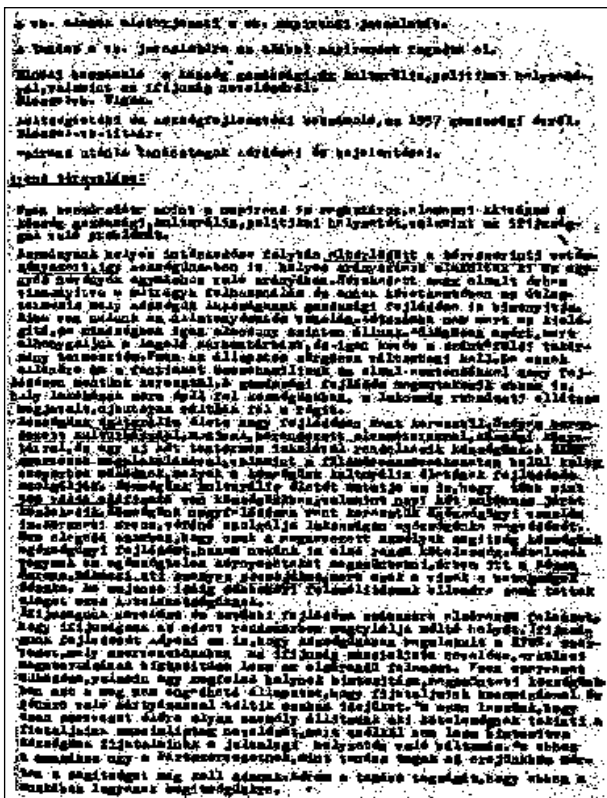
A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi-, Régészeti- és Történelmi Adattárában fellelt források szintén vizsgálódásunk tárgyát képezték.

Főleg az elmúlt 50 év történelmi kutatását segítette elő Czufor József polgármester vezetésével a tardi Polgármesteri Hivatal. Számos hasznos információval gazdagodtunk a helyi terepbejárások során is. Szóbeli adatközlőink – Gál János a tardi általános iskola igazgatója, Szikszai Imre tanárúr és Szolnoki Andrásné, Erzsike néni, a tardi tájház vezetője – sok esetben nyújtottak segítséget a település jelenlegi és múltbeli történetében való eligazodáshoz.

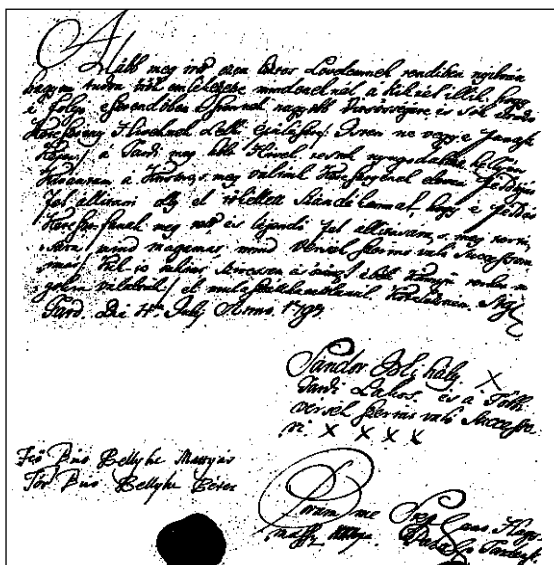
Feldolgozásra kerültek a Magyarországon nyomtatásban megjelent forrásértékű munkák, kiadványok, folyóiratok és napilapok Tardra vo-

ráfia végén található az irodalom- és forrásjegyzék, a leggyakrabban használt rövidítések jegyzéke. Az egyes fejezetekben döntően kronologikus felosztás szerint tárgyaljuk az eseményeket. Néhol – ahol forrásokot kis számban leltünk fel – megelégedtünk egy minimális történeti összefüggés kifejtésével. Az 1950 utáni időszakra csak kitekintettünk, jelezve a község történetének meghatározó eseményeit. Az utóbbi évtizedek történéseinek részletes, összefüggéseiben való vizsgálatát terjedelmi okokból és a jelenleg élő lakosok érintettsége miatt teljes egészében nem végezhetjük el.

A tardi tanács VB. ülésének jegyzőkönyv részlete 1957-ből
(B-A-Z. M. Lt. IV. XXIII. 755. a. 1. d.)

Sándor Mihály levele tardi kőkereszt állításáról 1791-ből
(FLE. AV. 488.)

FÜLÖP SZÁSZ-COHORN ÉS BOTTAI HERCEG
 É FENNÉGE
 JÓSZÁGKORMÁNYZÓBÁRA
 ELŐADÓK: ...

BUDAPEST, 1922. február 26.
 VI. ANDRÁSSY-UT. 26.
 TELEFON 31-26.

Jk. 74-294/1922. sz.

Nagyméltóságú Ersek Úr !

Kegyelmes Urunk !

Folyó hó 7.-én kelt 661/1922. sz. nagybenedi útiratra
 bdtorkodam aszerépvári hercegi erdshivatalnak /Cserepfalu/ J. hó 14.-én kelt
 46/1922. sz. jelentését azó szerint köszönni é. p.: *Angyal*

Folyó évi Jk. 74-290. számú a mély tisztelettel valódi-
 írott hercegi erdshivatal megismerélt 1921. december 22.-én Budapesten a
 tardi plébánia-épület renoválása ügyében folytatott tárgyalásainak kapcsán
 tett azon szóbeli jelentését, hogy a tardi plébánia-épület a plébános úr
 házidőltalai által nagy mértékben rongáltatik.

A hercegi erdshivatal vezetője a tardi plébánia-épüle-
 tek mély nyírt megvizsgálása alkalmával személyesen tapasztalta, hogy a plé-
 bános úr 60-70 db. kőbővítés nagydarab sertése az udvaron és a plébánia-épü-
 let tövében feltűrt és vízzel telt pocskalyokban fűrdtek, minok folyók az
 épület falának vakolatát egész hosszában és 60-70 cm. magasságban részint
 letűrték, részint bemocskolták.

Ugyancsak a sertések barokonsátdi kőbővítés fedett
 folyók két ajtaját is és ott szabadon közlekedtek. Ez alkalmával látta azt
 is a földtört, hogy egy borjú a folyókban tartózkodék, illetve tartózkodék
 és a plébános úr konyhájából a folyókra 6-7 db. malac tört elő.

Cserepfalu 1922. febr. 14.-én.

Fülöp Szász-Cohorn-óthai herceg ó kenéze aszerépvári
 erdshivatala Cserepfaluban /Borsod-megye/. Bartha s.k. hercegi s. erdmér-
 nek. *1911.3.*

Fenti jelentésből Excellenciád is meggyőződhet, hogy a
 tardi plébánia-épületnek állatok által való nagy mértékű rongálása tárgyában
 tett közlésem a valóságoknak megfelelnek.

Pentektől eltekintve azonban a fenséges Kegyelme a tardi
 plébánia-inkot és melléképületeit a tavasszal alaposan renoválni fogja
 és bátor lehet annak idején az ügyre visszatérni.

A kegyúr a tardi plébániáról 1922-ben

(FLE. AN. 1618.)

II. Tard földrajzi környezete

A település földrajzi fekvése

Tard község a Bükk hegység déli lábánál, Borsod-Abaúj-Zemplén megye déli részén, a Tardi-patak két partján, az É-i szélesség $47^{\circ} 52'$, és a K-i hosszúság $20^{\circ} 37'$ -én, Mezőkövesdtől 11, Egertől 30, Miskolctól 40 km-re terül el. A Déli-Bükk peremén található hordalékkúpos patakok völgyében sorakozó települések egyike. Nem tartozik szorosan a „bükki községek” közé: már nem hegységi és még nem is alföldi, hanem átmeneti, dombosági formakincs jellemzi.

A mikrorégiót ÉK–DNy irányban egy természetföldrajzi nagy háttár választja ketté: az Alföld

Tard látképe a pincesor felől

(Fotó: Kovács Zs.)

találkozik itt az Észak-Magyarországi-középhegységgel. Tard az Észak-Magyarországi-középhegységhez, ezen belül a Bükkvidék nevű középtájhoz, a Bükkalja nevű kistájcsoporthoz és a Miskolci-Bükkalja nevű kistájhoz tartozik. A település domborzata 110–130 m tengerszint feletti magasságú hegységelőtéri lejtő, amelyet az eróziós-deflációs folyamatok széles völgyközi hátakra tagoltak.¹

A Déli-Bükkből kifelé tartva egyre alacsonyabb dombvidékre érkezünk. Ez a terület a Bükkalján három jellegzetes részre tagolódik. Délen a fiatalabb, alföldi jellegű törmelékűpokra, amelyek 90–100 méteres tengerszint feletti magasságaikkal már átmenetet mutatnak a síkságba. Az északra emelkedő dombokra, melyeket az Alföld lassú és szakaszos süllyedése emelt magasabbra, és a

---

1. Tózsá, 1994. 197–198.

Bükkből lefutó patakok munkavégző ereje szabdalt fel, rajtuk hatalmas teraszokat kialakítva. Ilyen teraszt találunk Bogács felé, a Kerek-csáténál vagy a Tiboldaróc előtti nagy parton. A völgyek, a patakok mentén széles, hordalékos árterekre és – szántókkal és rétekkel átszótt – völgsíkokra tagolódnak.

Domborzati, geológiai viszonyok

A Bükk mészkőhegyeit félkörben övező dombok a földtörténeti harmad- és negyedkorban, azaz 20–25 millió évvel ezelőtt kezdtek kialakulni. A harmadkor elején az eocénban indult meg a Bükk hegység lábánál a süllyedés. Ekkor a hegyekből lefutó patakok fokozatosan agyagot és kavicsot halmoztak fel ezeken a területeken. Ezt a halpikkelyes szerkezetű, palás agyag összletet nevezzük tardi agyagnak, amely kifejezés a kőzetrétegtanban kormeghatározási egység. A tenger benyomulásával a területen mészkőlerakódás kezdődött. Az oligocénben történt süllyedés következtében ez az üledék a mélybe került. (Tardon ezt a mészkövet a kutató fúrások 1830 méter mélységben találták meg.)² A miocénben erőteljesebbé váló süllyedések által keletkező törésvonalak mentén vulkánok törtek ki. A vulkáni változások fő hajtóereje az afrikai és az eurázsiai lemez közeledése, ütközése, néha távolodása, az afrikai lemez óramutató járásával el-

A Bála-völgye

(Fotó: Kovács Zs.)

lenkező irányú elfordulása, illetve a lemezmozgásokat kísérő alábukási folyamatok voltak.³ 20 millió évvel ezelőtt tűzhányók működése alakította ki 10 millió év alatt a Visegrádtól Tokajig húzódó Észak-Magyarországi-középhegység magmás kőzeteit. A miocén tenger partján sorakozó vulkánok hol törmelék-eket, port szórtak, hol láva ömlött ki a kráterek, tektonikus árkok peremén. Máskor mázsás vulkáni bombák, kővé szilárdult lávatömbök robbantak ki a kürtökből. A Bükkalja vulkáni összletét kémiai összetétel alapján riolitos, dácitos és kevés andezites kőzetek alkotják. E vulkánok kitörései aránylag kevés lávát, de annál több hamut és törmelék-eket szolgáltatottak. Az ezekből keletkezett lerakódások alkotják a tufa kőzetet. Laza, össze nem sült ártufa, közepesen összehegedt tufa és kemény

2. Tóth, 1973. 553.

3. Jaskó, 1985. 148–149.

ignimbrit képében bukkannak felszínre riolitos, dácitos képződményként. Elvéve andezites tufát is találunk (pl. Kisgyőr). A kéregmozgások feldaraboló hatása révén a területen különálló „hegyek” (250–350 m) jöttek létre (pl. Dóc-hegy, Nagy Meggyes, Nagy Bábaszék).⁴

A három kőzet mindennapi felhasználásával gyakran találkozunk a környékbeli falvakban. A fehér, laza szerkezetű riolittufa (tufakő) az uralkodó. Épületeknél használták falazó anyagnak, hatalmas téglákat kifaragva belőlük. A bükkaljai pincéket és az egykori barlanglakásokat is e kőzetekbe mélyítették. A vasoxid (Fe_2O_3) tartalmától vörhenyes színű dácittufát keménysége és erőssége révén már a házak lábazatához, kapuk és kerítésoszlopokhoz, temetőekben sírkövek készítéséhez használták. A sárgásbarna színű, legkeményebb andezittufából kereszteteket, sírköveket faragtak az itt élők.

A terület különös vulkáni képződménye az ignimbrit. A latin kifejezést tűzárkőnek vagy tűzfelhőkőzetnek fordíthatjuk, ami kialakulását szemlélteti. Ha vízgőz kíséretében por tör ki a vulkánból, akkor az sokat veszít hőmérsékletéből és nem tudnak a leülepedő szemcsék egymással erősen összesülni, lazább kőzet keletkezik. Ha viszont a kirobant vulkáni törmelék izzó felhőként a felszínen áramlik, akkor ott mindent feléget. A forró gázpárnában a lerakódás után is nagy a hőmérséklet, amely lehetővé teszi, hogy a törmelék szemcsék összesüljenek, összeolvadjanak, és egy nagyon kemény tufaképződmény alakuljon ki, amely megtévesztésig hasonlít a kiömléses lávakőzetekhez. A legpusztítóbb vulkáni kitörés képződménye az ignimbrit.⁵

Ez az ellenálló, kemény kőzet itt, a Bükk-alján a tájból kimagasló jellegzetesen lapos tetű platókat alkot. Ilyenek pl. a Karud hegy, a sályi Latorvár-tető, a szomolyai István-berki-tető, és a Noszvaj melletti Kőkötő hegy. Forró kőzetárból keletkezett ignimbrit-platóba vésődött a Tard közeli Felső-szoros szurdok-völgye is, melyet a Tardi-patak évmilliók eróziója mélyített ki.⁶

A Felső-szoros alapkőzete mellett felszíni formakincse is említést érdemel. Az ignimbrit kihűlésekor összeropedezett, és évmilliók alatt ezeket a repedéseket a

Riolitbánya a Kő-völgy déli részén

(Fotó: Stefán Norbert)

4. Székely, 1987. 139.

5. Varga Gy., 1981. 501–502.

6. Baráz, 2000. 56.

hőingadozás, a víz és jég mállasztó hatása tovább mélyítette. Ennek következményeként bástyaszerű oszlopok, kőgombák, ún. ingókövek (az oszlop alsó részétől különvált kőzettömbök) alakultak ki. A szurdok leglátványosabb része a legszűkebb középső szakasza, ahol a kőzetoszlopok orgonasípok módjára kísérik a völgyet. Ezek a tornyok néhol 20 méter magasra is kiemelkednek. A szurdok-völgy alja itt néhány méter széles, és az itt folyó Tardi-patak hatalmas kövek között keresi útját. Ezeket a köveket az idők folyamán leszakadt sziklák alkotják, melyeket egy-egy nyári esőzéskor a Bükkből lezúduló fékezhetetlen vízuhatag lassan görgget lefelé évmilliók óta aprózva, törve-zúzva őket. A Kő-völgyként is emlegetett szurdok hirtelen szélesedik ki, így a kőzetfal is fokozatosan távolabb kerül a patak medrétől. A területet itt már elaprózódott kőzettömbök alkotják, folyamatosan feltöltve a szurdok alsó szakaszán nagyobb esőzések alkalmával kialakult nagy mélységű és szélességű patakmeder képződményeket, az ún. üstöket.⁷

Lignittelepek kialakulása

A pliocéni süllyedés után a Pannon-tenger borította el a területet, melybe a folyók igen sok hordalékot hordtak le a hegyekből. Iszap és homok váltakozott agyaggal, ezek a kéregmozgások által a mélybe kerültek, ahol még ma is jó víz-záró réteget alkotnak. A tenger partján és öbleiben dús, ősi harasztterdők magasodtak az akkori trópusi éghajlat miatt. Ezekből alakultak ki évmilliók elteltével a terület alatt húzódó lignittelepek, melyet Bükkábrányban külszíni fejtéssel bányásznak. Mélyfúrásokat Tardnál is végeztek, amely kimutatta, hogy 100 méteres mélységben 3–5 méteres lignitréteg húzódik a település alatt.⁸ Emellett a község határában külszín alatt is találtak feltárható vékony lignittelepet.⁹

A titokzatos kaptárkövek

Tard környékének másik jellegzetes geológiai érdekességei az ignimbit mellett, a településtől északra található kaptárkövek. A Cserépváraljára vezető műúttól nyugatra nyíló Furgál-völgy északi oldalán hatalmas cápauszonyokként sorakoznak a kúpalakú kaptárkövek. Az öt sziklán összesen 32 db fülke van. *„Az apraja 3 m, az öregje 7–8 m magas torony. A vakablakok száma különböző. Az egyik 10, a másikon 8, a harmadikon 7, a negyediken 5, az ötödiken 2. Alak szerint a fülkék vagy kettéhasított kúpot vagy hosszúkás négyszöget utánoznak. Átlagosan 50 cm magasak, szélességük 15 cm, fülkemélységük 20 cm.”*¹⁰

A műúton továbbhaladva északra a Csordás-völgy kicsiny, keleti mellékvölgyében is ráakadhatunk egy öt sziklából álló kaptárkő csoportra, amelyeken összesen 32 fülke található.

7. Varga Gy., 1981. 501–503.

8. Répánszky, 2000. 56.

9. Lásd a 189. oldalon.

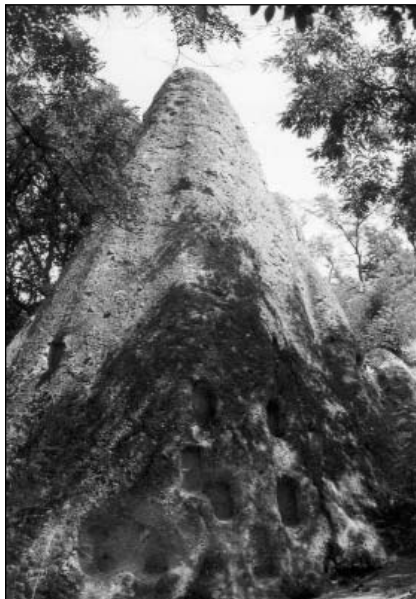
10. Kolacskovszky, 1934. 219–220.

A környék legismertebb kaptárköve a Mangó-tető déli oldalából kimagasló Nagykúp. A Nagy-kőkapu alatti, meredek lejtőből emelkedik ki a 16,2 m magas tufakúp, amelynek oldalán 25 db erősen elkopott fülke található. Az idősebb helybéliek ördögtoronyként is emlegetik.¹¹ 1960-ban Korek József által vezetett régészeti ásatás tárta fel a kaptárkő környékét, de igazi, értékelhető eredményt az ásatás nem hozott. A kaptárkő előteréből két darab XI–XII. században keltezett edénytöredék (hullámos kerámia) és egy karddarab került elő, míg a magasabb szintről üvegdarabok és egy kovácsoltvas mécstartó. Ezekből és a Szomolya környéki kaptárkövek ásatási leleteiből arra következtettek, hogy a fülkék használati ideje a XI–XV. század közé tehető.¹² A Nagykúpot és a tőle keletre lévő 5 fülkés Kiskúpot, közvetlen környezetükkel együtt 1960-ban természetvédelmi területté nyilvánították. 1977. január 1-től, az összes kaptárkővel együtt, a megalakult Bükki Nemzeti Park oltalma alá került.¹³

A múlt század kutatói a szabályos, kúpalakú kaptárkövekről azt gondolták, hogy azokat az ember faragta ki. Ma úgy tartják, csak a fülkéket és egyéb üregeket vájta emberi kéz, és maguk a sziklák, jellegzetes formáikkal a természet munkájának eredményei. A kúpforma kialakulását eddig az eltérő kőzettani viszonyokkal magyarázták. Az elmélet szerint a riolittufával borított területen a vulkáni utóműködés során feltörő kovasavas oldatok eredményeként a gyengébb riolittufa ellenállóbbá vált és megkeményedett. Ezek alkotják a kúpokat. A hatalmas esőzések az eltelt évmilliók alatt a keményebb kőzet mellől egyszerűen kimosták a lazább, át nem itatott tufakőzetet, így lassan láthatóvá váltak a kúp formájú kaptárkövek.¹⁴

A legújabb kőzettani elemzések, mikroszkópos vizsgálatok nem igazolják a kovásodást, és a környező területeket ért erősebb mállasztó hatást. Mi lehet az akkor, ami megvédte a köveket a lepusztulástól?

Borsos Balázs szerint a köveket fedő keményebb kéreg az, ami segíti a kúpok kiemelkedését a mellettük lassan eróziót szenvedő felszínből. A riolittufa felszínét borító kéreg a csapadékvíz, a levegő és az élőszervezetek hatására jön

**A kaptár kövek egyike
a Mangó-tetőn**

(Fotó: Kovács Zs.)

11. Mihály, 1979. 53.

12. Mihály, 1979. 59.

13. Mihály, 1979. 59.

14. Répánszky, 2000. 42.

létre a napsütés segítségével. A kémiai mállás során az esővíz, a talajvíz oldja a kőzeteket, a felületről a kevésbé ellenálló agyagosabb részek lehordódnak, az ellenállóbb anyagok visszamaradnak és egy védő, keményebb kéreggá állnak össze. Ez a kéreg a termőtalaját veszti, csupasz kőzeten is tovább vastagszik. Ha súlyánál fogva nagy foltokban leválik a kúpról, akkor a friss felületen rövidesen újból elindul a kérgesedési folyamat. A napsütés hatására a hegyek délnyugati oldalán alakul ki a legideálisabb feltétel a kőzet kérgesedésére. Ezt a kaptárkövek ilyen irányú elhelyezkedése is igazolni látszik. Ahol a kérgesedés nem indul meg, ott a felületi leöblítések a már ismert módon bevágják a lejtővállakon kezdve a kőzetet, folyamatosan mélyítve a kúpok magasságát.¹⁵

A két elméletből kitűnik, hogy a kaptárkövek vizsgálata még nem tekinthető befejezettnek. Megnyugtató, tiszta képet kialakulásukról – jelenlegi ismereteink alapján – nem mondhatunk. A növekvő környezeti ártalmak egyre gyorsabban pusztítják, koptatják felszínüket. Ha romboló tevékenységük tovább folytatódik – melyeket az emberi hatások gerjesztenek –, akkor rövidesen nem fog módunkban állni továbbkutatni őket.

A kaptárkövek kialakulása mellett ugyanígy nem tisztázott még az ember által vágott fülkék rendeltetése sem. A kaptárfülke, olyan befaragott keretnyommal rendelkező mesterséges sziklaüreg, amelyeket valamilyen fedőlappal lezárva használtak.

Találgatások, viták kísérték végig a kaptárkő kutatás történetét. A kaptárkövek első kutatója, a múlt század neves egri régész-történésze, Bartalos Gyula a képződményeket sziklabroknak nevezte el, és egy emelkedett szellemű nép emlékszerű műveinek, síremlékeinek tartotta.¹⁶

A hagyomány szerint voltak, akikben Szent István korabeli pogánylázadás emlékét idézi fel, amely szerint az elesett vezérek hamvait helyezték a fülkébe. Egy másik szájhagyomány szerint a török időkben használták méhészkedésre a fülkéket. Voltak, akik a hun-magyar hősök vagy nagyobb nemzetségek síremlékeinek, kelta néptörzsek urnatemetkezési helyeinek vélték a vakablakos sziklákat, mások pedig áldozóhelyeknek, ún. bálványtartóknak gondolták azokat.¹⁷

Saad Andor 1966-ban megjelent cikke nyomán általános feltevésre vált, hogy a kaptárkövek a XI–XIV. századi erdei sziklaméhészet emlékei és a fülkékben méhcsaládokat tartottak.¹⁸ 1996-tól újra vizsgálták a kaptárköveket a meglévő topográfiai, és tipológiai jellemzők összesítése révén. A következtetések alapján teljes bizonyosságot nem tudtak a kutatók a kifaragás okaira adni, de a legtöbb negatív bizonyíték a méhészeti rendeltetés, valamint az urnatemetkezés és egyéb temetkezés ellen szólt. A kultikus, áldozati célú fülkehasználat ellen nem fogalmazódott meg kizáró ok.¹⁹

---

15. Baráz, 2000. 59–61.

16. Bartalos, 1891. 137.

17. Baráz, 2000. 5–7.

18. Saád, 1996. 35.

19. Baráz, 2000. 7.

A legutolsó vizsgálatok és feltételezések a vallási célzatú szakralitást erősítik, felhasználva a kaptár szavunk etimológiáját, ami törvénnyel, szokással, rítussal kapcsolatos valamilyen készítmény, faragvány (bálvány) megjelölésére szolgáló ősműveltségi fogalom.²⁰

Talajviszonyok

Tardon, a fiatal üledékekkel borított patak völgybeli elhelyezkedés miatt elsősorban jó minőségű öntés talajokat, öntés réti és réti talajokat találunk leggyakrabban. A környező dombokon lösztalajok képződtek, melyek réti csernozjomok. Jellemzőjük, hogy ma gyakorlatilag mindenütt mezőgazdasági termelés folyik rajtuk. Kivéve, ha a domborzati viszonyok csak a legeltetést teszik lehetővé.

A kiirtott tatárjuharos lösztölgyesek és sarjbokorerdők helyén lévő szőlők alatt csernozjom barna erdőtalaj található ugyanúgy, mint a még meglévő Déli-Bükk molyhos tölgyesei alatt is.

A fenti talajok humusztartalma gazdag, szerkezetük morzsalékos, sok bennük a kalcium. Levegő-, víz- és tápanyag gazdálkodásuk jó. Kílómozásuk csekély mértékű.²¹

Fényes Elek 1851-ben a tardi talajok közt „*egyveleges fekete homok, veres nyirkos és fehér agyagos földet*” említ meg.²²

Éghajlati viszonyok

Tard a Bükkalja mérsékelt meleg-mérsékelt száraz éghajlatú területéhez tartozik. Évi átlagos középhőmérséklete 9 °C, a januári átlagos középhőmérséklete -2 °C, a júliusi átlagos középhőmérséklete 16 °C. A napsütéses órák száma 1900 óra felett van. A csapadék évi átlagos összege 630 mm. A borult napok évi átlaga 110 nap, a derült napoké 70 nap, a ködös napoké 40 nap. A fagymentes időszak hossza 185 nap. A hótakarós napok évi átlaga 40–45 nap. A terület uralkodó széliránya É-ÉNy.²³

A település a Déli-Bükk szélárnyékában fekszik, ezáltal a hideg északi szelek nehezen tudnak a falura törni. Gyakoriak viszont a felszálló légáramlatok, amelyeknek érdekessége, hogy hirtelen a Bükk felé fordulva igen heves és erőteljes esőzések kialakulását eredményezik, nyári időszakban zivatarral, jégesővel párosulva. Ilyenek a múltban is sokszor előfordultak.

Az egykori krónikák szerint 1826 például egy rendkívüli évnek számított Tard időjárásában. A feljegyzések szerint május 24-én, július 3-án, július 6-án, július 10-én és 23-án is erős jégverés, zápor és abból származó árvíz sújtotta a települést, ahol számos szántó, rét és szőlő ment tönkre.²⁴

20. Baráz, 2000. 22.

21. Kárász, 1991. 282–283.

22. Fényes, 1851. I. köt. 178..

23. Stefán, 2002. 13. ill. Magyarország kistájainak katasztere. II. 1990.

24. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 3655/1826.

Az 1830. június 16-i jégeső a tardi szőlőket verte el, 26 lakos 57 kapás szőlőjéből 30-at tett tönkre a hirtelen jött „égi áldás”.²⁵

A déli lejtők hőmérséklete a kedvező fekvésből adódóan melegebb, így enyhébb az északiaknál. A kiegyenlítettebb hőmérsékletű erdős, dombsági klíma kedvezően befolyásolja a környék éghajlatát. Ez magyarázza, hogy telente sokáig tartó, jelentős hótakaró nem alakul ki, és a hófödte napok száma is kevesebb a területen, mint a Déli-Bükk magasabb vidékein. A hó viszonylag gyorsan elolvad vagy lepelle válik Tard környékén.²⁶

Vízrajzi adottságok

Tard vízrajza a Déli-Bükkből eredő két patak, a Tardi-patak vagy másnéven Nád-ér és a Cserépváraljai-patak vagy Nádor-ér határozza meg. A Tardi-patak a Mély-völgytől keletre, a Felső-szorosnál ered. Innen lefelé a Kő-völgyön, majd a Bála-völgyön át halad alacsonyabb térszint felé, egészen addig, amíg el nem éri a falu északi határát.

A Cserépváraljai-patak a Cserépfalutól keletre magasodó Berezd-tető déli lábánál elterülő Török-réten ered. Itt a patakot még Lator-patakként nevezik. A Cserépváraljai elnevezést a falut elérve kapja meg. Tardig útját a műút melletti völgyben teszi meg. Tard északi részén egyesül a két ér és innen már, mint Tardi-patak folytatja útját a falun keresztül. Mezőnagymihálytól délre a Csincsebe torkollik.²⁷

A Tardi-ér Mezőkövesd és Tard között félúton található. Ez a Klementinatanyán ered, innen halad déli irányba. A 3. számú főút alatt átfolyva Szentistvántól DK-re torkollik a Csincse övcsatornába.²⁸

A terület nem bővelkedik bővízű forrásokban. Tard határában két olyan forrás található, amelyek csapadékszegényes időszakban is kb. 6 m³/nap hozamúak. Ezek a Kő-völgyben és a Török-réten találhatóak. A nagyobb hozamú karsztforrások Tardtól keletre, a Délkeleti-Bükk peremén Kácson és a Lator-úton fakadnak. A Tard közeli vízfolyások csekély vízhozamúak. Vízjárásuk ingadozó.

**A Tardi-patak forrása
a Felső-szorosban**

(Fotó: Stefán Norbert)

25. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 4025/1830.

26. Stefán, 2002. 13.

27. Stefán, 2002. 15–16.

28. Stefán, 2002. 15–16.

Hóolvadáskor és nagy intenzitású esőzések nyomán vízhozamuk jelentős mértékben megnövekszik. Romboló erejükre jó példa a Felső-szorosban és a Kővölgyben található ingókövek, oszlopok és üstök kialakulása. Száraz periódusokban vízhozamuk erősen lecsökken.²⁹

A község domborzati adottsága kedvez az árvizek kialakulásának. A hegyekben összegyűlő és lezúduló esővíz Tard északi részén ér a sík területre, ahol a

A Tardi-patak a község északi részén

(Fotó: Kovács Zs.)

dombhátakba mélyen bevágódott patakmeder már nem képes a Déli-Bükkből érkező vizet gyorsan elvezetni, így az szétterül a környéken. Ezeket a gyorsan, hirtelen jött áradásokat nevezik az itt élők „tardi harmatnak”. Az árvizekhez nem kellett Tardon esőnek esnie, elég volt, ha csak a Déli-Bükk hegyeit áztatta felhőszakadás vagy hosszabb ideig eső.

1824. augusztus 25-én jegyezték fel az egyik legnagyobb árvizet a községben. A víz házakat, istállókat, ezen felül 116 tiszta köből búzát, 887 2/4 köből kétszerest, 129 köből gabonát, 570 1/4 köből árpat, 427 köből zabot, 189 köből szénát, 82 tavasi és 120 szekér őszi szalmát pusztított el. A ruhákat, külső és belső mobiliákat, minden aprójószágot elvitt a víz. A kár összesen 36 449 Rft 38 kr volt. A tardiak a vármegyétől kértek országos segítséget.³⁰

A kiszámíthatatlan árvizek gyors elvezetése végett 1911-ben kezdték meg a falu belterületén az árkok vízrendészeti kialakítását.³¹ A több éves munkálatok során az utcai vízvezetők elkészültével a község belterületének vízmentesítésére is sor került, a mocsaras területeket 1924-ben lecsapolták.³² 1928-ban a rendezés a Tardi-patakot is elérte, az addig lerakódott törmeléket, iszapot kitisztították a községi patak medréből.³³ A patak medrének legutóbbi rendezése az 1970-es évektől vette kezdetét.³⁴

A település közelében folytatott olajkutatás eredményei arról tájékoztatnak, hogy mélységbeli ivóvízkészletre nem lehet számítani. Ha nagyobb mélységben lenne is víz, akkor az ásványvíz vagy magas hőfokú termálvízkészlet lehet.³⁵

29. Stefán, 2002. 15–16.

30. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 725/1825.

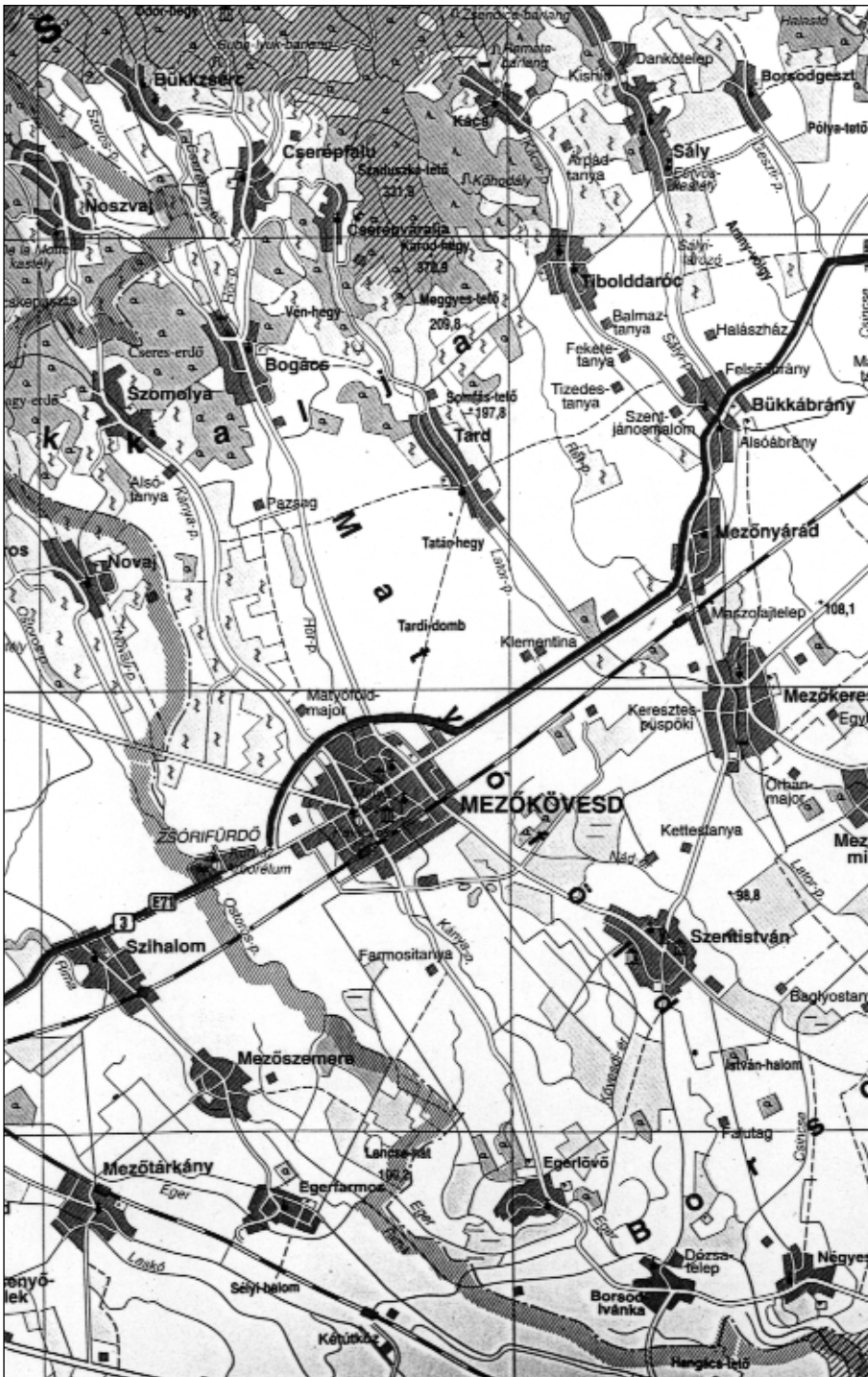
31. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 3886/1911.

32. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 6226/1924.

33. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 2502/1928.

34. Stefán, 2002. 71.

35. Stefán, 2002. 16.

Tard és földrajzi környezete

III. Tard növény- és állatvilága

A növényzet

Az Alföldet és a heglábakat nagy területen lösz borítja. A lösz a jégkorszak alatt keletkezett, amikor a hegyeket jégárok csiszolták és koptatták. Ezt a finom kőzetport a szél fölkapta és elszállította az Alföldre és a hegyekre. A hegységekre lehullott löszöt az esőzések lemosták és a kőtörmelékkel együtt a heglábaknál – így a Bükkalján is – összegyűlt, és belőle ún. áthalmazott lösz keletkezett. A löszön a mi klimatikus viszonyaink között fekete csernozjom talaj képződött, amely a mezőgazdaság számára a legkiválóbb termőtalaj. Sajnos ez lett az ősi lösnövényzet veszte. A löszgyepek fajgazdag természetes formája ezért nagyon ritka, hiszen a löszvidékeinken szinte mindenhol mezőgazdasági tevékenységet folytatnak. Így az egykor gyakorinak mondható lösnövények zöme ma már flóránk kivételes ritkaságai közé tartoznak.¹

Hazánkat egykoron 7–8 %-ban borították löszpusztagyeppek, lösztölgyesekkel és pusztai cserjésekkel váltakozva. Mára ezekből szinte semmi sem maradt meg. Az Alföldön a régi magángazdák birtokait elválasztó több méter széles mezsgyék őrizték csupán a lösnövényzet fajait, de az államosítás a téveszesítés során ezeket az ősi gyepeteket is összeszántották. Így a gazdálkodás előtti löszgyepek tényleges vegetációját nagyon nehéz pontosan körül írni, hiszen közülük csak néhány maradt meg nagyon kevés termőhellyel, pedig a lösnövényzet hallatlanul változatos. Vélhetőleg több faj is kiveszett, mielőtt még azokat a botanikusok megtalálhatták volna.²

Tard környékének dombvidékére is ez jellemző. Ahol a domborzat megengette, ott a jó minőségű talaj miatt őseink szántóföldeket alakítottak ki. Ezeken még ma is gabona- és takarmánynövényeket termesztenek. A környéken megmaradt löszvegetációnak be kellett érnie a gyengébb minőségű talajjal és a meredekebb domborzatú területekkel. Kialakulásukhoz a talajtani adottságok mellett nagyban hozzájárult a terület klimatikus sajátossága is. A Bükkalján található löszpusztarétek extrazonálisak, mert a különleges helyi klíma és a dombor-

---

1. Seregély, 1995. 182.

2. Seregély, 1995. 183.

zat miatt az Alföldre jellemző növénytársulás alakult ki rajta. Talajuk az alföldi-nél rosszabb minőségű, degradált csernozjom. A terület északi kiettsége és a hűvösebb mikroklima következtében az erdőssztyeppi és az erdei fajok száma is nagyobb. A réteken az erősen degradált gyepek maradtak fenn, amelynek a talajminőség mellett a folyamatosan jelen lévő állattenyésztés, azaz a legeltetés és a taposás az okozója.

Szerkezetüket tekintve a lösz-sztyepprétek jellemzően kontinentális jellegűek. A középhegységi pusztafüves lejtőkkel állnak genetikai kapcsolatban, ahonnan az Ősmátra-elmélet értelmében a holocén korábbi fázisaiban nyerték fajaik egy részét. Növényeik között sok a pontusi-kontinentális elterjedésű faj. A gyepek szerkezetére jellemző, hogy természetes állapotban igen fejlettek, erősen strukturáltak. Legalsó szintjüket alacsony szárú füvek, kistermetű pillangósok alkotják, a középső szintet közepes nagyságú füvek és gyomfajok népesítik be. A felső szintet magasabb termetű füvek adják, de ezek borítása általában jelentéktelen.³ A Tard környéki rétek degradált állapotuk miatt azonban ennél egyszerűbb felépítést mutatnak, rájuk csak két szint jellemző. Zömmel tágtűrűsű fajok vették át az igazi lösznövények helyeit. Általánosan elterjedt fajok jellemzik: tavasszal tömegesen virít a rózsaszín virágú macskahere, júniustól–augusztusig nyílik a sárgavirágú borkóró, ezen kívül megtalálható még a karcsú orbáncfű, a változó gurgolya, a heverő csűdfű, a hengeres peremizs, az ezernyi apró sárga virágival pompázó selymes boglárka, a lószálya, a kakukkfű-, a gyújtóvirág- és az árvalányhajfajok. Jellemző egyszikű gyepalkotója a barázdált csenkesz. A rétek pusztai elemekben szegényebbek, de gyakori bennük a piros kígyószisz, tavasszal foltokban fellelhető a tavaszi hérics. A Bükk közelsége miatt határozottabban megjelennek az erdőssztyepp jellegű fajok: például a Janka tarsóka, a hegyi homokhúr, a bérci-, a hegyi here, a fehér zanót és a tarka imola.

Az északra fekvő rétek másodlagos jellegűek, az egykori tölgyesek, bokorerdők helyén alakultak ki. Az erdei-, a réti- és a gyomfajok egymás melletti jelenléte és mennyisége elárulja a társulás származását, hogy az alföldi vagy bükkaljai változathoz állnak-e közelebb. Degradálódásukkor a színpompás virágú két-szikűek helyett az egyszikűek válnak dominánssá. Az érzékeny fajok, amelyek nehezen bírták a legeltetést és a taposást, hamar eltűntek a területről. Gyepüket így a sovány csenkesz, a karcsú perje és a fenyérfű uralja, a gyeperdő letörpül. Megjelenik bennük a magyar kutyatej, a magyar szegfű és a mezei iringó, melyet ördögsekérként is emlegetünk.

A fennmaradt társulásokat több veszély fenyegeti. Ha túlzottá válik rajtuk a legeltetés, akkor leromlásuk tovább fokozódik, amit a fenyérfű uralma és az elgyomosodás jelez. Ha a legeltetés teljesen megszűnik, az az erdő előrenyomulását jelentheti. A mérsékelt legeltetés azonban a sztyepprétek fennmaradását elősegíti, bár a leghasznosabb kezelési módjuk a kaszálás lenne.⁴

3. Borhidi-Sánta, 1999. II. kötet. 20.

4. Borhidi-Sánta, 1999. II. kötet. 22.

A rétek egyhangúságát itt is ott is a tájidegen, ültetett akácok törik meg. Betelepítésük óta folyamatosan terethódítanak maguknak, visszaszorítva a jellegzetes növényzetet. Nem kímélik a löszréteket, a környező erdőket, de még a telepített útszéli fasorokat sem. Az akácokban tömegesen él a fekete bodza, egyes helyeken minden más cserjét teljesen kiszorítva.⁵

A rétekről, a domborzat emelkedésével egy másik társulás vezet el minket az erdőbe, a melegkedvelő szubmediterrán cserjések, amely a cseres-tölgyesek határán alakul ki. Kiterjedtsége attól függ, hogy a környező réteken mennyire tud tért nyerni az erdőből lehúzódnó növényzet. A cserjék közül a csíkos kecskerágó, a kökény, a fagyal, a gyepűrózsa, a hólyagfa és a kánya bangita gyakori. Tard község és a Kő-völgy közötti kiszélesedő kaszálóján nagy számban nőnek védett virágok: a tavaszi hérics, a hegyi kökörccsin, a réti iszalag és egy orchideafele, az agárkosbor. A Kő-völgy kijáratánál tavasszal és nyár elején nyílik a fürtös virágzatú, mirigyszőröktől érdes tapintású nagy ezerjófű, majd később a pizza-fűszerként használatos szurokfű (oregánó).

Tard északi részén, ahol a két patak egymásba torkollik, már egy másfajta társulásra bukkanunk. Sűrű növénytakaró zárja el a messzebbre látás lehetőségét. A Tardi- és a Cserépváraljai-patak árterében a Déli-Bükkből lezúduló vizek megfelelő nedvességgel látják el a területet. A lágyszárúak magassága és a jellegzetes vízparti puhafa liget jelenléte jelzi a hely jó és viszonylag állandó vízellátottságát. A vízimádó fűzfák (kecske- csöröge- és mandulalevelű fűz) és a nyárfák mellett a szárazabb részeken megjelenik a mezei juhar, ami a közeli tölgyesekből húzódott le, de az akác is jól érzi itt magát, és néhol sűrű, áthatolhatatlan bokorerdőt alkot. A nedves rét jellegzetes lágyszárú között a koratavasszal nyíló mocsári gólyahírekkel találkozhatunk legelőszőr, majd később virágoznak a lizinkák, aggófüvek és gyűjtóványfüvek. Nyáron a sárga szín mellé lila, bíbor és kék színek társulnak, amikor a réti füzények, bojtorjánok, aszatok kezdik virágzásukat. Az igazán nedves helyeken a parti- és a mocsári sás, valamint a nádak csoportjai zöldellnek üde foltokat alkotva. A sárga nőszirm nagyobb állományt alkot a területen. Az iszaplakó veronika egyik változata is előfordul. Ez a faj korábban a Bükkben nem volt ismeretes. Legközelebbi lelőhelye az Alföldön van, Heves és Tiszalök mellett.⁶

Az árteret elhagyva, a tengerszint feletti magasság növekedésével a dombokat szigorú hegyek váltják fel. Hirtelen érünk be a Déli-Bükk területére. A magyarországi tölgyerdők közül a száraz tölgyesek a leggyakoribbak, önálló zónát alkotnak. E társulások elsősorban a dombvidékeken és az alacsonyabb hegyek platóin és délies lejtőin tenyésznek, jellemzően 250–450 m tengerszint feletti magasságban. A cseres-tölgyes az erdőtársulás egyik gyakori tagjáról, a „szőrös” kupaccsal rendelkező csertölgyről kapta a nevét. A csertölgy Délkelet-Európából és Kis-Ázsiából származó faj. Magyarországon éri el elterjedésének

5. Fontos lenne egy átgondolt, megtervezett program, ami segítségével tájhú fajokra cserélnék le az akácokat. Ez viszont óriási anyagi terhet hordoz magában.

6. Tóth, 1973. 562.

északkeleti határát, és ma a természetes előfordulásánál jóval nagyobb területeket borít. Ez jórészt annak köszönhető, hogy a kocsánytalan tölgnél gyakrabban hoz bő makktermést, valamint kiváló tűzifa. Az állandó tápanyagellátással szemben is igénytelenebb faj, ezért az erdővéghasználat után könnyebb volt megtelepíteni, és magától is jobban újul. A természetes összetételű állományokban lombkoronaszint-alkotó még a kocsánytalan tölgy. Leggyakoribb elegy fajai a barkócafa, a mezei és a hegyi juhar, valamint egyes hársfajok. Az északi kitettségű meredekebb völgyekbe lehúzódik még a gyertyán is.⁷

Cserjeszintje gazdag. Jellemző a gyepúrózsa, melynek csipkebogyója kedvelt gyógytea alapanyag, de megtalálható itt az egybibés galagonya, a húsos- és veresgyűrűs som, a csíkos- és bibircses kecskerágó és a közönséges fagyal.

A kedvező fényviszonyoknak köszönhetően gazdag a cseres-tölgyes erdők lágyszárú fajvilága. A fűfélék közül leggyakoribb a felemás csenkesz és a ligeti perje, amelynek tömeges megjelenése a lombkoronaszint nyitottságát jelzi. Az üdőbb területeken az egyvirágú gyöngyperjével, a legszárazabb területeken pedig a vékony csenkessel találkozunk leginkább. Legszebbek és legváltozatosabbak az erdők kora tavaszi növényei. Legkorábban, már februárban virít a Kő-völgyben a hóvirág, és vele egyidőben, főleg a völgy kijáratánál tömegesen nyílik a kék színű tavaszi csillagvirág. Az egész völgyben sárga virágszőnyeget ad a salátaboglárka. A bogláros szellőrózsa, a galambvirág, a bókoló fogasír, az odvas keltike nagy területeken mindenfelé gyakori. Ezekben az erdőkben él a száraz körülményekhez szokott csúdfű nemzetség egyetlen erdei faja, az édeslevelű csúdfű, de virít itt illatos ibolya, tavaszi kankalin, bársonyos kakukkszegfű, bókoló habszegfű, ernyős margitvirág, sárga gyűszűvirág, színeváltó kutyatej, ösztörűs veronika, méhfű, valamint hölgyalm-, tüdőfű- és cickafark fajok.⁸

A Déli-Bükkből lefutó patakok mentén a mély bevágódásokban szurdok-erdőket találunk. A talajt könnyebben lemossa a csapadék és gyakran kőgörgeteges a felszín. A hűvös, nyirkos völgyklíma, a völgyek alján szivárgó vizek, valamint a völgytalpak felé hordódó szerves anyagok miatt nitrogénben és humuszban gazdag talajok jellemzik. A

A Kő-völgy, a Karud-völgytől nyugatra

(Fotó: Stefán Norbert)

7. Szollát-Standovár, 1995. 204.

8. Borhidi-Sánta, 1999. II. kötet. 251.

magas kőrís, a hegyi- és korai juhar, a nagylevelű hárs mellett megtaláljuk a hegyi szilt és elvéve egy-egy bükköt is. A sűrűn záródó lombkorona alatt viszonylag fejletlen a cserjeszint. Talajszintjén árnyéktűrő lágyszárúak találhatóak. A páfrányok nemzetsége jelentős: található itt karéjos- és díszes vesepáfrány,

Erdészeti feltáróút a kaptár kövekhez

(Fotó: Kovács Zs.)

édesgyökerű-, hólyagpáfrány, erdei pajzsika és fodorka fajok. Sárga kövirózsa, borsos varjúháj és bablevelű varjúháj alkotja a sziklagyepet. Ezen kívül virít még a széleslevelű harangvirág, a nehézszagú gólyaorr, a halvány rózsaszín virágú, magas termetű erdei holdviola, amelynek díszváltozatát előszeretettel ültetik kertekbe. Jellegzetes,

megszáritott becőtermését júdáspénzként emlegetik. Máshol gyomnak tekintik, itt természetes előfordulása a nagy csalán.

Az erdőszéleken, erdővágásokban gyakran találunk hatalmasra nőtt nagy őzláb-gombát, erdőszéli csiperkét, és a galócák közül ehető piruló galócát, amely könnyen összetéveszthető a mérgező párduggalóccával. A rizeke, a keserűgomba és a galambgombák gyakoriak. A gyertyánosokban fordul elő az érdesnyelű tinóru, az ehető tinóru ritkább. A Bála-völgyben óriáspöfeteg és finom szegfűgomba terem.⁹

A Bükkalja növényföldrajzi képe mára már erősen átalakult. A kiterjedt szántók, szőlők és gyümölcsösök mellett új elemek a telepített fenyvesek, a lejtőket felszabdáló eróziós árkok bozótosai, az akácok és az akáccal kevert tölgyesek.

A jellegzetes vegetációk mellett említést kell tennünk az emberi tevékenység következtében létre jövő gyomtársulásokról. A gyomok egyik fele őshonos növény, amely különféle bolygatások hatására szaporodik el az adott élőhelyen. A gyomok másik fele az újonnan behurcolt fajokhoz tartozik. A jövevények részben már a történelem előtti időkben elterjedtek (pl. búzavirág, pipacs, konkoly), míg mások később honosodtak meg (pl. ligetszépe, betyárkóró, disznóparéj). Elterjedésük gyorsaságára jó példa az országszerte egyre nagyobb gondot okozó parlagfű. Magyarországon első megjelenését 1922-ben rögzítették a Dráva mentén. A hírhedt, észak-amerikai származású gyom néhány év alatt elérte a Balatont és 20 év alatt elfoglalta az egész Dunántúlt. Mára pedig országszerte jelentős állományokat alkothat ott, ahol az ember nem irtja.¹⁰

9. Tóth, 1973. 560.

10. Szollát, 1995. 214.

A gyomnövényzetnek – ha másért nem –, az elterjedtsége miatt nagy a jelentősége. A síkságok, a dombvidékek erdői, mocsarai, gyepei helyén már régen szántók, legelők vannak, de a magasabban fekvő rétek sem érintetlenek, hisz emberemlékezet óta azokat is kaszálják, trágyázzák. A természetes vegetáció helyét félkultúr- és kultúrnövényzet foglalja el. Az ország legnagyobb része intenzív művelés alatt áll, és a gyomnövényzet térnyerése a civilizáció terjedésével egyre csak fokozódik, ami a Tard környéki útszélekre, szántókra, kapásokra és szőlőkre is jellemző.

Az útszéli gyomvegetáció számtalan egyéves növénye közül a legelterjedtebbek a fehér libatop és az egérárpa. Gyakori az egykor gyógynövénynek számító sebforrasztófű, a papsajt és az apró mályva. Az évelők közül a kapás kultúrák egyik legkegyetlenebb ellensége a közönséges tarackbúza, ugyanúgy, mint a szép, tölcséres, rózsaszín virágú apró szulák és az egyik legismertebb, keresztvirágúakhoz tartozó pásztortáska, amelyből gyermekkorunk csörgőit készítettük. A parlagi ligetszépe szürkületkor nyíló, nagy, halványsárga virága és a világítóan fehér színű mécsvirág azonnal észrevehető a gyomtársulásban. Nem válogat a termőhelyekben a szívós mezei aszat, amely a szántók egyik legkárosabb tarackoló gyomnövénye. A kedves gyerekjáték, az elfújható „bóbitát” termő pongyola pitypang is szinte minden társulásban előfordul. Egyik legkomolyabb vetélytársa a tyúkhúr, amely a gyermekláncfűhöz hasonlóan társulásközömbös. Szárazabb helyeken a bogáncsfélék jelennek meg dekoratív levelű, piros fészekvirágzatukkal (pl. bókoló bogáncs, szúrós szamárbogáncs). Üde termőhelyeken tömeges lehet a közönséges és pókhálós bojtortján, melyeknek jellegzetes horgas csúcsú fészekpikkelyekkel borított virágzatukat a gyerekek előszeretettel dobálják egymás ruhájára. Délceg növény a legelőkön termő héjakútmácsonya, kórója a szárazkötészetben is kedvelt. Nevét az átellenesen álló, vállukkal összenőtt levelek tövében összegyűlő esővízről kapta, amely madaraink ivóhelyéül szolgál. A hosszú virágzatán, mutatós, sárga virágokat nyíló szösös ökörfarkkóró gyógynövénynek számít. Virágát köptető készítésére használják. Kék virágfüzéréről és szúrós kinézetéről könnyen felismerhető a terjőke kígyószisz. A gyomosodó rétek jellegzetessége még a kék katángkóró. Megpirított és megőrölt gyökereiből főzik a cikóriakávét. Az ártéri magaskórósokban és a jó vízellátottságú részeken gyakori a sárga virágú gilisztaűző varádcis. A növényt régen féregűző teaként és molyűző szerként használták.¹¹

A szőlőskertekben jól ismert a pirók-ujjaskosbor, a kövér porcsin és a parányi fészkesvirágzatú, fehér gombvirág. Az egyik legszebb gyomnövényünk a bársonyos árvacsalán, különösen nyílás előtt feltűnő a virágzati murvalevelek tövében készülődő, vérpöttyszerű, pici, mélybíbor bimbóival.

A lassú folyású – főleg a községtől északra –, helyenként mély és kiszélesedő pontokon csaknem állóvíz jellegű patak dús növényzetű. Ez nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy gazdag a patak rovarvilága. A virágtalan növények kö-

11. Szollát, 1995. 216.

zül az erdőn keresztül folyó szakaszok kivételével mindenütt nagy gyepeket képeznek a vízben a különféle fonalas moszatok (békanyál). A Kő-völgyben a patakmederben részben a víz alá merült, részben a vízből félig-meddig kiálló köveken tömegesen él a vízimoha. A virágos növények közül a legegyszerűbb felépítésűek a békalencsék. Közülük az apró békalencse a patak lassú folyású részein, főleg a Büdöskút nevű forrás környékén fordul elő. A kimondottan víz alá merülten élő növények közül csupán a hínáros vízboglárka található a patak felső szakaszán. A patakban sűrű állományt képez, és így a vízi állatok legjobb búvóhelyéül szolgál a deréce veronika, amely általában kiemelkedik a vízből, de a víz alatt is jól megél. A patak mentén mindenütt előfordul a parti- és a mocsári sás. Szórványosan találunk benne lándzsás hídórt. A virágkaka legnagyobb számban a községtől délre díszlik. Ugyanitt él nagyobb állományban a sárga nőszirm, amely elszórtan a községtől északra is megtalálható. A nád mindössze néhány négyzetméteres területen fejlődik a Kő-völgytől kissé északra. Jelentős helyet foglal el még a fajok között a csikorgófü.¹²

A felsorolt növénytársulások, mint megőrzendő botanikai értékek a Bükki Nemzeti Park területén fokozott védelmet élveznek. Legszebben és legmaradandóbban saját termőhelyükön díszlenek!

A rétek állatai

Tard környékének állatvilága az Alföld és a középhegység találkozása miatt változatos. A síkvidékre jellemző pusztagyepék élőlényei ugyanúgy megtalálhatóak, mint az erdei fajok. Az állatok helyváltoztatása és mozgás intenzitása miatt a fajok mindkét helyen felbukkanhatnak.

Míg az erdőben elenyésző az egyenesszárnyú rovarok szerepe, addig a réteken és a félszáraz gyepeken ezek képezik a rovarok legnagyobb létszámú csoportját. Fajszaumuk nem igazán gazdag, de annál fontosabb az a szerep, amelyet a rétek és gyepek anyagforgalmában játszanak. Az egyszikű füvek levélszövetei nagyon lassan bomlanak le, magas cellulóz tartalmuk miatt. Lebontásukhoz olyan speciális emésztő enzimre van szükség, amit a cellulózbontó baktériumok tudnak csak előállítani. Ezek a baktériumok tömegesen élnek, mint együtélők (szimbionták) az egyenesszárnyú rovarok beleiben. A baktériumok a bontó váladékukkal segítik a sáskák és a szöcskék táplálkozását, emésztését. A rovarok ürülékével tömegesen jutnak a cellulóz baktériumok a talajba is. Ott tovább végzik a lassan bomló növényi anyagok humifikációját, ezzel a réte anyagforgalmát gyorsítják. A sáskák számára fontos kiegészítő diéta a jobban emészthető kétszikűek fogyasztása. Ha a rétek leromlásával a kétszikűek kiszorulnak, akkor az adott területről a sáskák is odébb állnak. Hiányuk miatt a réte anyagforgalma lelassul, fokozódik a holt növénytömeg felhalmozódása – nincs elég baktérium –, a leromlási folyamat tovább erősödik.

---

12. Tóth, 1973. 561–562.

Az egyenesszárnyúak különböző életforma típusokba sorolhatóak. Vannak köztük olyanok, amelyeknek napozniuk kell, azaz a növényzet mentes és alacsony fűvű felszíneket lakják. Mások épp a zárt, magas gyepeket keresik, a fullasztó, párás hősege miatt, és élnek rétjeinken olyanok is, akik életük során annak függvényében váltogatják az előző két életformát, hogy hogyan változik a táj hőmérséklete, páratartalma és besugárzási viszonya.¹³

A sáskákat és a szöcskéket sokan összetévesztik, pedig könnyű őket megkülönböztetni, csak a csápjaikat kell megnézni. A sáskáknak a csápja mindig rövid. Sohasem éri el a testhossz felét. A szöcskék csápjai pedig hosszúak, sokszor túlérnek a testükön.

A tardi gyepekben a rétisáskák és a tarlósáskák a gyakoriak. Időnként tömegesen szaporodik el a közönséges rétisáska, a népiesen „réti lovacsáknak” is hívott háts rétisáska, vöröses tarlósáska és a zengő tarlósáska. Színváltozataik a zöldtől a sárgásbarnáig terjedhetnek. Ezek a közepes, de inkább kisméretű sáskafajok a specialisták számára is nehezen megkülönböztethető fajok.

Nagy számban fordulnak elő a növényevő és ragadozó életmódú szöcskék. A sávós rétiszöcske főleg a légyszövetű kétszikűekkel (pimpó, zsálya) táplálkozik. Mindenevő, azaz növényeket és rovarokat is fogyaszt a farkas lombzöcske és a hasonló életmódú, nagytestű, hatalmas ugrólábairól könnyen megismerhető szemölcsrágó szöcske. Nevét annak a hiedelemnek köszönheti, hogy az emésztőnedveket is tartalmazó barna színű váladéka – amit harapáskor vagy megfogásakor kibocsát –, szemölcsirtó hatású. Mindenevő, de táplálékában az apróbb rovarok (mezei kabócák, poloskák, kicsiny bogarak) vannak túlsúlyban. Zöld és barna színű változatban is előfordul.¹⁴

Kis egyedszáma és elszigeteltsége miatt védelem alatt áll az egyik legnevezetesebb szöcskénk, a fűrészlábú szöcske, amely hosszú tojócsövével együtt közel 10 cm-es testhosszúságú. Csak nőstényei ismeretesek, petéit megtermékenyítés nélkül, ún. szűznemzéssel rakja le. Ragadozó állat, főleg kisebb sáskákkal táplálkozik. Ha rátalálunk, érdemes megfigyelni mozgását. Zsákmányát lassú, imbolygó mozgással cserkészi be, és tüskés elülső lábaival, majd éles rágóival ragadja meg. Hosszú lábait szétterpesztve, a magas fűben igen ügyesen közlekedik. A késő délutáni, alkonyi órákban aktív. Gyakrabban találkozhatunk ragadozó társával, az imádkozó sáskával, más nevén az ájtatos manóval.¹⁵

A réteken leghamarabb a színpompás pillangókat vesszük észre. Többek között van itt farkasalma-, fecskefarkú- és kardos lepke, nagy róka lepke vagy a bársonyos, sötétbarna, kék pöttyökkel díszített szárnyú gyászlepke, a fekete-piros-fehér mintázatú admirális lepke és a nappali pávaszem. Szórványosan fordul elő a csonkaszárnyú medvelepke. A löszpuszta-rétek jellemző lepkéi még a bagolylepkék.

13. Varga, 1996. 219.

14. Borhidi-Sánta, 1999. II. kötet. 15.

15. Varga, 1996. 224.

A bogarak változatos és fajgazdag életközösségeket alkotnak. Főként azok a cincérek jellemzőek, amelyek lárvái a fűfélék gyökérzetét fogyasztják. Szárnyfedőik összenőttek, szárnyaik csökevényesek, ezért is hívják gyalogcincéreknek őket. Legelterjedtebb közülük a fekete gyalogcincér, de a kétsávós és a nyolcsávós gyalogcincér is előfordul a környéken. Közöttük ínyencek is vannak, azaz tápnövény-specialisták. Ezek lárvái csak egy bizonyos növényt képesek elfogyasztani (pl. a kék kígyószisz-cincér, az imolákat fogyasztó bíborcincér és a murokcincér). Mellettük lágybogarak, poloskák, virágbogarak és kabócák találják meg életterüket.

A pókfélék közül a növényzeten vadászó fajok közül a csodáspókot említhetjük, amelynek a hímje párosodáskor zsákmány állatot ajándékoz partnerének. Vannak lesből támadók, pl. a karolópókok és az ugrópókok, amelyek egy jól irányzott ugrással vagy rárohanással kapják el áldozataikat. A kalitpókok közül a csikos dajkapók él a területen, amely a talajon vagy a talajközeli növényzeten mozog, apró rovarokat zsákmányolva. Petéit összenőtt fűszálak közé rejtett, sűrű pókfonálba tekert csomagban, ún. kokonban őrzi.¹⁶

A puhatestűek közül gyakori a kórócsiga, amely száraz gyepeken élő csigáink közül a legközönségesebb. Háza lapos tekeresű, szélesszájadékú. A nappalt csoportosan, kórokra telepedve tölti. Nagyobb, kúposabb, rendszerint világosbarnán szalagozott házú csigánk a pannon csiga, amely a gyepes-bokros területek lakója. Legnagyobb természetű szárazföldi házas csigánk az éti csiga. A ház magassága eléri a 3–6 cm-t. Hazai állományát az export céljára történő tömeges gyűjtés nagymértékben veszélyezteti.

Nedves rétek, patakok mentén találkozhatunk a gerincesek törzsébe tartozó kétéltűekkel. A zöld- és barna varangy, zöld levelibéka és kecskebéka fordul elő. A Tardi- és Cserépváraljai-patakok bükki szakaszait keresi fel peterakás alkalmával a foltos szalamandra.

A hüllők közül vízisiklóra, rézsiklóra lelhetünk. Ritkán erdei sikló is letéved a területre. Az országosan elterjedt fajok alkotják a gyíkállományt, pl. fűrge és zöld gyík, az erdőkben pedig a törékeny kusza vagy lábatlan gyík.

A földön fészkelő madarak közül fácán és fogoly látogatja a szántókon termelt növényeket. Az énekes madarak közül a mezei pacsirta, a sárgarigó, a sordegy, a roszdás- és cigánycsuk, a seregély, az őrgébics, a vörösbecs, a fülemüle, a stiglinc, az ökörszem és a rigó félék figyelhetőek és hallgathatóak meg.

Tard egyik legszebb repülő ékköve a gyurgyalag. Rigó nagyságú, 22–27 cm-es karcsú madár. Hasoldala kékeszöld, a fiatalabb még nem költő madaraké zölddebb. Dolmánya, feje élénk gesztenyebarna, vállfoltja és torka sárga. Szemsávja és torokszalagja fekete. Hosszú, zöld farkának két középső tolla túlnyúlik a többin. Reptében feltűnik a türkizkék testalja és a feketén szegett, világosbarna szárnybélés kontrasztja. Szeme kárminpiros, csőre fekete, enyhén ívelt, lába vöröses. Hangja jellegzetes, folytonos bugyborékoló „gyurr-gyurr”. Elszórt fák-

16. Borhidi-Sánta, 1999. II. kötet. 17.

kal, bokrokkal tarkított, nyílt térségek lakója. Gyakran folyók mentén, partok üregeiben, homok- és löszfalakban fészkel csapatosan.

A meredek löszfalakba, homokbányák falába vájt vízszintes, 180–200 cm-re benyúló fészkelő üregeket készítenek, melyeknek a vége kemenceszerűen kiszélesedik. Az alagút építéséhez a hím kezd hozzá, de később a pár közösen folytatja azt. A költőüreg elkészítése nem kis teljesítmény az egyenként 50 grammos madaraktól. Átlagosan négy és fél liternyi, azaz kb. 6 kg földet termelnek ki a partoldalból. Mire elkészülnek csőrükből akár több mm-nyi is lekaphat. 4–7 fehér tojást raknak, az üreg alját nem bélelik. A fiókák csupaszon kelnek ki. Lassanként a rovarok leharapott szárnyaiból és a köpetekből – az emészthetetlen kitinrészeket köpetben adják vissza – aljzat gyűlik össze, amely ülőpárnaféle a fiókák számára.

A költőüreg építésének nehézsége ellenére a madarak minden tavasszal új üreget vájnak. Ha az addigi fészkelő helye betelt, azaz a löszfalon nem talál magának fúrásra alkalmas függőleges felszín, akkor a vidék más hasonló adott-

Gyurgyalag fészkek Tardon

(Fotó: Kovács Zs.)

ságú területére költözik. Fokozott védelemre szoruló madár, de költőhelyének védelmét (pl. működő homokbányák) csak időszakosan kell biztosítani. A kirepülés utáni költőüregekkel átszótt lösz- és homokfal letermelése a következő évben visszajövő pároknak segít, mert sima felületével (lyuktalan), új fészkelési lehetőséget biztosít.¹⁷

Szép időben magasan a levegőben keresnek zsákmányt. Költési időszakban és borús időben leshelyükről (környező faágakról vagy villanyvezetésekről) indulnak vadászni. Éjszakánként sűrű koronájú fák ágain, ill. költési időben fészeklyukaikban pihennek. Költöző madár, a telet Afrika trópusi és szubtrópusi részén tölti.

Táplálékuk kizárólag repülő rovarok: szitakötők, darazsak, méhfélék. Tévhitnek számít, hogy a gyurgyalagok megdézsmálják a környék házi méheit. Egyetlen bejelentés nélkül végrehajtott légi permetezés többet árthat, nagyobb kárt okozhat a méhészeknek, mint a környék egész gyurgyalag állománya.

Tard északi részén, a II. világháborús sírok mellett felhagyott homokbánya részén 2002-ben kb. 8–10 pár gyurgyalag költött. Védelmük érdekében a Kör-

17. Brehm, 1958. IV. kötet. 351.

nyezetvédelmi Minisztérium jóvoltából a Bükki Nemzeti Park Igazgatósága, Tard község önkormányzata és a Szabó Zoltán Általános Iskola közösen tájékoztató táblát helyezett el 2000-ben, amin minden természet szerető ember elolvashatja azt az információt, amit a gyurgyalagokról tudni érdemes. Ha életmódjukra kíváncsi, akkor a homokbányába beljebb sétálva, a fiatal akácok takarásából egy jó távcső segítségével bepillantást nyerhet nem mindennapi életükbe.

A ragadozó madarak közül a területen fészkel a vörösvércse. Érdekessége, hogy nem épít magának fészket, hanem elhagyott vagy megszerzett szarka- ill. varjú fészkeket használ. Költ a területen a barna réti héja és a karvaly is. A Bükk közelsége miatt élelemszerzés céljából a nagyobb ragadozó madarak is megfordulnak erre.

Napsütéses téli időszakban a Tard környéki szántók zsúfolásig benépesülhetnek pihenő, vadászó vagy éppen táplálkozó ragadozó madarakkal.

Kisemlősök közül a mezei pocok, az erdei egér, az apró pirók egér, a hörcsög, az ürge és a mezei nyúl található meg. A dombvidékek felé már az üregi nyúl váltja fel rokonát. Az adott évi termés hozamokra a rágcsálók elszaporodásából és az őket fogyasztó ragadozó madarak előfordulásából lehet következtetni. A ragadozók és a nagy vadak közül a vörös róka, a vadászgörény, a menyét és az őz jelenléte igazolt. A közeli erdőségekből gyakorta vaddisznó látogat le.

Az erdők állatvilága

A cseres-tölgyesek rovarvilágára jellemző, hogy a lombfogyasztó élőlények fajösszetétele változatos. Három domináns, lombfogyasztó hernyójú lepkecsoport képviselői vannak itt jelen: az araszolók, a púpos szövők és a bagolylepkék. A fajgazdagság kulcsa a dús, változatos cserjeszint. A cserjéken fejlődnek a fent említett lombfogyasztók (pl. kecskerágó-, kökényaraszoló-, galagonya-övesbagolylepke). Közülük is a magyar tavaszi fésűsbagolylepkét kell megemlíteni, amely a Kárpát-medencén kívül csak a Balkánon és Kis-Ázsiában fordul elő. Jellegzetesen a meleg, száraz tölgyesek lakója a hatalmas termetű, barnás okkersárga színű tölgyfaszender, amelynek fesztávja a lepkénél már óriásnak számító 12–13 cm. A károkozók közül időnként elszaporodik a gyapjas lepke, a tölgy zöldodrőlepke és a búcsújáró lepke.¹⁸

A lepkék természetes ellenségei is megjelennek a területen: a ragadozó bogarak, a kis- és aranyos bábrabló, a négyfoltos hernyórabló, a fürkészlegyek és a fürkészdarazsak.

A talajban több évig fejlődik az óriás énekeskabóca lárvája, amely a gyökök nedveit szívogatja. Az érett lárva kiássa magát a talajból és a fák törzsére kapaszkodik fel. Itt vedlik át kifejlett rovarrá, amely folytatja útját a lombkoronába. A fák törzsére kapaszkodva csupán az elhagyott lárvaing marad vissza. A

---

18. Varga, 1996. 188.

speciális hangadószerve segítségével úgy felerősíti énekét, hogy az emberi fül számára közvetlen közlőről hallgatva fülsértővé válik.

Tölgyeseink rovarközösségének fontos tagjai az ormányosbogarak, amelyek lárvái a tölgymakkban fejlődnek ki, sokszor az egész évi makktermést elpusztítva. Régen ezért egészen sajátos biológiai védekezés volt szokásban ellenük. A közeli falvak disznóit a tölgyesekben akkor makkoltatták, amikor ezek az ormányosbogár lárvákkal fertőzött makkokat potyogtatta le a fa. Mikor azután ősszel már az ép, értékes makkok hullottak, addigra befejezték a makkoltatást, és így megvédték az erdőt a makktermést pusztító ormányosbogarak elszaporodásától.¹⁹

A május–júniusban virágzó cserjék és lágyszárú növények terített asztalt nyújtanak a nektárt és virágport fogyasztó erdei rovarok számára. Ha ilyenkor egy kinyitott, fordított ernyőbe óvatosan belekopogtatjuk a nektárítas társaságot, olyan rovarcsaládokkal találkozhatunk, amelyekről eddig legfeljebb szakkönyvek hasábjain olvashattunk. Ilyenek az alkonybogarak, a pejbogarak, a bíborbogarak, bibircses bogarak, lágybogár fajok, virágbogarak és virágcincérek.

A tölgyesek életközösségének fontos tagjai a különféle, társasan élő hártýaszárnyú: a hangyák és a darazsak, akik életmódjukkal segítenek az elpusztult állatok eltakarításában, ill. a növényi kártevők (lárvák) pusztításában. Sokféle hangya építi fészket száradó fák kérge alá vagy a fa kiszáradt testébe, pl. tölgyfahangya, lóhangya és a kartonépítőhangya.

Idősebb fák odvaiba készíti hatalmas, világossárga színű, burkolattal körülvett fészket a lódarázs. A boly lakhelye közelében kifejezetten agresszív. Áldozatukat fullánkjuk szúrásával ölik meg. Ivadékaikat erős rágóikkal feldarabolt rovarokkal etetik. A boly népessége ősszel elpusztul, a telet csak a megtermékenyített nőtények vészelik át.

Tavasszal jelennek meg a tölgyes bokorerdők gypében a röpképtelen, csökevényes szárnyú, hatalmas potrohú nünükék (pl. kék-, ráncos- és pompás nünüke), a gyalog levelesek és a pohos gyászbogarak.

A tölgyesek legnagyobb és legveszélyeztetettebb fajai a szarvasbogarak és az orrszarvúbogarak. A korhadó, pudvásodó fatönkökben fejlődnek.

A nagy futóbogarak (pl. kék-, rezes- és bőrfutrinka) jelenléte attól függ, hogy a csigák milyen mennyiségben fordulnak elő, amelyek fő táplálékukat képezik.

A gerinctelenek tárgyalásánál ki kell térnünk a környék vízi élőlényeire is. A Tardi- és a Cserépváraljai-patak forrásvidékén és az erdei szakaszain megannyi vízi féreg, puhatestű és ízeltlábú élőlény jelenik meg, jelezve ezzel is élőhelynek tisztaságát. Ha „vadászni” akarunk rájuk, akkor csak egy teaszűrőre és egy ecsetre van szükségünk. Akár a forrásnál, akár az erősebb sodrású helyeken a patakok alján végighúzva szűrőnk, hamarosan érdekes alakú és formájú zsákmanýra lelünk. Legelsőnek mindig egy oldalán úszó, nagyon gyors mozgású rákra, a bolharákra bukkanunk, de rövidesen kukacszerű élőlények, árvaszúnyog- és szúnyoglárvák, kérészlárvák és kavicsokból, faágakból, levelekből jel-

19. Varga, 1996. 190.

legzetes lakócsövet építő tegzesek is „horogra kerülnek”. Kitartónak kell lennünk, hogy egy-egy erdei szitakötőlárvát is becserkesszünk. A patak makrogerinctelenjeinek rendszeres vizsgálatával állandó képet kaphatunk a karsztforrások állapotáról, szennyezettségéről. Ezek a parányi élőlények ugyanis a tiszta vizet részesítik előnyben. Minél több fajt találunk meg a patakmederben belőlük, annál jobb minőségű a felszíni vízfolyás. Hirtelen eltűnésükkel mindig valamilyen szennyeződés jelenlétére utalnak.

A terület kételtűi közül a zöld levelibéka és az erdei béka gyakori. Szaporodási időszakban a foltos szalamandrát is könnyű megfigyelni.

Hüllők közül erdei siklóval, a patakok mentén és a nedvesebb területeken vízisiklóval, a nyíltabb területeken rézsiklóval találkozhatunk, a sziklás területeken pedig a fali gyík gyakori. Egyre csökken a törékeny kusza vagy másnevén lábatlan gyík állománya.

A madárvilág nagy fajgazdagságának oka a Déli-Bükk kedvező táplálékszerző- és fészkelő helyei. A terület leggyakoribb ragadozó madara az egerészölyv, amely állandó madarunk. Táplálkozása változatos: 80 %-a apró emlős, 10 %-a rovar, 7 %-a madár és 3 %-a hüllő. Rendkívül jó fészkepítő, amit a más fajú ragadozómadarak – egyre gyakoribb visszatelepülésüknél – előszeretettel felhasználnak. Az elmúlt időszakban vadászati szakemberek többször indítványozták az egerészölyv védettségének feloldását, okként az apróvadban okozott kártételüket hangsúlyozva. Ennek tisztázására a Környezetvédelmi Minisztérium tudományos igényű vizsgálatot rendelt el, aminek eredménye megerősítette a madár védettségi pozícióját.²⁰

Ezen a területen költ a parlagi sas is, Füzér-kő környékén kerecsensólyom sziklaköltését regisztrálták, de ezek mellett a darázsölyvet és a törpe sast is meg kell említeni.

Az énekes madarak közül az erdei pintyekkel, csúszkákkal, barátkákkal, királykákkal, füzikékkal és a legnagyobb hazai képviselőjükkel, a hollókkal is találkozhatunk. Mellettük a bagoly állomány jelentős (pl. uhu, macska- és erdei fülesbagoly), de a bajuszos sármány, a cinege, a gébics, a vadgerle, a vörösbegy, a császármadár, a szajkó és a harkályfélék is költenek.

A kisméretűek közül az erdei egér, az erdei pocok, a cickány-, a pele fajok, a mókus és a keleti sünn terjedt el. Szaporodó félben vannak a menyétek és a görények is. A nagyobb testű ragadozók közül a borzot, a rókát, a vadmacskát kell megemlíteni. Őzzel, szarvassal, muflonnal és az erősen elszaporodott vaddisznókkal is találkozhatunk.

Tard környékének élővilága összetett, az alföldi- és hegyvidéki területek növényei és állatai a rövid átmeneti szakasz miatt erősen keverednek egymással. Egyes fajok az erdőben találják meg a szaporodási, fészkelő helyeiket, de táplálékszerzésüket a réteken szántókon bonyolítják. Elkülönítve tárgyalni őket nehéz. Egy komplex egésznek alkotnak, mint maga a Bükkalja, ahol a rétek és a

---

20. Dudás, 2000. 9.

hegyek összeérnek. Ez az ütköző zóna ép ezért érdekes. Kutatása, vizsgálata mindig újabb és újabb eredményekkel, apró felfedezésekkel kecsegtet.

Nagy természetbúváraink figyelmét elkerülte ez a terület. A Tardi-patak völgy élővilágának feltérképezésében idáig egy úttörő munkát végző kutató, Tóth Sándor nevét kell

megemlítenünk. 1953-tól 1960-ig biológus tanárként dolgozott Tardon. Ez időszak alatt foglalkozott a terület élővilágának a kutatásával. Botanikai és zooló-

Uhu fészek a Kö-völgy déli részén

(Fotó: Stefán Norbert)

giai gyűjtő-megfigyelő munkát végzett, majd a környék rovaraira specializálta magát – főleg legyekre és szúnyogokra. Tudományos igényű munkái miatt 1957-től felkérte a Budapesti Természettudományi Múzeum Állattára az elpusztult gyűjteményének a pótlására. A Tard környékén gyűjtött rovaranyag zöme – hozzávetőlegesen 50–60 000 db – így került Tóth Sándor révén a tudomány szolgálatába. Saját gyűjteménye mintegy 10 000 db, a Tardi-patak völgyéből származó rovar tartalmazott. A kipreparált kételtű és hulló anyagának legnagyobb része a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében van. Megfigyeléseit, eredményeit több tudományos dolgozat is rögzíti.²¹

Tard egyik legöregebb fája az erdőben

(Fotó: Kovács Zs.)

21. Tóth, 1973. 549–581. ill. Tóth, 1975. 587–614.

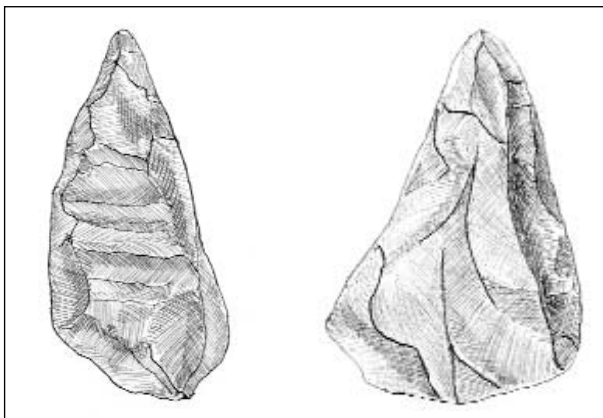

IV. Tard és környékének története az ősidókban

A paleolitikum (1,5–1,3 millió évtől Kr. e. 8300-ig)

Tardot és környezetét vizsgálva szembetűnik, hogy e táj mindig ideális környék volt a letelepedésre, kiváló lehetőséget nyújtott az életben maradáshoz szükséges élelem gyűjtögetéséhez, természetéhez, kis és nagyállat vadászásához, tartásához, valamint védett és védhető lakóhelyek kialakításához.

A jelenleg ismert legkorábbi leletek, amelyek Tard település környezetéhez kapcsolódnak, egy mamutcsontváz darabjai. A Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattárából arról értesülünk, hogy 1966 augusztusában Szomolya községben végzett leletmentést Kemencei Tibor régész, miután a termelősövetkezet sóderkitermelő helyén bányászás közben mamutcsontokra akadtak. A lelőhely a Mezőkövesd–Szomolya műút mellett, Szomolyától mintegy 3 km-re az út bal oldalán, egy dombvonulat oldalában van. A csontok a megtaláláskor sajnos erősen megrongálódtak. Ez az állat a középső paleolitikum (130 ezer évtől 35 ezer évig) kedvenc vadászszákmánya volt, és ekkortájt hatalmas csordákban vándorolt a völgyekben.¹

Subalyuk moustiéeri eszközök:
nyújtott hegy és tipikus moustiéeri hegy

(Rajzolta: Kovács Zs. Bartucz, 1938. alapján)

A vizsgált korszak kiemelkedő lelőhelye a Subalyuk barlang. Cserépfalu határában, a falutól mintegy 2 km-re a Bükk déli peremén, a Hór-patak völgyében, a völgytalp felett 45 m-es magasságban nyílik a karsztos barlang. A régé-

1. HOM. RA.

szeti feltárássra 1932-ben került sor, az ásatásokat Danca János és Kadic Otkár irányította. Az ősemberi maradványok megtalálása – mousteri típusú eszközök kíséretében – tette a leleteket híressé. Előkerült egy felnőtt nő majdnem teljes állkapcsa, néhány töredékes csigolyája, a szegycsont markolata, a keresztcsont felső része, továbbá töredékes felső- és alsó végtagcsontok, valamint egy három–négy éves gyermek töredékes, de jól rekonstruálható koponyája. A leleteket Bartucz Lajos 1940-ben részletesen leírta, és a klasszikus neandervölgyiek közé sorolta. A csontmaradványok kora mintegy 60 ezer év.²

A barlang rétegsora 17 rétegből áll, ami a Riss/Würm interglaciális és a Würm glaciális közötti időszakot foglalja magában. Ennek a 120 ezer évnek az állatvilágáról, növényvilágáról, éghajlattörténetéről tartalmaz a hozzáértő ember számára fontos adatokat. Az ásatáson talált mintegy 6000 pattintott kőből álló régészeti leletanyag a régió leggazdagabb lelőhelyei közé sorolja. A barlang leleteinek kőipara a középső-paleolitikumba, a Moustérien kultúra körébe tartozik. A lelőhely kimagasló jelentősége miatt a korabeli barlangkutatók az olasz miniszterelnökről Mussolini-barlangnak nevezték el. A II. világháború után kapta vissza eredeti népi nevét.³

Az újkőkorszak (Kr. e. 5500–3900 év)

A neolitikum korára tehetjük az ember letelepedését. A földművelés és állattenyésztés jelentőségének felismerésével kiegyensúlyozottabbá vált a táplálkozás. Nem kellett többé a vonuló állatcsordák ritmusához kötni életformájukat, nem kellett azokkal együtt vándorolniuk. A terület eltartó képessége megsokszorozódott, az ember lakta települések száma többszörösére nőtt, megjelentek az égetett kerámia edények, a kultikus tárgyak. A neolitikum emberének nyomait többek között Bogács-Tomorváron találjuk meg kőkalapács formájában, amit Borovszky Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye története című munkájában, 1909-ben említ.⁴ A Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára még a következő lelőhelyeket sorolja fel: Bogácson a Kuti völgyből, a Hintó völgyből, a Pázsag-pusztából, Bükkábrányon Fekete László telkén a külszíni fejtés területén, a római katolikus temetőben, Mezőnyáradon a községtől délre, a vízvezető árokából kerültek elő az újkőkorszaki ember tárgyi emlékei.⁵

A rézkorszak (Kr. e. 3900–2000 év)

A rézkorszak elején Kelet-Magyarországon az élet jelentősen átforgalmódott. Az újkőkorszakot a hosszabb-rövidebb időre letelepült életforma jellemezte, ezzel szemben a rézkorszakban a pásztorkodó-állattenyésztő életmód került előtérbe. Mivel az

---

2. Bartucz, 1938.

3. Mester, 2001. 83–86.

4. Borovszky, 1909. 2.

5. HOM. RA.

állatok mindig friss legelőt igényeltek, ezért a népességnek időnként vándorolni kellett új legelőkre, így ennek a korszaknak a települései futólagosak, kevés régészetiileg feltárható nyomuk maradt.⁶

A korszakból származó leletanyagot találtak: Bogács Pázsag pusztán (Bádeni kultúra), Cserépváralján, amit a helybeli Petróczy József ajándékozott a Herman Ottó Múzeumnak (Bodrogkeresztúri kultúra), Mezőnyáradon a Kossuth utcában, valamint ásatás alkalmával Tibolddarócon Balázs Bélának a Bérc úti őstelepen a Bádeni kultúra emlékéanyagát sikerült napvilágra hoznia.⁷ A lelőhelyet 1904 augusztusában Lokczán József tibolddaróci kántortanító gyűjteményének megtalálási helyén regisztrálták. Az őstelep határai: nyugatról a Bércz út, északról részben a Malom út. A telep nagysága 40 katasztrális hold. Az ásatás folyamán a sárga földrétegben egy csontváz, egy urnasír és több hamus gödör nyoma, valamint rengeteg őskori cseréptöredék került felszínre.⁸

Bronzkor (Kr. e. 2000–800 év)

A bronzkorból jelentős leletanyag ismert a vizsgált területen. Tardon a Tatárdombot, mint régészeti lelőhelyet 1863-ban elsőként Ipolyi Arnold említi. A domb alatti temetőben sírásás közben „apró cserépedényeket” találtak, amelyekből a leginkább ép darabokat az egri érseknek küldték el.⁹ Egy év múlva, mint „Tatárvár”-ról, illetve „Tatár-hegy”-ről írnak, melynek alján erődítés van, valamint sánc nyoma és sok cserép található. Szántóföldnek használják, alatta pedig egy nagy boltozatos pince található.¹⁰ Rómel Flóris 1866-ban írt, Műrégész kalauz különös tekintettel Magyarországra című munkájában bronzkori cserepek lelőhelyeként szerepel, egyúttal képekben egy vas karperecet és egy vasfibulát ismertet Tardról, a késő vaskorból, amelyek Ipolyi Arnold tulajdonában voltak.¹¹

Ugyanezeket Ipolyi 1873-ban említve hozzáfűzte, hogy azóta itt 25 db „byzanti és velencei arany találatott”.¹² Hampel József 1892-ben egy Tardról

Kőbalták a Tatárdombról
(Bodnár T. gyűjtése, fotó: Kovács Zs.)

6. Kalicz, 1970. 53–58.

7. HOM. RA.

8. HOM. RA.

9. Ipolyi, 1863. 174.

10. Pesty, 1988. 338–339.

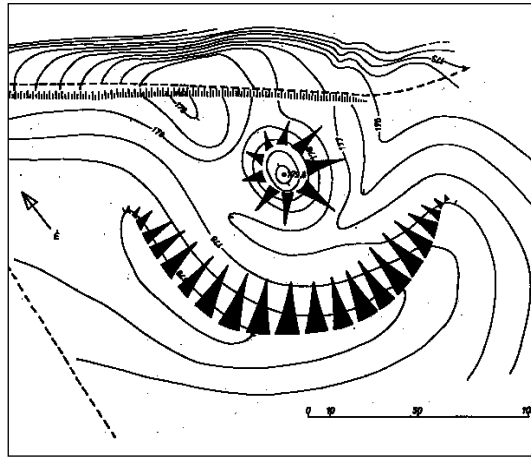
11. Rómel, 1866. 120.

12. Ipolyi, 1863. Közleményében Tard helyett a „Tar” szót használja. Mivel azonban ennek helyét Borsod és Heves megye szélére teszi, nyilvánvalóan elírásról van szó és nem a Nógrád megyei Tar község a lelőhely. Ugyanezzel a hibával említi a lelőhelyet később Szendrei J. is 1886-ban. (Ezt a lehetőséget Nováki Gy.–Sándorfi Gy. vetették fel, A történeti borsod vármegye várai című, 1992-ben megjelent munkájukban.)

származó „sodrott karperecre” hivatkozik Ipolyi gyűjteményéből, de közelebbi lelőhely megnevezése nélkül.¹³

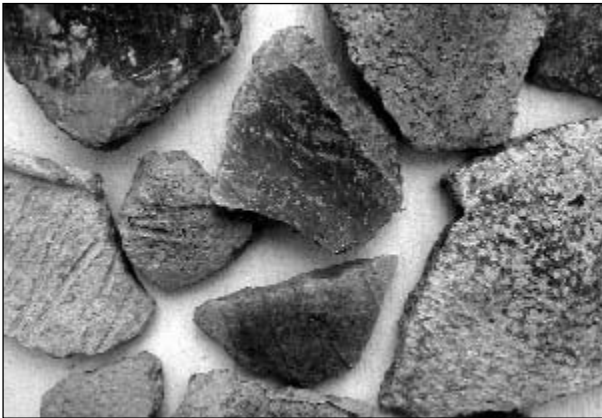
1894–1896 között ásatás volt a dombon, de erről semmi közelebbit nem tudunk.¹⁴ Feltehetően ekkor kerültek elő azok az őskori leletek, amelyeket Lossonczy I. 1902-ben ismertetett a miskolci múzeumban (hálónéhezékek, csontfokos és orsógomb).¹⁵

A Tatárdomb Tard község déli sarkán, közvetlenül a temető felső vége mellett van, a község felett elterülő széles dombhát szélén. A kis dombot félkörívben árok választja el a dombhát többi részétől. Szántóföld lévén a kontúrok erősen lekoptak, pontos méretét nem lehet megállapítani. Mai alakjában az árok felső szélessége 50 m körüli, mélysége 1,5–2 m. A domb átlagos magassága az árok-ból számítva 3 m. A kis domb és annak közép-pontjától számítva 130–150 m távolságig a szántóföldön sok őskori cserép található. A lelőhelyet Nováki Gyula és Sándorfi György az őskori vár-erődítmények

Tard-Tatárdomb szerkezeti vázlata

(Közl.: Nováki-Sándorfi, 1992.)

Tatárdombról előkerült leletek

(Fotó: Stefán Norbert)

közé sorolta. A nyílt telep tehát a váron kívül jóval nagyobb területet foglal magába. A múlt századi fém leletek lelőhelye nem eléggé tisztázott.¹⁶

1965-ben Kemencei Tibor és K. Vég Katalin a Tatárdombon a szántásban sok kora bronzkori cserépet gyűjtött. A Hatvani kultúrával azonosították a település nyomait.¹⁷

13. Hampel, 1892. 162.

14. Szendrei, 1897. 184–187.

15. Lossonczy, 1902. 85.

16. Nováki-Sándorfi, 1992. 22–23.

17. Kemencei-K. Vég, 1966. 233–242. A Tatárdombról előkerült bronzkori leleteket Csikvári is említ munkájában: Csikvári, 1939. 154.

A Hatvani kultúra népessége

A Hatvani kultúra eredete és megjelenési ideje kellő mértékben nem tisztázott. Anyagi műveltségének jelentős elemei a Prut-Szeret vidék késő rézkori gyökereihez nyúlnak vissza, de észak-európai hatásokat is tükröznek. Magán hordozza a rézkori késő Bádeni kultúra bizonyos elemeit is.¹⁸ E kultúra elterjedési területével a Bodrog torkolatvidékétől a Hernád középső folyásán át a Sajó, a Rima, az Ipoly folyásáig, a Garamig, a Duna-könyökig, hosszában a Gödöllői-dombság peremvidékéig, valamint a Tápió és Zagyva folyókig számolhatunk. Déli határát a Körös torkolatvidékénél húzhatjuk meg, míg kelet felé bizonytalan az elterjedés határvonala.¹⁹

A bronzkor középső korszaka viszonylagos békét hozott az itt élő népességeknek. Ennek egyik bizonyítéka, hogy ismét tell települési formák alakultak ki. Aminek lényege, hogy nem vándoroltak egyik lakóterülettől a másikig, hanem letelepült életmódot folytattak. Telepeiket már a legkorábbi időtől védelmi rendszerekkel – sánccal vagy árokkal – látták el. Településeik kiválasztásánál a legfőbb szempont a biztonság volt, a külső támadások vagy a belső viszálykodások elleni védelem. A telepek általában kerek vagy ovális formájúak, házaik felmenő falúak voltak. A nagyméretű nagycsaládi házaik vázát cölöpök adták, minden házban tűzhely volt található. Telepeiken 8–10 nagycsalád élt együtt. Ha a ház valamilyen okból elpusztult vagy összedőlt, akkor a ház maradványait el egyengetve, a régi épület fölött újat építettek, új padlózatot döngöltek, újra fonták a sövényfalat. Ha az ott lakók ezeket a műveleteket kellően sokszor ismételték, akkor a sík telepből egy dombon levő telep lett, ezeket nevezzük telleknek. A „hatvani” nép egymástól 4–8 km távolságra fekvő erődített telepekkel hálózta be a megszállt, nagy kiterjedésű országrészt.²⁰

Gazdálkodásukra a váltógazdálkodásos földművelés volt a jellemző, mely az állandó egy helyben lakás eredményeként alakulhatott ki. Egyforma szerepet tölthetett be a földművelés és a nagyállattartás. Földjeiket általában csonteszközökkel művelték meg, ebben a korszakban még a bronz inkább csak ékszer, vagy hatalmi szimbólumként jelent meg. A követ még használták kőbalták, csákányok, vésők, őrlőkövek, fenőkövek formájában. Kézvel tapasztott edényeik szépen, gondosan kidolgozottak, készítettek dísz- és házi kerámiát is. Mindkét kerámia típusnak a formakincse jellegzetes. Temetkezési típusuk hamvasztásos volt. Halottaikat szórthamvasan vagy urnába helyezve temették el, amit egy tállal fedtek be. A megye legjelentősebb lelőhelyei: Tiszalúc-Dankadomb, Tiszakeszi-Szódadomb, Vatta-Testhalom és Ároktő-Dongóhalom.²¹

18. Bóna, 1984/a. 151.

19. S. Koós, 1992. 6–7.

20. Bóna, 1984/a. 151–152.

21. S. Koós, 1992. 6–7.

Borovszky a könyvében a területről bronzkori leleteként a következőket említi: Bogácson bronzkarikák lecsüngő díszekkel, Tardon bronz csattok, bélyeges edények és karperecek.²²

Tibolddarócon a bronzkorból Európa legszebb lószerszáma került elő, amely az Odescalchi herceg tulajdonában volt.²³

1988 tavaszán bejelentés érkezett Bogácsról a Herman Ottó Múzeumba, hogy Papsag pusztán a tsz szőlőtelepítések végzett földmunkák során megbolygattak egy őskori telepet. A szakirodalomból ismert települést már több mint száz éve felfedezték. A telep felső rétegei az állandó művelés miatt már teljesen elpusztultak. Az 1988 őszén megkezdett leletmentést S. Koós Judit a Herman Ottó Múzeum régésze vezette. Az ásatásról a régész a múzeum adattárába leadott jelentéséből kiderül, hogy az ásatást a domb szélén kezdték el és négy szelvényt nyitottak meg. A harmadik szelvényben már fél méter mélységben jelentkezett egy bolygatott gyermeksír, amit a mélyszántások tettek tönkre. A sír alatt egy erősen hamus, paticsos gödörfolt mutatkozott, teli cserepekkel. Kibontása után egy négyszögletes, egyenes falú enyhén lekerekített sarkú ház rajzolódott ki. A ház közepe táján valószínűleg épített kemence töredékei kerültek elő. Ez alatt 20 cm-rel a cserepekkel teli vastag omladékréteg alól a háznak egy korábbi járósíntje került elő. Az egyik sarokban egy későbronzkori beásás volt megfigyelhető. A második járósínt felbontása után rendkívül vastag, kövekkel, paticsal, cserepekkel teli omladékréteget találtak. A rétegben talált kerámiadarabok a Hatvani kultúra jellegzetes díszedényei és házi kerámiájának töredékei voltak. Az omladékréteg elbontása után egy kb. 3 x 3,5 m-es, négyszögletes alaprajzú, döngölt agyagpadlójú ház került felszínre. A padló széleinél 10 cm széles és 10 cm magas gerenda maradványait, míg a négy oldalfalon a falat 50 cm magasságig borító deszkamaradványokat találták. Ez volt a negyedik járósínt 250 cm mélységben.²⁴

Az ásatás a következő évben folytatódott. Több ház maradványát sikerült feltárni. A leletek közül kiemelkedik egy hegedű alakú idol és egy oltártöredék. A leletek a Hatvani kultúra leletanyagához tartoznak. A leletanyagok általános jellemzői is ezt támasztják alá: nagy mennyiségű állatcsont, sok házi kerámia, kevesebb díszedény töredéke. A telepet később is használták a bronzkorban, amit bizonyít többek között két bronzkori öntőminta (tű és lándzsa) töredéke. A helyszínen végzett terepbejárások során egy retusált pengeszerű szilánkot találtak, ami a Moustiérien középső paleolit kultúra tipikus eszköze. Felleltek még középsőbronzkori edénykét és egyéb töredékeket, amely a Pilinyi kultúra emlékananyagába tartoznak, illetve találtak még honfoglalás kori kengyeleket és középkori cserépedényeket. Az egyik kengyel finomművű, vörösréz berakással díszített darab, amely bizonyára egy rangos temetkezésre utal.

---

22. Borovszky, 1909. 3–4.

23. Klein, 1939. 155.

24. HOM. RA.

Az adattár egy másik lelőhelyet Tard területén említ meg. Farkas László üdülőtélkén a szennyvíz-elvezető csatorna építése közben 110 cm mélyből paticsdarabok, illetve vastag falú kerámiadarabok kerültek elő, a gödör valószínűleg a cserepekkel egykorú épület maradványait hozta napvilágra.²⁵

A vaskor (Kr. e. 800-tól)

A vizsgált területen több, kelta népességre utaló lelet került elő. A kelták az indoeurópaiak nyugati csoportjához tartoznak. A Szajna- és Majna- vidéki őshazájukból Kr. e. V. század környékén keltek útra. Több hullámban végigvándorolták Európa földjét. Földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Ők alkalmazták először a fazekaskorongot és a fejlettebb vassfeldolgozást. Városszerű erődítései voltak, és Európában először ők vertek és használtak pénzt. Tacitus római történetíró szerint a Bükk hegységet a „Cotinus” nevezetű kelta törzs népesítette be, és vasat is bányásztak erre felé.²⁶

Bogácson a Rákóczi u 29. sz. ház kertjében kerültek elő koravaskori cserepek, amit a helybeli Győri Zoltán ásott ki. A lelőhely már 1944-ből is ismert, amikor bunker ásás közben szintén cserepeket találtak.²⁷

A Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára szerint Cserépfalu mellől, a Hór völgyéből származik egy edénytöredék. Szürke, vastag, korongolt oldalrész, amelyet bekarcolt egyenes vonalak közt ferde bevágások és seprűzés díszítenek.²⁸

Cserépfalun az Öregtorony területéről 1956-ban került a múzeumba egy szürke duzzadt peremrész, ami vaskori jellegeket visel magán.²⁹

Említést tesz kelta leletekről a Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont egyenlőre egyesített vármegyebeli községek monográfiája is Tard községben, illetve környékén. Kandra Kabos és Barthalos egyházmegyei áldozópapok, régészek végeztek itt ásatást, amikor kelta eredetű leletek kerültek elő, amelyek az egri líceumba kerültek. Kelta urnák sziklába vájva még ma is találhatóak.³⁰

A népvándorlás kora, az avarok

Történetileg ma már valószínű, hogy az avarok két népből tevődtek össze, mindkettőt a türkök üzték el Ázsiából, de hogy melyik két népből, az még ma sem teljesen tisztázódott. Lehetnek a zsuan-zsuanok utódai vagy heftalita hunok vagy mindkettő keveréke. Az avarok élén a kagánok álltak, akiket 562-től név szerint ismerünk. Hadseregük legfőbb újítása a vaskengyel használata volt. 567-ben már a Nagyalföldön tanyáztak, csapataik 568-ra a Dunántúlt is

25. HOM. RA.

26. Ringer, 1996. 71.

27. HOM. RA.

28. K. Végh, 1969. 71–72.

29. K. Végh, 1974–75. 69.

30. Halmay-Leszih, 1929. 682.

megszállták. Ők egyesítik először a Duna két oldalát és Erdélyt egy birodalom zászlaja alatt. Majd kétszázharminc év avar uralom után a frank és a bolgár hódítás ismét kettészakította a Duna két partján elterülő országrészeket. Ebből a korszakból már maradtak fent írott források. Az avarokat az írások elsősorban hadseregén keresztül említik.³¹

A temetőik szerkezete nagy részben a társadalmi piramisnak megfelelő. A temető tengelyében vagy közepén helyezkednek, vagy csoportosulnak a szabad harcosok sírjai, mellettük arany és ezüst fülbevalót viselő asszonyaik temetkezései. A vezető réteg körül található a könnyűfegyverzetűek, lovas temetkezések nélküli és az egyszerűbb viseletű, többnyire ezüst ékszeres asszonyaik sírjai. A „kör” külső szélén következnek a szolgák, vaskést viselő férfiak és üvegyöngy nyakláncos asszonyaik.³²

Európai feltűnésük idején az avarság nagyállattartó pásztorokból állott, majd a VII. századtól a vereségek miatt nem volt többé lehetőségük a legelőváltós pásztorkodásra. Házaik földbe mélyítettek voltak, családi- nagycsaládi házaik tetőzetét cölöpök tartották. Temetőik sokszor több ezer sírt tartalmaznak.³³

Tardon és szűkebb környékén nagy számban fordulnak elő avar-kori leletek. 1955 szeptemberében végzett kizsállást Megay Géza. Jelentésében olvashatjuk, hogy Havel Nándor irodavezető jelentette a múzeumnak a Tard melletti homokbányában sír és régiségek előkerülését. A leleteket a helyszínre érkező muzeológusnak átadták. Ezek a következők voltak: 1 db koponya, 1 db vaskés, 2 db karperec négyszögletes metszetű bronzhuzalból, ami nyitott, átmérője 7 cm, 7 db üvegyöngy, amikből 2 db barnás-fekete, dinnyemag alakú, 2 db fehér-kék, dinnyemag alakú, 2 db zöldes, henger alakú, 1 db kis, kék, kerek gyöngy. Előkerült még 1 db vaskés töredéke is. Egyenes, egyélű. Hossza 8,5 cm. 1 db fehér-szürke orsógomb, kettős csonka kúp alakú. Körbefutó, bekarcolt, egyenes vonalak tagolják. Átmérője 3 cm. 1 db szürke agyagedény, pereme kissé kihajló, korongolt, körben bekarcolt egyenes és hullámvonal kötegek díszítik. Magassága 10,1 cm. A leletek egy sírból kerültek elő. A telep közvetlenül Tard község mellett, annak ÉK-i végén terül el. A lelőhely a bánya keleti szélén található a kitermelési terület legmagasabb szintjén, az út fölött 12 m-re. A helyszínen a muzeológus csak egy korábban kitermelt csontváz lábfej csontjait találta meg. Valószínűleg a többi sír a korábban kitermelt területen feküdt, s az a rész a temető széle lehetett.³⁴

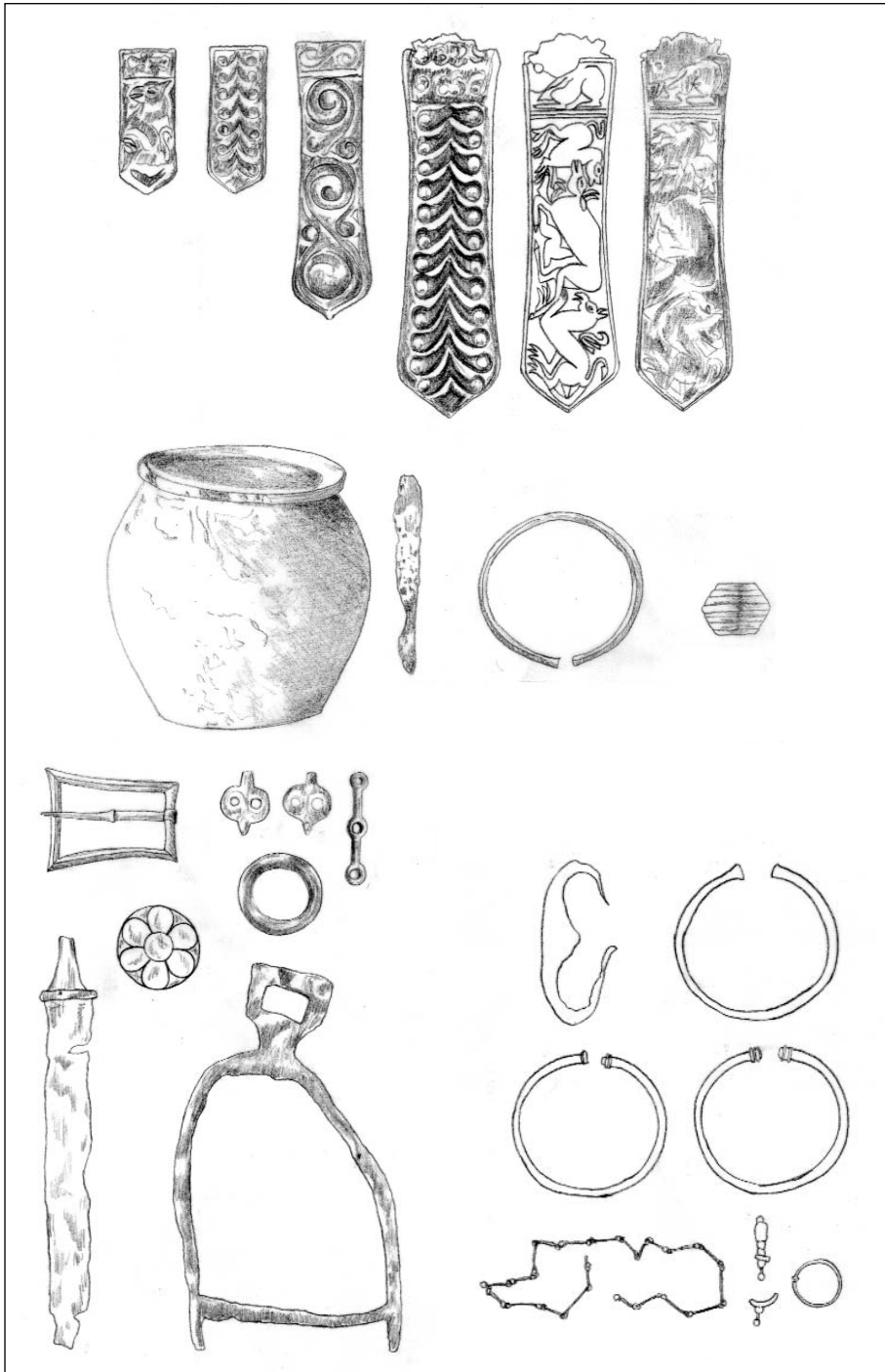
Újabb leletmentés volt a homokbányában 1955. szeptember 27-én, ahol földmunkák során ismét avar-kori sírok kerültek elő. A telep Tard község ÉK-i végén található. A homokkitermelést földgépekkel végezték, így a sírokat teljesen szétdúlták. A lelőhely a bánya nyugati szélén volt, ahol mintegy négy sír lehetett. A leletek – amelyeket a munkások beszolgáltatták – a következők:

31. Bóna, 1984/b. 310–320.

32. Bóna, 1984/b. 323.

33. Bóna, 1984/b. 329–336.

34. HOM. RA.

Ávarkori leletek a tardi Homokbányából

(K. Végh, 1968. alapján rajzolta: Kovács Zs.)

avarkori zabla, kengyel, övveretek, szíjvég, övforgó, csattok, kés. Valószínűleg két felnőtt sír lehetett, az egyik lovas temetkezés, a másik pedig női temetkezés volt. Erre utalnak az itt talált női karperecek, fülbevaló és gyöngyök.³⁵

Nem sokkal később Kazacsayné Gnandt Pálma újabb leleteket vitt be a múzeumba ugyanerről a lelőhelyről. Ezek a következők: 2 db fülbevaló töredéke, karikájuk négyszögletes metszetű bronzhuzalból készült, a csüngőrész bronz gömböcskével és két gyönggyel díszített. A karika átmérője 2,3 cm, láncolt, egymásba kapcsolódó kis bronzhuzal darabkákkal. Egyik végén fülbevaló bronz gömböcskével díszített karikájának része. Hossza 30 cm. A karperec sokszögletes metszetű, végén kiszélesedő bronzhuzalból. Átmérője 7,8 cm. 2 db karperec kerék metszetű bronzhuzalból. Nyitottak, végeiket két sorban bronz gömböcskék övezik. Átmérője 7,1 cm. 1 db boglárt vékony ezüstlemezből, rekeszeiben fehér pasztával. Széttöredezett. Átmérője 2,8 cm. 1 db övcsat, ami bronzból öntött és trapéz alakú. Hossza 4,2 cm. 1 db övforgó öntött bronzból, gyöngyösen kiképzett, közepén és végén karikával. Hossza 5 cm. 1 db nagyszíjvég, melynek anyaga öntött bronz. Egyik oldalán állatküzdelmi jelenet: középen leroskadó szarvas-
tehenre elől egy ragadozó állat támad, hátsó lábába pedig egy griff vájja karmait. A szarvas alatt egy kisebb állat – valószínűleg nyúlé – kidolgozatlan alakja látható. A szíjbefogó részen egy leroskadó állat van. A szíjvég hátoldalát egymásból kinövő, V alakú, végtelen indarész borítja. A szíjvég megegyezik a nyékládházi leletből előkerült nagyszíjvéggel. Hossza 10,7 cm. 1 db. nagyszíjvég, melynek anyaga öntött bronz. Egyik oldalán három fekvő, saját farkába harapó ragadozó állat látható, az egyik fordított helyzetben. A másik oldalán indadiszítés van. Szíjbefogó részének ábrázolása elmosódott, valószínűleg egy fekvő állat, a másik oldalon pedig indadisz volt. Hossza 8,4 cm. 2 db kisszíjvég. Anyaguk öntött bronz. Egyik oldalukon egy fekvő ragadozó állat van, a szíjbefogó részén valószínű indával, a másik oldalukon a nagyszíjvéghöz hasonló indadisz. Hossza 3,4 cm. 2 db övveret-csüngődísz. Öntött bronz, szív alakú, csúcán három bronz gömböcskével. Teste csigavonalban bordázott, két lyukkal áttört. Szélessége 2,2 cm. 1 db kissé lapított bronzkarika. Átmérője 3,8 cm. 1 db vaskés. Egyenes, egyélű, hossza 14,1 cm. 1 db vascsiholó. Hossza 7,6 cm. 1 db vaskengyel. Füle négyszögletes, talpa egyenes, alul bordázott, magassága 17 cm.³⁶

A tardi és nyékládházi griffes-indás leletről tanulmányában következőket állapította meg a miskolci múzeum régésze, K. Végh Katalin: a tardi leletek közt levő láncos fülbevaló az avarkori temetők ritkább mellékletei közé tartozik. A láncos fülbevaló Bóna István megfigyelése szerint többnyire koraavar anyagban található. Ezekben a lánc a függő gömb csüngőjéhez kapcsolódik. Az abonyi temető néhány sírjából és Pilismarótról származó fülbevalók láncra többnyire a függő karikájára van erősítve. Egyikük sem keltezhető a VIII. század második felénél későbbre, és általában a késői lemezcsoporthoz emlékeztető jellegű.³⁷

35. HOM. RA.

36. HOM. RA.

37. K. Végh, 1968. 45–90.

A trapéz alakú övcsat a későavar, a harmadik csoport, a bronzból öntött övveretes csoport emlékanyagának egyik jellegzetes csatformája. Griffes veretes és négyszögletes bronzlemezes övgarnitúrákban jelentkezik, csak indamintás veretekből álló övek esetében nem találkozunk ezzel a csatformával.

A gyöngyös testű övforgó gyakoribb darab a későavar emlékanyagban. A tardihoz hasonló övforgót találtak Pilismarót-Basahalmon, Ordason és Jánoshidán.

A nagyszíjvéggel, illetve egy övkészlethez tartozó kisszíjvégek ragadozó állat ábrázolásához talán leginkább a csunyi és a Devinská Nova Ves-i leleten található ábrázolás hasonlít. A három ragadozó állatot ábrázoló nagyszíjvég feltehetően már egy másik sírhoz tartozott. Hasonló leleteket találtak Csunyon, Ürböpusztán és Dunapentelén. A tardi leletek legjelentősebbike az állatküzdelmes nagyszíjvég. A kisszíjvégekkel való összetartozását az bizonyítja, hogy hátoldalát ugyanolyan indaminta borítja, mint a kisszíjvégeket. A tárgyaltszíjvégeknek nincs azonosított lelőhelyű hasonmása.

A leletek a késő avarkorból származnak, amiből kitűnik, hogy megyénkben a VII. század második felében telepedtek meg az avarok.³⁸

A honfoglalás kora

A honfoglaló magyar törzsek 895-ben keltek át a Kárpátok hágóin, és 900-ban már a Dunántúlt is elfoglalták. Számottevő ellenállásba sehol nem ütköztek, így megtelepedésük, az ország területének felosztása viszonylag zavartalan lehetett. Megyénk területén a magyar fejedelemségen belül a zempléni és a vele szorosan összekapcsolódó szabolcsi részek kaptak a X. század első felében kiemelkedő fontosságú szerepet. A múlt század második felétől a mai napig kerülnek elő gazdagon mellékelt temetkezések. Lelőhelyéről ismert például Zemplénagárd, Kisdobra, Bodrogvécs, Sárospatak, Zalkod, Zemplén, Bodrogszerdahely, Kenézlő, Tarcal és Karos.³⁹

Anonymus a Gesta Hungarorumában vadregényesen népesíti be megyénk területét: a Bodrog mentén Ketel és Tarcal száguldott, a Hernád völgyében az Abák ősei, Ed és Edemen ütötték fel sátrukat, a Bódva partján Böngér fia Bors építtette fel földvárát a környék lakóival, Ousad fia pedig a Bükkalján rendelkezett tekintélyes birtokokkal.⁴⁰ Ezeknek az adatoknak a hitelességét a forráskritikai munkák erősen megkérdőjelezzik.⁴¹

---

38. K. Végh, 1968. 45–90.

39. Révész, 1994. 79–80.

40. Szendrei, 1886. 381–396. ill. Borovszky, 1909. 7–11. ill. Klein, 1939. 15–16.

41. Gyórfy, 1988.

A vizsgált környéken Örsúrnak Sályon volt vára. Erről a területről a régészeti leletek (temető, amelyek közelebbi képet adnának az itt élőkéről) egyelőre hiányoznak. Támpont lehet a Bogács határában, Pázsag pusztán előkerült honfoglalás kori vörösréz berakásos kengyel, ami bizonyítja a sályi vár X. századi létét.⁴²

A vizsgált terület honfoglalás kori leletekben igen szegény, ennek legfőbb oka a tervszerű kutatás hiánya.

A Tatárdombról előkerült leletek Kovács Imre gyűjteményében

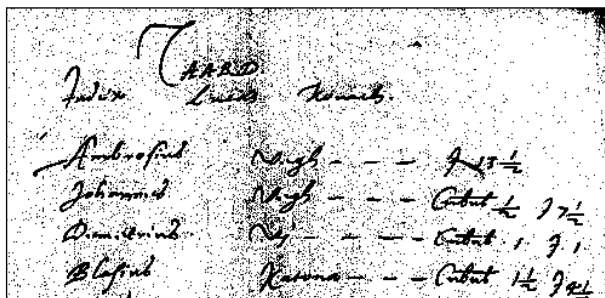
(Fotó: Kovács Zs.)

42. HOM. RA. ill. Révész, 1992. 95.

V. A község néveredete és helynevei

A község neve és írásmódja

A község neve 1220-ban a Várad Regestrumban Tord néven fordul elő.¹ Annak a személynévnek a -d képzős származéka rejlik benne, amely a Tar helynév előzményétől szolgált.² A település neve tehát személynévi eredetű. Az alapjául szolgáló személynévben a magyar tar, kopasz melléknév rejlik. Esetleg összefüggésbe hozható még a török Turdi, és a szláv Turda személynévvel.³

Tard neve Taard névalakban az 1583-as bordézsma-jegyzékben

(B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7.)

1248-ban a falut birtokosáról Panithordia (Panyittardja) néven említi oklevél.⁴ Az 1330-as években a pápai tized-jegyzékekben a település Tord, Dorg, illetve Thord néven szerepel.⁵ A későbbi oklevelek Toord, Thord (1360), Thard (1443–1459), Tard, Tord (1549), Taard (1583), majd Thard és Tard néven emlegetik.⁶ Nyomtatásban megjelent XVIII. századi könyvekben Tárd (1773) és Tendona (1786–1799) névalakkal is találkozunk.⁷ 1828-tól csak a Tard név használatos. A község 1898. IV. tc. 2.§-a alapján megállapított hivatalos neve is ez lett.⁸

Hasonló nevű puszta még Somogy vármenyében ismert.⁹

1. Kandra, 1889. 21.

2. Kiss, 1983. 630.

3. Póczos, 2001. 74.

4. Györffy, 1967. 810.

4. Turkovics, 1996. 156.

5. Turkovics, 1996. 156.

6. Turkovics, 1996. 310. ill. Hőgye-Seresné-Tóth, 1983. 442. ill. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7.

7. Turkovics, 1996. 310.

8. Turkovics, 1996. 310. ill. Hőgye-Seresné-Tóth, 1983. 442.

9. Fényes, 1851. II. köt. 178. ill. Magyarország helységnévtára, 1898. 1598.

A település helynevei

A falu legrégebb helyneveit – amelyek nagy része a mai napig fennmaradt – különböző oklevelekből ismerjük. Cserépvár 1408-as határjárásánál a Tard határát érintő helynevek: Hegyeshegy, Bala-völgy, Bala föld, Mártír-völgye, Werner nevű völgy, Nyárasvölgy, Sokorófő, Csipkés, a Tardúta és a Bogács-völgy.¹⁰

A Száraztó 2002-ben

(Fotó: Takács L.)

1443-ban egy újabb – Cserép, Tard és Bala puszta közötti – határjárásnál Fodorpéterrét, Szilágy nevű berek, Hegyeshegy, Malommegihegy, Bala, Werner völgy, Nyárasvölgy, Sokorófürő, Poklosharaszt, Csipkés és Tardúta helyneveket jegyezték le.¹¹

1667-ben találkozunk a Szilas, a Tatár hegy, a Csere bokros, a Sugoró hegy, a Bala völgye és a Meggyes folyás elnevezésekkel.¹²

A Tatárdomb

(Fotó: Kovács Zs.)

A XVIII. század első felében a határjárásban a Száraz tó, a Kőhatár, a Hármashatár, a Rókalyuk, a Rakottyá, a Pénzgödör, a Fekete gyűrűs, a Körmöczy tó és a Száraztó völgy helynevek fordulnak elő.¹³

Ettől kezdve a Tardra vonatkozó forrásanyagban egyre gyakrabban találkozunk helynevekkel.

Tard XVIII. századi térképein a következő

10. Sugár, 1980. 194. Az egyes helyneveket itt és később is olyan névalakban írtuk, amilyenekben az adott forrásban szerepeltek.

11. Sugár, 1980. 248.

12. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/a. IX. 304. o.

13. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. XVII. I. 200/1729. ill. XXVIII. XXVI. 1981/8/1759.

helynevek szerepelnek: Alsó csákány, Apa soma, Avaros lápa, Baglyos lápa, Balaba rét, Bába szék oldal, Bászvár tető, Bendegár, Béka háza, Bélvág kút, Bélvás tető, Bélvás verő, Bodzás rét, Bodzás tető, Bogátsi oldal, Boza rét, Büdös tó rét, Czigány berk szőlő, Cseres, Csür kert, Deretzke tető, Farkas kő völgy, Felső tsakány, Fénkő lápa, Füzérkő bértzee, Füzérkő tető, Gábor kő, Gábor kő tető, Gábor lápa, Hajagos kuklya, Hangó szöllő, Hartsa bértz, Hármassertő, Hármass tető, Hárskút lápa, Hideg pataka hegyesse fara, Hor vize, Hosszú galya, Imolya bértze, Kan heverés, Karácsony lápa, Karud, Karudasnik alya rét, Karud árnyék, Ketske galya, Kecské orom, Kerekkötő, Kis bába szék, Kis bábaszék szöllő, Kis farkaskő, Kis galya, Kis rét, Koldus taszító, Közép szék lápa, Kőhányás tető, Kupán, Kurta bértz, Kutya hegy, Kút hegy, Kút völgy, Magos tető, Magyaros rét, Malom völgy, Mango, Mész tető, Mész oldal, Mész oldal szőlő, Miklós hegyesse, Mirkó nyaka, Mohalom, Mohalom allya, Mohalom hegyesse, Nagy bába széki, Nagy bába széki szőlő, Nagy dall, Nagy farkas kő, Nyomóhegy szőlő, Oszlán rét, Órhegy, Órpallag, Palkó, Palkó rét, Pákás, Pákás tó, Pákás tó völgy, Peretz tető, Perpátz, Picsa oldal lápa, Piliske, Savós kút rét, Setét völgy, Simon bikkese, Sógor allya, Sós kút lápa, Soós tető, Soós tető orom, Szarba, Szarba kövesse, Szarba lápa, Szarba orom, Szárhegy, Szárhegy farka, Szárhegy tető, Szekér völgy, Szénégető tető, Szudutzka laposs, Tamás széki, Tardi hegy, Tardi hegy oldal, Tócs galya, Töbör, Török rét, Vadkert, Varga zug rét, Vata kút, Veress kő völgy, Vész verés, Zsilyikes kút és Zsilyikes völgy.¹⁴

1802-ben az István hegye, a Bogácsi öreghegy szőlőhegy elnevezésekkel találkozunk a fentebb már említett Nagy Bábaszéki helynév mellett.¹⁵

A község 1876-os kataszteri térképén számos új helynév szerepel, kissé módosult névalakban régi, középkori helynevek is előfordulnak rajta. Az 1876-oson igen, de a XVIII. századi térképeken nem szereplő tardi helynevek: Kertalja, Külső cserje, Szárasztó hegy, Felső batuz, Alsó batuz, Gyepszegés, Csonka, Kis- és Nagy hajos, Hosszú dűlő, Szabad föld, Rét dűlő, Disznóhálás, Forrástető, Kövesdi út dűlő, Veres haraszt, Lapos dűlő, Közép haraszt, Ludas dűlő, Köleshát oldal, Kenderföld, Disznó hegy, Fűzfás lapos, Lugazó alatt, Szekrény völgy, Ujhegy, Ujhegytető, Bakk Pál völgy, Nagy major, Hosszú járó, Bikk völgy, Szeles dűlő, Part tető, Tardi domb, Csárdai rét, Kukoricza föld, Szegled dűlő, Csaloda dűlő, Alájáró és Szedres. A középkori határjárásokban és az 1876-os kataszteri térképen is előforduló helynevek: Tatár hegy, Pokol oldal, Meggyes tető dűlő, Fülöki dűlő, Sugarótető és Csipkés.¹⁶

A község 1889-ben készült térképén találkozunk először a Belső hegy, a Babpál völgy, a Lapos, az Eger kút dűlő és a Belső cserje helynevekkel.¹⁷

14. Román, 1979. 107–109. A T. 37/1. (XVIII. század vége) és a T. 37/5. (1788) térkép alapján.

15. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 1741/1802.

16. B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/c. Tard 1876-os térképe.

17. B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/c. Tard 1889-es térképe. Lásd az 58. oldalon.

1913-ban a Somfás tető tűnik fel a térképen, mint új helynév.¹⁸

Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjtésekor a helyi eljáróság – sajnos – a tardi helynevekről szinte semmit nem közölt. Csupán a Tatár vár került lejegyzésre, amelyről mind-

össze ennyit tartottak érdemesnek leírni: „az úgynevezett völgynek álló Tatár vár, mely alatt, egy nagy boltozat pincze vagon, nevezete hogy e vár egészen cserepekből építve omladékai mutatják, most mereve sik a lakosok által szántó földnek használatnak.” Ezen felül még a hercegi uradalom hat

A Meggyes-tető szőlői

(Fotó: Kovács Zs.)

majorjának a nevét sorolták fel. Ezek a következők: Klementina, Philippi, Augustána, Klotilda, Amália és Nagy major.¹⁹

A XX. században különböző időkben a településhez tartozó tanyák nevei: Amáliatanya, Ágostontanya, Farkasszőlőtelep, Fülöptanya, Józseförlak, Klementinatanya, Nagymajortanya, Újhely=Újhelypuszta és Újtelep.²⁰

A Tatárdombhoz kapcsolódik az Órfa és a Tatárlyuk helynév. Az előbbi a hagyomány szerint a kutyafejű tatárok lakhelye volt, míg az utóbbit rabok állták, s azon Egerbe lehetett eljutni.²¹

Tardi helyneveiben is megfigyelhetők bizonyos helyi és országos szabályszerűségek és összefüggések. Van köztük személynévi dülőnév, de sok a köznévi vonatkozású, a földrajzi fekvésre, a területi, gazdasági, társadalmi fejlődésre emlékeztető, továbbá a népi szokásokkal, a falu mindennapi életével kapcsolatos, a helyi eseményektől vett dülőnév is. A dülőnevek pontosan mutatják a tájban végbement változásokat. Különösen hosszú életűek a hegy- és vízrajzi dülőnevek, amelyek a helyrajzi viszonyokat világítják meg. A határ fokozatos kialakulását az úgynevezett műveltföldnevek szemléltetik. A régi határ a vidék megtelepedése vagy újjáépítése idején erdőirtás, legelőfeltörés és mocsárkiszáritás útján tágult ki. Az első művelt földeket dülőnevekkel lehet körülhatárolni. A lakosok elsősorban a legkönnyebben irtható bozótokat pusztították ki. Az erdők szé-

18. Román, 1979. 109. A község későbbi kataszteri birtokivén a Jegesen kívül nem találkozunk új helynévvel. Néhány helynév azonban módosult névalakban fordul elő. Például a Csapkés Alsó- és Felső-csapkés néven. B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/b. 6315. 1/1. Tard.

19. Pesty, 1988. 338–339.

20. Hőgye-Seresné-Tóth, 1983. 443.

21. Hankóczy, 1981–1982. HOM. NA. 4320., 4487. és 4513.

lén és a szántóföldek külső határán, a belső telkek szélén szintén határjelölő dűlőneveket találhatunk. Az erdővel összetett nevek és általában az erdőnevek, továbbá az erdőkultúrával kapcsolatos nevek mind irtott erdőterületet jelölnek akkor, ha ma nem erdős területen fordulnak elő. A dűlőnevek a határ felépítésén kívül felvilágosítást nyújtanak a birtoklás módjára, az úrbéres viszonyra és annak felszámolására, a határhasználatra, a nyomásrendszerre, a községi és az uradalmi birtok fekvésére, kiterjedésére. Mások művelési formákat, gazdálkodást jelölnek, mint például a rétnévek. Külön csoportot alkotnak a határban a helyrajzi tájékozódást szolgáló dűlőnevek, az állattenyésztésre, a határ vízrajzi állapotára, változásaira, a talaj viszonyaira, a művelt területre jellemzőek. A személynévi dűlőnevek a határ történetének egy-egy mozzanatára utalnak. A dűlőnevek sorában előfordulnak egyházi vonatkozású dűlőnevek, vagy különleges helyi adottságra utalók. A határ nemzetiségi vonatkozásait tünteti fel például a Tatárdomb. Nehéz munkát igénylő szegényes földet jelent az Alsócsákány.²²

A felsoroltakon kívül a dűlőneveket más módon is csoportosíthatnánk; tekintettel a falu társadalmi életére, a népi szokásokra, a helyi és az országos eseményekre stb.

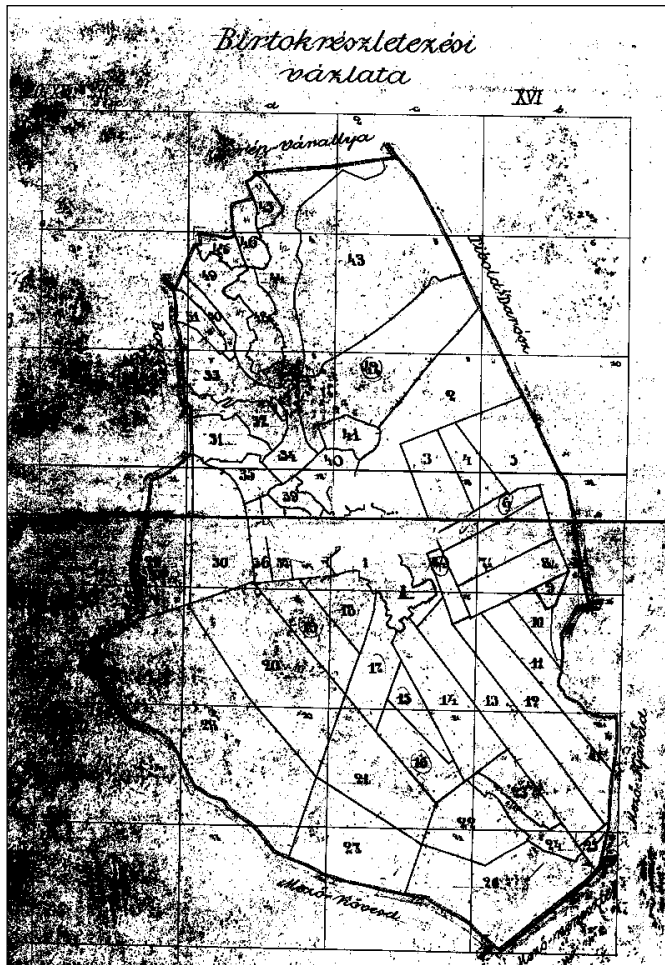

A Szárasztó völgye

(Fotó: Takács L.)

---

22. Eperjessy, 1966. 110–117.

Birtokrendezések kimutatása

№	Név	Terület	Érték	№	Név	Terület	Érték	№	Név	Terület	Érték
1	Beltelkek	172	100	28	Kőművelés	100	100	36	Érdőterület	100	100
2	Szőlőterület	100	100	29	Kapás	100	100	37	Közp. kőművelés	100	100
3	Belső csapás	100	100	30	Köcsök	100	100	38	Újfalva	100	100
4	Belső csapás	100	100	31	Tudósdomb	100	100	39	Újfalva	100	100
5	Árnyékos	100	100	32	Belső tó	100	100	40	Kőművelés	100	100
6	Csajka mezeje	100	100	33	Alföldi	100	100	41	Dióterület	100	100
7	Belső Belső	100	100	34	Árnyékos	100	100	42	Érdőterület	100	100
8	M. v. Belső	100	100	35	Árnyékos	100	100	43	Mogyorósi	100	100
9	M. v. Belső	100	100	36	Árnyékos	100	100	44	Belső tó	100	100
10	Belső tó	100	100	37	Belső tó	100	100	45	Mogyorósi	100	100
11	Belső tó	100	100	38	Belső tó	100	100	46	Belső tó	100	100
12	Belső tó	100	100	39	Belső tó	100	100	47	Belső tó	100	100
13	Belső tó	100	100	40	Belső tó	100	100	48	Belső tó	100	100
14	Belső tó	100	100	41	Belső tó	100	100	49	Belső tó	100	100
15	Belső tó	100	100	42	Belső tó	100	100	50	Belső tó	100	100
16	Belső tó	100	100	43	Belső tó	100	100	51	Belső tó	100	100
17	Belső tó	100	100	44	Belső tó	100	100	52	Belső tó	100	100
18	Belső tó	100	100	45	Belső tó	100	100	53	Belső tó	100	100
19	Belső tó	100	100	46	Belső tó	100	100	54	Belső tó	100	100
20	Belső tó	100	100	47	Belső tó	100	100	55	Belső tó	100	100
21	Belső tó	100	100	48	Belső tó	100	100	56	Belső tó	100	100
22	Belső tó	100	100	49	Belső tó	100	100	57	Belső tó	100	100
23	Belső tó	100	100	50	Belső tó	100	100	58	Belső tó	100	100
24	Belső tó	100	100	51	Belső tó	100	100	59	Belső tó	100	100
25	Belső tó	100	100	52	Belső tó	100	100	60	Belső tó	100	100
26	Belső tó	100	100	53	Belső tó	100	100	61	Belső tó	100	100
27	Belső tó	100	100	54	Belső tó	100	100	62	Belső tó	100	100
28	Belső tó	100	100	55	Belső tó	100	100	63	Belső tó	100	100
29	Belső tó	100	100	56	Belső tó	100	100	64	Belső tó	100	100
30	Belső tó	100	100	57	Belső tó	100	100	65	Belső tó	100	100
31	Belső tó	100	100	58	Belső tó	100	100	66	Belső tó	100	100

Tard 1889-es birtokrendezési vázlata

(B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/c.)

VI. Tard a középkorban

Az Árpádok korában

A település neve személynévi eredetű. Az alapjául szolgáló személynévben a magyar tar, kopasz melléknév rejlik. Esetleg összefüggésbe hozható még a török Turdi, és a szláv Turda személynévvvel.¹

Anonymus szerint Borsod megye területén két „kun” vezér telepedett meg: Örsúr apja Ousad és Bors apja Bunger. Bors építtette fel Borsod várát, melynek első ispánja lett, s Árpád rábízta e vidék gondját. Anonymus elbeszélése két Borsod megyei ősnemzetség, az Örstől származó Örsúr-nem és a Borstól eredő Miskolc-nem hagyományain alapul. Bár mindkét hagyománynak van történeti alapja, csak az egyik vezethető vissza a honfoglalás korára. A megye ősfoglaló nemzetségének kétségtelenül az Örsúr nemzetséget kell tekintenünk. Erre mutat, hogy a krónikák is itt jelölik meg Örs vezér szálláshelyét, s Örs vezéri voltát bizonyítja az Örsúr névben rejlő úr méltóságnév, amely eredetileg törzsfőt jelenthetett. Az Örsúr-nem birtokait a megye határai zárják körül. Ezek szerint Borsod megye Örs nemzetségének szállásterületéből vezethető le. Mint-hogy a krónikák Örsöt magyar vezérnek mondják, nincs okunk Örsöt kunnak, azaz kabarnak tartani, és Borsod megyét kabar szállásterületnek tekinteni. Az Örsúr-nem eredeti központja, vára a megye déli részén feküdt. Anonymus a Bükk déli lejtőjén fekvő Örsúrvárban jelöli meg. Ami a Bors nemzetséget illeti, igaznak kell tartanunk azon anonymusi hagyományt, mely szerint Bors, helyesebben Borsod a megye első ispánja volt, akiről Borsod vár a nevét nyerhette. Ennek azonban Géza fejedelem vagy István király idejében kellett történnie. A nemzetségnek nevet adó Miskolc Bors utóda és a nemzetség XI. századi ősapja lehetett. Borsod megye eredetileg határvármegye volt. A megye központját István király nem az Örsúr-nem várában jelölte ki, hanem az országból kivezető fő útvonal mellett választotta meg, mint ez határvármegyék esetében megfigyelhető. Az ősfoglaló nemzetség szállásterületének kisajátítását a X. század második felére vagy István király uralkodásának elejére tehetjük.²

---

1. Póczos, 2001. 74.

2. Györffy, 1967. I. kötet 737–740.

A XIII–XIV. században az Örsúr-nemből levezethető családok kezén már csak 20 falut találunk. Ezek között már nincs Tard, pedig Ábrány, Daróc, Geszt, Kács, Leány, Örsúrvár, Sály, Váralja környező települések még mind ott szerepelnek. Annyi megállapítható, hogy az Örsúr-nem „kezén” kevesebb birtok maradt, mint a megye 1/3 része. Az elkobzott birtokokból részesülhetett az első ispán, Borsod nemzetsége, a Miskolc-nem, s ami fennmaradt, azt osztotta meg a király a borsodi vár és a királyi udvar között. A kisajátított földterületet az Árpádok idegen törzsekből származó katonasággal telepítették be. Ezek településeinek emlékei lehetnek a törzsi helynevek. Az újonnan kijelölt határvár szolgálatára rendelte István király a várkörnyéki falvakat, a Bükk hegység lakott helyeinek nagy részét és a Tisza mellékét. A királyi, a királynéi és a hercegi udvar birtokai főként a megye délnyugati részén, a Bükkalján és a Sajó-Bódva összefolyásának vidékén terültek el.³

Tardon és a tőle északra fekvő Tárnokbálának vagy Bálának nevezett helységekben királyi tárnokok éltek a települések első eladományozásáig. A tárnok a királyi szolgálónépek egy csoportja volt. A királyi uradalmakhoz és várispánságokhoz beszolgáltatott és ott raktározott termékek kezelőit nevezték így. A tárnok kifejezés a tár, áru, vagyon szó képzővel ellátott származéka. A királyi udvarok körül működő, a főtárnok alá tartozó tárnokok nemcsak magyar származásúak lehettek.⁴ Elképzelhető, hogy az itt élő tárnokok az 1067 körül említett szihalmi királyi udvarházhoz tartoztak, ahol ménes is volt.⁵

1220-ban borsodi várnépek vádoltak 4 embert (Tum, Pousam, Forkos és Manciam) azzal, hogy közülük valók. Ezek viszont királyi tárnokoknak mondták magukat, és két tardi tárnok képviselte ügyüket.⁶ Szinte bizonyosra vehető, hogy Tardot II. András király uralkodása alatt, tehát 1205–1235 között kapta meg a Miskolc nemzetség egyik ága, mégpedig a Miskolc-nembeli Panyit. Tőle halála után fia örökölte, többek között egy darab miskolci földdel. Majd az ő halálával testvére, szintén Panyit lett a birtokos 1245-ben.⁷ Az ő tardi birtoklásának bizonyítéka, hogy 1248-ban a települést Panyittardja néven emlegették.⁸ Panyit testvére feltehetően a Muhi csatában esett el 1241-ben.

A tatárjárás megyénk területén, különösen a Tisza síkságán nagy pusztítást okozott, amit érthetővé tesz az, hogy a tatárok a Sajó melletti Muhinál verték meg a királyi sereget. Az elpusztított falvak többsége az alföldi területre esik, míg az erdővidéken, ahol a lakosság elrejtőzhetett, a veszteség csekélyebb volt, s a lakosság a tatárok elvonulása után újraépíthette falvait. Elpusztultak a megye díszes egyházi épületei, többek között Kács monostora. A tatár sereg bevette Borsod várát is, mivel nem említik a krónikák az ellenállni képes erőségek között. A tatárjárás után elveszítette korábbi jelentőségét. Ellenben a birtokosok

3. Györffy, 1967. I. kötet 737–741.

4. Kristó, 1994. 662.

5. Györffy, 1967. I. kötet 742.

6. Györffy, 1967. I. kötet 810.

7. Dobrossy, 1996 I. kötet 90.

8. Györffy, 1967. I. kötet 810.

bizonyos kedvezmények fejében kedvet kaptak kisebb kőerőségek építéséhez. Eleinte királyi engedéllyel, majd mindenki kénye-kedve, illetve anyagi lehetőségei szerint építkezhetett. Az egri püspök 1248-ban kapott engedélyt a Cserép feletti Füzérkőn várépítésre.⁹

Ekkor épült a közelben lévő Kácsvár és Leányvár is. 1247-ben a Miskolc-nembeli File prépost és testvérei várépítés céljából megszerezték Dédeskő hegyét, de nemsokára túladtak rajta. Ez a várépítésre alkalmas hely pedig éppen a fő rivális Ákos nemzetség kezére került, akik itt felépítették Dédes várát. Miskolc nembeli Panyit Éleskő várát maga építtette fel és alakított ki uradalmat ellátásához, amelynek Tard is részévé vált. Szükség is volt Dédes ellensúlyozására, hiszen a közelben fekvő Éleskővel Panyit már korán IV. Béla fia, V. István hívéül szegődött. Amikor apa és fia 1262 decemberében megosztotta az országot, meggyénk az ifjabb király tartományának része lett. A következő évben háború tört ki közöttük, amelyben Panyit többszörösen kitüntette magát. Ő vezette azt a sereget, amelyik felszabadította a feketehalmi várat, ahová V. Istvánt IV. Béla hadvezérei beszorították. Ezután fordult a hadi szerencse, s a trónörökös győzelmet győzelemre halmozott. A sikerek egyik kovácsa épp Panyit volt, aki egy alkalommal az ellenséges sereg egyik hadvezérét, a borsodi vetélytárs Ákos-nembeli Ernye bánt is foglyul ejtette. Erdemeiért Doboka megye élére került, majd Szörényi bán lett. Innen Zala megye ispáni székébe, majd V. István halála után a horvátországi megyék élére került.¹⁰

Borsodban jelentős birtoktömböt épített ki, ennek részei: Várad Éleskő vár alatt, Miskolc, Kistokaj, Csaba, Mályi, Veze, Tard, Visnyó, Filtó tó, Aranyos, Bód és Böcs.¹¹ 1265-ben a Tardtól északra fekvő Tárnokbálát szerezte meg.¹²

Panyitnak és utódainak az a kísérlete, hogy Ákos-nembeli Ernyét ellensúlyozzák, nem sikerült, hisz szerzeményeik elmaradtak attól a vagyontól, amit az ekkor feltörekvő urak összeszedtek. A Miskolc nemzetség, amelynek két tagja a XII. század végén és a XIII. század elején még a királyi dinasztiával is rokonságban állt, a korábbi évtizedekhez képest veszített súlyából, háttérbe szorult, és ezen Panyit bán sem tudott segíteni.

A vegyesházi királyok kora

Panyit három fia, fiú utód nélkül halt meg. Leánya Balog-nembeli Miklós-hoz, a Szécsi család őséhez ment feleségül. Neki összesen nyolc fia született. A Miskolc nemzetség élő ágai a hatalmas Ákosokkal szemben nem tudtak önállóan védekezni, pártfogó után kellett nézniük. Ez a pártfogó a szintén hatalmas oligarcha Aba Amadé volt. Amadé halála után, 1312-ben a rozgonyi csatában szintén kitartottak az Amadé fiak mellett, és I. Károly király ellen fogtak fegy-

9. Györffy, 1967. I. kötet 773. Ennek maradványait a közelmúltban találta meg egy várkutató csoport.

10. Dobrossy, 1996. I. kötet 93.

11. Éleskő vár ma Szilvásvárad része.

12. Györffy, 1967. I. kötet 755.

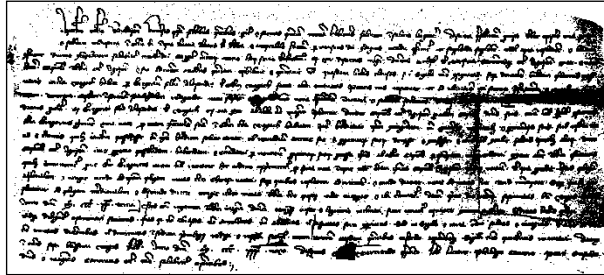

vert. Ez végzetes lépés volt részükről, ugyanis alig néhány hónap elteltével a király javaikat – közte Tardot is – Szécsi Miklós gyermekeinek ajándékozta. Az 1320-as évekre a Szécsiek szinte minden Panyit-féle birtokot megszerezték. Tard egyik korai említése ekkoriban, pontosan 1323-ban történt, amikor Bogácsi Gergely bogácsi birtokrészét az egri káptalannak adta. Ennek határai: az egri káptalan Pázsag nevű földje, Cserép nevű föld, Tard nevű föld, majd ismét Pázsag föld.¹³

A Miskolc nemzetség visszaszorult visnyói, mályi, bolyoki és kisebb miskolci birtokrészekre. A Szécsiek pedig biztosan a kezükben tartották Éleskőt és a hozzá tartozó 11 települést, illetve részbirtokot. Szécsi Dénes és Péter fiai 1360-ban felosztották egymás között az apai örökséget. Az uradalom Péter fiának, Miklósnak jutott. A Szécsiek azonban nem sokáig maradhattak a vidék birtokában. Lajos király ugyanis szemet vetett a diósgyőri uradalma közelében fekvő falvakra, amelyeknek jövedelme szükséges lehetett a diósgyőri vár fenntartásához, ahol egyre többször megfordult az uralkodó. A királyi birtokok és a Szécsiek jószágai amúgy is egymásba illeszkedtek. 1364-ben Szécsi Dénes a Vas megyei Lendva váráért és uradalmáért – amely 75 faluból állt – átadta a királynak az Éleskőhöz tartozó falvakat és a tapolcai apátság kegyúri jogait.¹⁴

Nagy Lajos halála után trónharcok gyengítették a királyi hatalmat. Előbb leánya Mária lépett trónra, majd ennek férje, Zsigmond lett az uralkodó. Borsod megyében a királyi eladományozások ellenére három vár is uralkodói kézen maradt. Ezek Diósgyőr, Dédes és Éleskő. Utóbbi egyre inkább veszítve jelentőségéből, szerepét az 1408 előtt épült Cserépvár vette át.¹⁵

Cserépvárnak 1408-as említésekor megemlékeznek Kazárdi Bertalan várnagyról és Mihály alvárnagyról. Ugyanekkor pedig hivatkoznak korábbi két várnagyra, Ferenc fia Istvánra és Recski Tamásra. Tehát az erősség korábban kellett, hogy épüljön, építési ideje és építetője azonban bizonytalan. A várnagykok, mint királyi emberek voltak jelen Bogács és Szomolya határjárásán a váci káptalan kirendeltje mellett. A határjárás Tardot érintő része: „...Át a Hegyeshegy felé vezető ösvényen, a hegy oldalán jut fel a határ a hegytetőre, mely a Cserép és Bogács falvakat elválasztja egymástól. Innen a Balavölgy felé tart a határ, s jut el egy nagy útig, ahol a Cserép várából futó ösvény Bogács fe-

Tard 1323-as említése Bogács határjárásában
(MOL. DI. 210190.)

13. Kristó, 1991. VII. kötet 434.

14. Dobrossy, 1996. I. kötet 100.

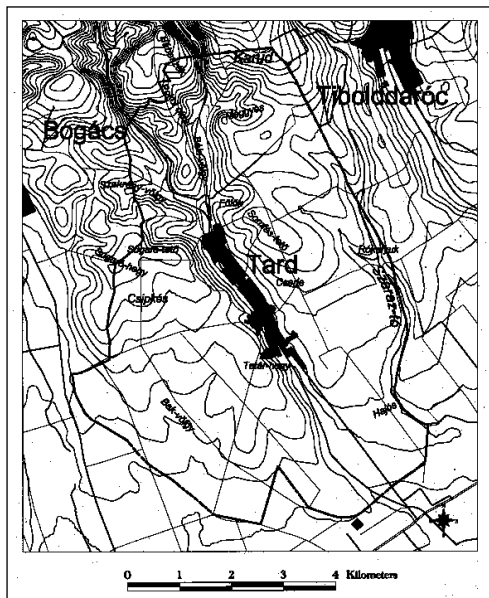
15. Mizser, 1979. 36.

lé az említett utat keresztezi. Itt az út mellett van a határ. Továbbhaladva az említett nagy úton Bala föld felé, a határ keresztezi a nagy utat és hosszú távolságon áthaladva éri el a Bogács falu és Cserép vára földjét elválasztó utat. Innen dél felé húzódik a határ vonala a Mártírvölgye, majd átszeli a Werner nevű völgyet és jut a Bogácsról Darócra vezető útig. Keresztülhalad a Nyárasvölgyén majd, feljut a Sokorófő nevű helyhez, ahol Tard és Bogács határa van. Innen valamelyest nyugatra fordulván a szántóföldeken át a Csipkés nevű helyhez ér, ahol ugyancsak Tard és Bogács határa húzódik. Innen a Tardúta nevű nagy útig fut, s az azt keresztező mellékúton jut el a Csipkés nevű helyre. Innen egyenesen nyugatra tér a határ és a Bogácsvölgyéig nyúlik...”¹⁶

Ettől kezdve Tard egészen a jobbágyvilág végéig a cserépvári uradalomhoz tartozott. Sorsa sok esetben a vár sorsától függött, illetve ahhoz hasonló volt.

A három borsodi erősség közül Diósgyőr volt a legfontosabb. Az 1430-as évek végéig ezeket a várakat egy személy, a diósgyőri várnagy kormányozta, az egyes várakban lévő alvárnagyai segítségével. Diósgyőrré fontos szerep jutott, hisz rajta keresztül könnyen el lehetett jutni az ország északkeleti részének távolabbi megyéibe. Élére ezért Zsigmond megbízható hű nagybirtokosait állította. 1410–1426 között a Pálóciak kormányozták a borsodi várakat és a hozzájuk rendelt területeket. 1427 után a birtokokat maga Borbála királyné vette birtokba 60 000 aranyforintért férjéért. Ekkortól az ő familiárisai álltak a várak és a megye élén. A három váruradalmat 1432–1439 között

Cekei Márton kormányozta. Zsigmond azonban ebből kisebb területeket kiszakított. Így történt, hogy 1437-ben szolgálataik és zsoldjuk tartozása fejében 4000 aranyért udvari vitézeinek, a Justh család őseinek adta zálogba Mezőkövesdet és Keresztest, valamint Cserép várát tartozékaival, így Tarddal együtt.¹⁷ A várat uradalmával együtt a Justh család a király halála után visszaadta. Így lehet, hogy 1438-ban már mindhárom erődítmény várnagya Berzevicei Pohár-

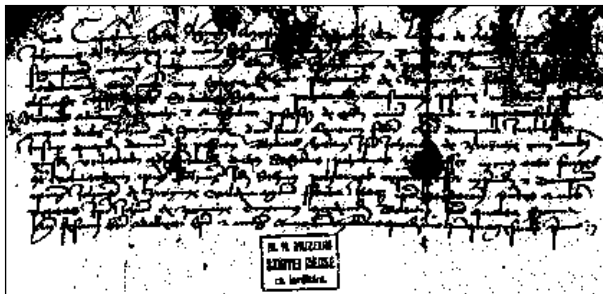
Tard és Bala összefüggő határainak térképe, azonosítható földrajzi nevekkel
(Készítette: Bodnár Tamás és Pusztai Tamás)

16. Sugár, 1980. 194.

17. Dobrossy, 1996. I. kötet 118–120. ill. Borsa, 1991. 119–120.

nok István, aki Borbála királyné szolgálatából lépett leánya, az új királyné Erzsébet szolgálatába. Többek közt ennek jutalmául ekkor élete végéig megkapta a cserépi uradalmat. A vár és falvai innentől kezdve magánkézben voltak, soha nem lett belőlük újra királyi birtok.

Pohárnok István királynéi ajtónállómester a közügyekben gyakrabban részt vett, mint elődei. A husziták elleni csatákban – még Zsigmond korában – vitéz-

Szinyei János 1451-es tiltakozása többek közt az ellen, hogy Berzevicei Pohárnok István tardi házának kertjébe gabonát tett le

(MOL. DI. 70242.)

kedett. A király többek között a Liptó megyei Likava várának a huszitáktól való bevételeivel bízta meg 1430-ban. A délvídeken is hősiiesen harcolt a török ellen, akiknek fogságába esett.¹⁸ 1443-ban Berzevicei Pohárnok István, valamint Kristóf és András fiai I. Ulászló királyhoz fordultak azzal a kéréssel, hogy járassa meg Cserép, Tard és Bala puszta határát. Ezt a király kérésére a budai káptalan, illetve a jelenlévő szomszédok a tulajdonossal együtt megtették: „A határ kezdetét a Középgyőr nevű kis hegyen veszi, az oldalában fekvő Fodorpéterréte felső részén. Itt keletre Cserép, nyugatra pedig a káptalani Bogács terület el. Innen egyenesen dél felé Bogács falu felé halad a határ, a rét végében. Továbbra is megtartva a déli irányt a szántóföldek mellett fut. Kelet felé fordulva egy nagy útig jut, mely Cserép helységeből Bogácsra vezet. A határ ezen út és a patak mellett van. Kelet felé húzódva a határ a Szilágy nevű berekhez ér, s a berek melletti határjel Bogács és Cserép szomszédos határát jelöli. Ezután a határ a berken át egy úthoz jut, melyen rövid távon át a hegyoldalban egy másik út következik, melyen kőszikla található. Az út észak felé rövid távon a Hegyeshegy lábánál húzódik, ahol Cserép és Bogács egymással szomszédos határszakasza fekszik. Innen kelet felé egy kis ösvényen, vagyis kis úton átfut a Malommegihegy más néven Hegyeshegy felé, s itt a hegy oldalában van a határjel, majd pedig a hegy csúcsán. A hegytetőről bokros térségen át a Balavölgye irányába tart egy nagy útig, melyet egy ösvény keresztez, mely Cserép várából Bogácsra vezet. A határ az útkereszteződésnél van. A továbbiakban a nagy úton át nagyobb távolságon át Bala felé tart a határ vonala, s Bogácsot a cserépi várral összekötő nagy útig terjedve, az út mellett van a határjel. E ponttól dél felé fordul és a Werner völgyön át a Bogács-Daróci utat éri el. Ezután a Nyárasvölgyen át feljut a Sokorófőre, ahol a határjel Bogács és Tard falvakat választja el

18. Nagy, 1857. II. kötet 43.

egymástól. Mérsékeltén délnyugat felé fordulva a határ, a Poklosharaszt neví cserjésig húzódik. Itt a szántóföldek végében van a határ. Innen az említett cserjést érintve a Csipkés neví hely következik, ahol délre fordulva a Tardúta neví útig ér mely mellett van a határjel. Nyugat felé tartva egy másik út következik, mely Bogácsról Kövesdre vezet, s az úton haladva Tard keleti széléig terjed. Innen Bogács nyugati oldala felé, az utat elhagyva következik Cserép, Tard és Bala puszta közötti határszakasz, mely elválasztja az egri káptalan Bogácsát.”¹⁹

A határjáró oklevélben említett földrajzi nevek legtöbbje a mai napig él.

A Szinyei családnak Tardon és Nyárádon is voltak birtokai. Igaz ugyan, hogy mindkét település a cserépi uradalom része volt, így ellentétbe kerültek Pohárnok Istvánnal. Az ellentétek írásos megegyezéshez vezettek, de ezt a nagybirtokos nem tartotta be. 1451-ben Szinyei János amiatt tiltakozott, hogy bár ő betartotta a megkötött egyezséget, Pohárnok István Nyárád birtokon a halastó zsilipjét mégis felhúozta, a halakat kifogatta, és ezzel 100 aranyforint kárt okozott neki. Ezen kívül visszaadta ugyan a Tardon álló házát, de annak kertjében gabonát rakatott le.²⁰

Ebből is látható, hogy a Mátyás királyságát megelőző anarchikus állapotok micsoda féktelenségekre ragadtatták a nagyurakat még a nemesekkel szemben is. Pohárnok István bizonyára teljes egészében szerette volna rátenni a kezét a szóban forgó településekre, esetleg familiárisai közé kényszeríteni a Szinyeieket. Ezért nem válogatott a módszerekben. 1453-ban Daróci Tibold négy fia és Geszti Máté panaszolták V. László királynak, hogy Pohárnok István Daróc, Váralja és Kács birtokaikból régebben nagy területeket elfoglalt. Mégpedig szántókat, erdőket és réteket, és ezeket Cserép várához csatolta. Ekkora már saját várnagyai voltak az erősségben.²¹

Az uradalom dolgában hosszú viszálykodás támadt Berzevicei István és a Rozgonyiak között, akik szintén igényt tartottak a birtokra. Mátyás király trónra lépése után, 1458-ban, Rozgonyi Sebestyén kieszközölte a királytól, hogy megkapja Cserép várának felét az uradalom felével együtt. A vár, illetve a benne lévő épületek kettéosztásán túl az egyes településeket külön-külön osztotta el egymás között az új és a régi birtokos.²²

Él a környéken egy olyan hagyomány miszerint Ódor várát a cseh husziták építették. Okleveles adatok ezt ugyan nem bizonyítják, de elképzelhető, hogy van alapja a mondának. Eszerint a csehek az Ódor várban tanyáztak, és innen indultak rabló hadjárataikra. Sokat nem lehetett tenni ellenük, mert a vár bevehetetlen erődítmény volt. A husziták kiűzése nehéz feladat volt. Hunyadi Mátyás király tudta csak megoldani a problémát. Részben leverte őket, részben egyezségekre lépett velük.

19. Sugár, 1980. 248.

20. MOL. Dl. 70242.

21. MOL. Dl. 14650.

22. MOL. Dl. 15331.

Rozgonyi Sebestyén ekkor, mint erdélyi vajda, a király egyik leghűségesebb embere volt a bárók között. 1459-ben a király elé járult, és előadta, hogy jóllehet az uralkodó neki és utódainak adta hűséges szolgálatai elismeréséül az uradalmat, mely Pohárnok István és fia András kezén volt, de ő szem előtt tartva ezek jogát, nem akarta őket a várból és ezek tartozékaiból teljesen kizárni. Amíg nem tudott a királytól nekik megfelelő egyenértékű birtokot kieszközölni, bebocsátotta őket a fele birtokrészbe. Mihelyt azonban kieszközölte a megfelelő értékű javakat, vissza kell azt neki szolgáltatniuk. Ezen kívül a Berzeviceiek nyárádi jobbágysai ugyanúgy a Cserép várához tartozó erdőkből szerezhatték be fájukat, mint az ő, azaz Rozgonyi Sebestyén tardi jobbágysai.²³ Egy hónap sem telt el, Pohárnok István máris megszegte az egyezséget. Mátyás királynak kellett utasítania őt, hogy engedje be az erdélyi vajdát a várba és a birtokok felébe, mert kettőjük közül ő nem tartotta be az oklevelekben foglaltakat.²⁴ Pohárnok Istvánnak ekkor második fia is meghalt. Többek közt ennek hatására engedett a királynak, és közölte vele, hogy több jó ember közbenjárására enged a felszólításoknak, és Cserép vára, Cserép és Tard birtokoknak a felét átengedi Sebestyén vajdának, és ezek birtokában meg is fogja őt védelmezni. (Csak erről a három birtokrészről beszél, pedig az uradalom ekkor sokkal nagyobb volt.) Mihelyt pedig a másik felével egyenértékű területeket kap Heves vagy Borsod megyében, átadja a sajátját is.²⁵ Jótékonyaságból, vagy csak makacsságból, az öreg Pohárnok István elkezdte eladományozni az uradalom többi részét. 1459 végén Nyárad falut, Marcellföldre és Olaszi pusztákat a Sebesi és a Szinyei családoknak adományozta.²⁶ 1460 elején azonban Mátyás király megerősítette korábbi adományát, felsorolva benne Tard mellett Nyáradot és Olaszit is, megjegyezve, hogy ezen birtokok felében a birtokjog eddig is Rozgonyi Sebestyéné volt.²⁷

A dolgok ilyen állása folytán Pohárnok István ismét engedett, és békülékeny hangot ütött meg, de ismételten sem hagyta magát kiforgatni, legalább a meglévő vagyonából. Mindketten az egri káptalan hiteles helyére mentek, ahol Berzevicei Pohárnok István kijelentette, hogy fiú utódja nem lévén, ő már képtelen a várat és birtokait az ellenségtől megvédeni. Bízva Rozgonyi Sebestyén nemes jellemében, ezért neki és utódainak adja örök tulajdonul Cserép várat, Cserép, Tard és Nyárad birtokait, Marcellföldre és Olaszi pusztáit, valamint Heves, Hont és Gömör megyei birtokait oly feltétellel, hogy ő és felesége Anna, halálukig élvezhetik Nyárad birtoknak, Marcellföldre és Olaszi pusztának, valamint Cserép és Tard birtokok felének minden jövedelmét. Az ő kezükön marad a Cserép várában lévő kisebb pince a felette lévő szobával és pitvarral, továbbá a Cserép birtokon lévő nemesi kúria és a rajta álló ház. A gabona kilencdet mindegyik fél a kezén lévő birtokok után szedi, a borkilencdet ellenben

---

23. MOL. DI. 15331.

24. MOL. DI. 15343.

25. MOL. DI. 15367.

26. MOL. DI. 103942.

27. MOL. DI. 15433.

megosztják egymás közt. Egyik félnek a jobbágya pedig urának hozzájárulása nélkül nem mehet át a másiknak a birtokára lakni.²⁸ Ez az egyezség az idős ember számára mindenképpen előnyös volt. Ebbe a vajda is belenyugodott, és a király 1461-ben megerősítette a káptalan végzését.²⁹ Rozgonyi Sebestyén azonban nem sokáig élvezhette a végre megszerzett javakat, még ezen az éven meghalt. Pohárnok István egy évvel élte túl.

A vajda utóda, László fia kamarásmester lett Mátyás udvarában. Egészen 1491-ig megőrizte tisztségét, tehát II. Ulászló király uralkodásának első évében is tevékenykedett. A tragédia családját sem kímélte, 1492-ben ő és egyetlen fia is sírba szálltak.

Az örökös Sebestyén vajda másod-unokatestvérének fia, Rozgonyi János lett. Ennek fia István, akinek leánya Katalin.³⁰ Őt vette feleségül Báthori András tárnokmester. Ekkor a tárnokmester és fivérei, István nádor és György főlovászmester, valamint Rozgonyi János fia István osztályos atyafiakká fogadták egymást. Ennek a lényege az volt, hogy ha az említett Báthoriak fiúörökös nélkül halnának meg, óriási birtokaikat leányaikra, majd ha ezek is utód nélkül halnának el, akkor Rozgonyi Istvánra hagyják. Ha viszont Rozgonyi halna meg előbb, akkor az ő szintén jelentős birtokai leányára, Katalinra és ennek férjére, Báthori Andrásra, valamint fivéreire szállnak.³¹ Az utóbbi eset következett be előbb, így 1523-ban Katalin asszony, valamint gyermekei, ezen kívül Katalin (!) testvére örökölték az atyai vagyont, és ezzel Tard község is a Báthori birtokok közé olvadt.³² Ezt 1524-ben II. Lajos király is megerősítette.³³

Az 1514-es parasztháború szele megérintette a községet, mivel a közeli Eger volt a paraszthadak egyik gyülekezőhelye. Ulászló király Bebek Jánost bízta meg a borsodi nemesi sereg szervezésével. Az ő vezérlete alatt vonultak az Eger alatt táborozó paraszthad ellen. Itt azonban vereséget szenvedtek. Csak egy hónap elmúltával tudták felszámolni az itteni ellenállást.

A hódoltság peremén

Az 1526-os mohácsi csata súlyos következményeit Borsod vármegye kezdetben nem érezte, a törökök idáig még nem jutottak el. Annyit azonban bizonyára tudtak a tardiak, hogy András uruk fivére, Báthori György, ott esett el a csatatéren. Az 1530-as 1544-es portális adóösszeírások szerint 24 porta volt adóztatható a településen.³⁴ Minden egész porta egy forint állami adót fizetett. Ezt az összeget fokozatosan a magyar végvárrendszer erősítésére, a katonaság fenntartására kezdték fordítani. A Báthoriaknak azonban eleinte nem is a tö-

---

28. MOL. Di. 15476.

29. MOL. Di. 15477.

30. Engel, 2001. Básztyéy-nem 3. tábla: Rozgonyi (Miklós ága, folyt.).

31. MOL. Di. 74759.

32. MOL. Di. 24653.

33. MOL. Di. 23799.

34. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1530. és 1544.

rökkel, hanem a környékbeli garázda főurakkal kellett megküzdeniük, így például Balassa Menyhérttel.

Buda elfoglalását követően, 1541 után egyre nagyobb nyomás nehezedett a török részéről a Borsod megyében élőkre is. Igaz, az 1544-es török pusztítás még nem érintette drasztikus mértékben Tardot. 1544 augusztusában a budai basa hódolásra felszólító üzenetei után, az ellenszegülő Miskolc megbüntetésére néhány ezer fős török sereg érkezett. Miskolcon kívül a had még 44 dél-borsodi és Miskolc környéki falut felégetett. Tinódi így írt erről:

*„Nagy vesződelmeket az Budából tésznek,
Kin szegin magyarok igen veszíkölnek,
Minap Mehmet basa szólla terekeknek,
Hogy nagy gyorsasággal véle készülnének.
Oly igen haragudt az szegin pórokra,
Hogy meg nem hodolnak szolgálni Budára,
Nyolcezeren kiszálla ő az Rákosra,
Rabolni indúla az neves Miskolczra.
Dulá, fenyegeté Miskolcznak városát.
Ő mind felrabolá jó rész tartományát.
Onnan ő elhoza négyezör rabokat,
Kikkel ő hajtata szántalan barmokat”³⁵*

A szomszédos Pászagot, Sályt, Nyárádot, Keresztet és Püspökít már ekkor is tönkretették a törökök. Bizonyára ezen alkalommal Tardot sem kerülték el, csak nem pusztították el oly mértékben, mint a környező településeket. Az ezt követő adóösszeírások nem mutatnak lényeges változást a településen. 1546-ban 21 és fél porta, 2 bíró, 6 zsellércsalád, 3 szolga élt a településen, és 2 üresen álló porta is található itt. 1552-ben 21 portája 28 forint adót fizetett.³⁶ A bírák adómentesek voltak, viszont nekik kellett intézni a település, a lakosok-kisebb nagyobb ügyeit. Ezen kívül a falu földesura őket rendelte magához különböző ügyekben. Később az egri török urak is a bírákat rendelték be magukhoz, és ha a bíró nem megfelelően válaszolt, könnyen megismerkedhetett az egri „büdös tömlőccel”. A török portyázások megindulásával előfordult, hogy az adórovók nem járták végig a településeket, hanem a maguk elé rendelt bírók útján tájékozódtak az adott helységről. Ezekről a török portyákról megemlékezve el kell mondani, hogy legtöbb esetben nem okozott végzetes pusztulást. A török haderő nem vitt magával nehézfegyvereket, kisebb csapatokra oszolva járta a falvakat, és fosztogatott, rabokat szedett, esetenként a települést is felégette. A várakba, megerősített kastélyokba menekülőket ilyen alkalmakkor meg sem kísérelte megostromolni. A kisebb települések ugyan elnéptelenedtek, mert megmaradt lakosaik inkább a nagyobb, biztonságosabb településekre költöztek. A nagyobb falvakat szintén érzékenyen érintette az emberveszteség és

35. Stoll-Varga, 1981. III. kötet 228.

36. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1552.

jajaik felprédálása, házaik felégetése. Ugyanekkor elkezdődött egy kisebb fokú áramlás a mezővárosok, jól védett települések felé. Egy-egy török támadás ereje jól lemérhető az adóösszeírások alapján. Ezekbe ugyanis csak a megfelelő mennyiségű vagyonnal rendelkező jobbágyokat, illetve az ezek által lakott portákat írták össze. Csak azok voltak megadóztathatók. A jobbágyok nevének és a porták számának csökkenése az összeírásokban tehát nem feltétlenül jelenti a lakosság számának drasztikus csökkenését. Azonban ha több év után sem emelkedik az adóztatható jobbágyok létszáma, elmondható, hogy a török emberéletben is kárt okozott. Ugyanez áll a pusztán állóként összeírt településeknél. Amely települést ugyanis még felvették a jegyzékbe, remény volt arra, hogy lakosai visszatérnek, vagy néhány év elteltével adóztatható lesz vagyonuk. Amikor egyáltalán nem vették fel a települést az adójegyzékbe, akkor bizonyosan elmondható róluk, hogy elpusztultak, talán örökre eltűntek.

Tardot 1552-ben érte bizonyíthatóan az első nagyobb török támadás. Eger ostromakor ugyanis a támadók elpusztították a környéket, a kudarc után pedig bosszúból felprédálták az útjukba eső falvakat. A portális összeírások szerint ekkor 12 környékbeli településsel együtt a pogányok tüzének martalékává vált. Eger ellenállt ugyan, de a nógrád megyei Füleket 1554. szeptember 4-én Hamza szécsényi bég bevette. Alapos pusztításra utal, hogy Tard a török által felégetettként szerepelt még 1554-ben, 1555-ben és 1556-ban is. Legközelebb 1564-ben készült róla feljegyzés, ekkor Báthori András faluja volt, amelyben 24 egész, 20 fél és 11 negyed lakott porta volt. Ezen kívül 15 zsellércsalád élt még a faluban, ahol 4 lakatlan porta is állt. Megjegyezték azonban, hogy Tard a töröknek hódolt.³⁷ Visszaállt hát ekkorra a törökdúlás előtti állapot. Ebből az adatsorból azt is megállapíthatjuk, hogy Tardon eredetileg kb. 41 porta került kiosztásra, miszerint a népesebb falvak közé tartozott. A töröknek hódolt kifejezés azt jelenti, hogy kénytelen kellelten, de adózást vállaltak a pogányoknak. Az adót Hatvanba fizették, bizonyára nem kis fenyegetések hatására. Az itt kialakított szandzsák Egri náhijébe tartozott a település. A magyar adóösszeíró általi megjegyzés egyben azt is jelentette, hogy könnyítettek helyzetükön, csak feleannyi adót szedtek ezután a lakosoktól, mint amennyi valójában a kincstárnak járt volna. Nem volt érdeke a magyar államnak, hogy az így is eléggé megnyomorított jobbágyokat elüldözze a kettős adóztatás alá eső területről. 1566-ban a törökök által segítségül behívott tatárokkal is meg kellett ismerkednie a föld népének, akik a vármegye déli részén égettek föl mindent, ami az útjukba került. A tatár had *„annyi égetést, rablást mívelt Magyarországon, hogy elkezdette Egernél, annak a vidékét mind elégette, rablotta. Onnan feltért Mohi felé, mind égette ott az földet, onnat felment Szentpéter felé, végre a Sajó mellett Rimaszombatig.*”³⁸ Valószínűleg a tardi Tatár domb elnevezés ebből a korból származik. Ezt a dúlást bizonyítja az a tény, hogy míg eb-

37. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1552.

38. Borovszky, 1909. I. kötet. 255.

ben az évben a megszokott 21 és fél portát találták itt, addig 1570-ben csak 10 adóztatható telket írt össze az adószedő.³⁹

A Báthori utódok magyar hajdúkkal rakták meg a várat, akik ugyan a töröktől megvédték a környéket, de maguk is sok portyát vezettek. Ezek egy része a hódoltságba irányult, és az ottani magyar lakosságot sújtotta, egy része pedig a környékbeli falvakra nehezedett.

Verancsics Antal egri püspöknek is bőven volt rájuk panasza.⁴⁰

Báncsi János várnagysága alatt, 1568-ban leltárat készítettek Cserépvárról. Ebből megismerhetjük a vár korabeli elrendezését, berendezését, felszerelését. „Az váríkokon: egy öreg tarack, egy vas szakállas, prágai szakállas 26, nyeles szakállas 23, prágai szakállas hitvány 2, kinek agya nincsen csetneki 5, vas lámpás 6, prágai szakállas agy nélkül 2, vas lámpához való vasas rúd 3, egy malom, kas 2, szuszék 4, ... kötni való lánc 2, vas horog 8. Az szalonnás házban: dárdanyél 30, fúró 3, bárd 1, fűrész 1, lánc 3, dézsza 1, cseber 1, sarokvas 3, kapu sarkára való vas 2, ... dob 1, gyalu 1, ... poros cserép 32, szalonna 9, sódar 27, vasas szakállas vessző 24, jó báránybőr 10, régi báránybőr 69, tehénbőr 2, borjúbőr 3, őzbőr 2. Az két tömlőc ajtaján retesz 2. Az lóistállóban: hordó 2. Egy szekér kiben vizet hordanak, mind hordóstul 1. Sáfár házban hitvány vasszék 6, serpenyő 1, vas palack hitvány 1, hitvány ónpalack 1, hitvány ajtózárr pléhestől 1, vaslánc 2, mozsár mind töröstől 2, fogó 7. Embernek való vas horog 1. Kapura való retesz mind karikástul 1. Hitvány szekercefok 1, csap alá való csatorna 12, csapfúró 1, köröm vas 1, malomhoz való csákány 2, verő 1. Nyakvas 3, ... vasnyárs 2, mászáros bárd 1, ... Az pincében: tekenő 2, fa messzely 1. ... Az konyhán: asztal 2, vágótőke 1, fejsze 2, gyertya 19, hárs nyoszolya 1, hitvány lakat 1. Az nagy szobában: asztal 1, padszék 2, asztalhoz való szék 4, ... fél ágyúgolyóbis 6, kis tarackgolyóbis 3, kapu közibe való öreg lámpás 1, hintóba való öregláda 1. Az boltban: sin vas 30, hevedervas 1, puská 2, vas szerszámnak való láda 1, cseber 1, nyoszolya 1, átalag 1, hitvány üvegablak 1, üvegablak 1. Az kis boltban: asztal 1, vasszék 6. ... Az öreg szobán üvegablak 2. Az piacon: egy hárs nyoszolya, fa nyoszolya 1, asztal szék 1. Az szenes házban: asztal 1, pad szék 2. ... Az poros boltban: öreg vas kalán 2, az tarack forma 2, ... szakállas forma 7, tarack golyóbis 16. Egy kis tonna festék, mész kalán 1, darab ón 2, kecskeláb 6. Vasas vedér mind láncostul, mind lakatostul az kúton 1. Tüzes kalács 3. ... Tüzes nyíl 3, de az egyiknek nincsen nyele. Tüzes labda. ... Poros cserép porral rakva 18. Ötödfél tonna por, egy tekenőben egy kevés por. Egy fél tonna salétrom. Kád 9, hordó 1, átalag 1. Az sütő házban: sütő tekenő 1, szakasztó deszka 3. ... Az felső kapu közt szuszék 2, alabárd 2, dárda 2. Az kapu közt való nagy pincében bor hat hordóval, hetedik az fő, üres hordó 15. Az kis

39. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1570.

40. Mizser, 1979. 35–41.

pincében üres átalag 1, hordó bor 2. Az kertész házban: sódar 15, háj 44, aszú hal 39, apró túró 27, fokhagymakoszorú 7, metélőhagyma koszorú 1, mogoróhagyma koszorú 1, egy fertály dió, fél fertály aszú gyümölcs, bilincsek 4, lakat 20. Az emeleten: öreg lánc 2. Az tarack felett: szalonna 11, sódar 2, vadnak való háló 1. Az kapu között: ópajzs 2. Az majorbul hoztak fel: túrót 5, vaját iccét 5 1/2. Az palánkban: öregpárna szürke 9. fehér öreg párna 2, szürke párnafő 4. Az kis tárházban: hordó 2, kas 1, búza vagyon fertály 52, liszt fertály 59, tyúk 6, kakas 1, emberre való vas 4, hitvány óntál 2, túró 20, sajt 3, vaj 42, abrosz 1. Az vár alatt tavalyi kazal széna 17 1/2 öl. Az idei széna 20 1/2 öl. Régi asztag maradt Báthori Andrástul 1. Régi kazal szalma 1. Az idei árpa 151 gelima, zab 146 gelima. Az idei majorságbul két asztagban 537 gelima és 103 gelima búza. Az vár alatt való kertben: vereshagyma ágy 24, metélőhagyma tábla 2. Tardon: hitvány báránybőr 35, öreg ménes 19, tavalyi csikó 2, idei csikó 8, bárány 5, juh 15. Árpakalangya 42. (A termés egy részét a vár alatti veremben helyezték el.) Az cserépi majorban tyúk 10, kappan 1, apróstul disznó 106, lúd 12. Öreg barom 32, ennek húsa fejős, tizenhétnek bornya vagyon, három tinós. Tinó 29, ennek hárma harmadfű, az három tinós tehénnek is tinóit ennek köziben számlálták. Az tavalyi bírónál kád 2, az idei bírónál hordó 5. Kürtön: az idei árpa 50 gelima.⁴¹

Az inventárium kis kiterjedésű várba, hiányos, romladozó felszerelésre utal. A fegyverzet méginkább kívánnivalót hagy maga után, a vár lényegében csak egy nagyobb úrméretű ágyúval rendelkezett. Az itt tárolt élelmiszer csekély számú várórséget feltételez. Valószínűleg a várat csak az erős Eger árnyékában lehetett megvédeni a törököktől. A vár ivóvízellátása nem volt megoldva, ugyanis a török időkben, a XVII. században is vízszállításra kötelezték a cserépi várba a miskolci lakosokat. Ezt a munkát engedi el nekik 1633-ban Mehemet egri pasa.⁴² Téves lehet ezért az a mendemonda, miszerint a magyarok török rabokkal, illetve a törökök magyar rabokkal ásattak kutat a várban. Az itt ma is látható mélyedés inkább egy vízgyűjtő ciszterna nyoma. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy az uradalom közelebbi településeinek lakosai lehettek vízhordásra kötelezve.

1570-ből fennmaradt a hatvani szandzsákból egy török adóösszeírás. Ebből megtudhatjuk, miféle furcsa adónemeket találtak ki a pogányok, hogy minél jobban kiszípolyozzák a hódolt lakosságot. Tardon 25 családot tartottak nyilván, akik 25 000 akcse adót fizettek.⁴³ A bevételek megoszlása: kapu 25 db 1250 akcse, búza 850 kila 10 200 akcse, kevert gabona 450 kila 2700 akcse, musttized 1 850 pint 5550 akcse, puttonyadó 36 akcse, báránytized 120 db 1800 akcse, lencse 120 akcse, borsó- és baltized 110 akcse, káposzta- és répatized 120 akcse, fokhagyma- és vereshagyma tized 75 akcse, méhkastized

41. Mizser, 1977. 380–382.

42. Szendrei, 1890. 171.

43. Egy akcse körülbelül két dénárral egyenértékű váltópénz volt.

1569 akcse, gyümölcsstized 25 akcse, len-és kendertized 156 akcse, tűzifa és szénaadó 625 akcse, menyasszonyadó 64 akcse, csősztartási adó 50 akcse, hordóadó 75 akcse, sertésadó 370 akcse, birtoklási adó 20 akcse, bírságpénzek fele 85 akcse.⁴⁴

A Balay családnak is része volt ekkor a cserépi uradalomban, de lehet, hogy csak mint katona szolgált itt Balay Gergely. Mindenesetre Gergely bátyjának, Kálmánnak egy török rabja volt öccsénél a várban, egy török gyermek rabja pedig Pásztóhi Gergelynél.⁴⁵

A cserépi uradalom falvai – mint ahogyan uraik, a Báthoriak is – reformátussá váltak. Tardról 1579-ből származik az első adat az itteni református prédikátorról. Ez pedig nem más, mint Miskolczi Barancz Máté, aki nyugtát adott a tizedből neki járó oktávából.⁴⁶

A hivatalos békeidő alatt nagyobb hadi vállalkozást a végváriak nem indíthattak, viszont több kisebb-nagyobb portya, lesvetés, vásárütés jelzi a hódoltság határvonala mentén a feszültségeket. Az ilyen akciók célja elsősorban a zsákmányszerzés volt, másrészt a magyar rabok kiszabadítása, vagy török foglyok ejtése, hiszen ezekért cserébe kiválthatók voltak a keresztény rabok. Ez tulajdonképpen a hivatalos békeidőn belül állandósult illegális hadiállapot, amelyben a hátsó ország állandó dúlása, fenyegetése, egymás alattvalóinak rendszeres kifosztása állandósult. Az Egerből indított akciók egyike volt az 1580 áprilisában történt hatvani vásárütés, amelyben egri, tokaji, diósgyőri, cserépi, ónodi katonák is részt vettek. Ezt a korra jellemző portyát Salánki György históriás énekében így adja elő:

*„... Ezek mellé nagy jó sok vitézeket,
Magyart, sárgát és vasas németeket,
Elindíták harmadfél ezer népet,
Égettetéik Hatvannak ő városát.
...Martalócot, janicsárokat vágának,
Az üzésben besliák elhullának,
Nagy sok paraszt török hegyben öletének,
Annyira, hogy az testek egymásra értek.
... Lovaggal, gyaloggal vitéz Balassa,
Házakat, pénzes boltokat törött vala,
Gyermekeket, bulyákat fogott vala,
Sok törököt nyakon kötöztet vala.”⁴⁷*

A rászédett muzulmánok természetesen bosszút forraltak. Két hónap múlva a környékbeli török seregek Eger alá vonultak, de a vár ostromához nem voltak elég erősek, így a környéket – bizonyára Tardot is – pusztították. Salánki szerint:

44. Bayerle, 1998. 138.

45. Géresi, 1885. III. kötet. 239.

46. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1579.

47. Bitskey, 1997. 627–634. Bulyák=Török nők.

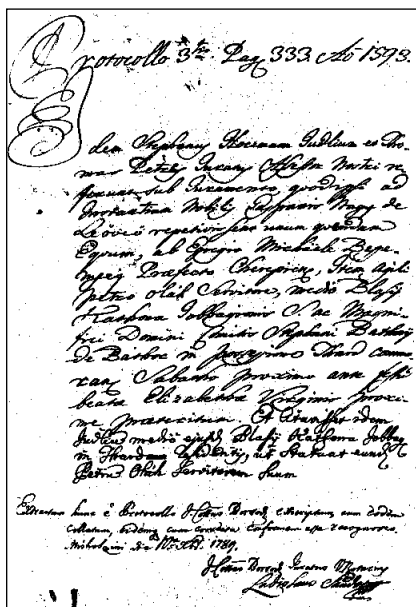
„Jámbor keresztényeket levágának,
Kik magokat mindjárt meg nem adák,
Csak fejeket az kocsikra rakák,
Gyermekeket mint juhokat fogdosák”⁴⁸

1588-ban a megromlott közállapotokra jellemző, hogy Balázsdeák István, a híres vitéz egri alkapitány, felhatalmazást kért feljebbvalóitól a garázdálkodó csavargók elleni határozott fellépésre, valamint arra, hogy az elfogott rablókat és garázdákat kivégeztethesse.⁴⁹

1593-ban visszavették a törököktől Füleket és Ajnácskót. Ez utóbbi évben Borsod vármegye határozatot hozott a törökök számára rejtkehelyül szolgáló erdők kivágásáról. A Mályi és Nyék helységek közötti, Nyírő nevezetű erdőt, továbbá a Csaba helységtől Emődig húzódó erdőt, valamint az út mentén lévő vattai, ábrányi és tardi erdőket a felsorolt helységek lakosai 15 napon belül kötelesek voltak 12 forint büntetés terhe alatt kivágni, mivel ezek az erdők búvóhelyül szolgáltak a keresztények legyilkolására és fogságba hurcolására induló törököknek. Ha a lakosok a rendelkezésnek nem tettek volna eleget, a büntetéspénz kifizetésén túl az erdő iránti jogaikat is elvesztették volna, a szomszédoknak és határosoknak szabadságukban állt a fák kivágása és felhasználása.⁵⁰

Innentől kezdve a tardiak egészen 1596 elejéig nem fizettek a törököknek adót, amikor félelemből behódolnak, és ismét a hatvani törököknek adóztak.⁵¹ Ekkorra azonban az utóbbi két évtized lappangó török támadásai és a bizonytalanság miatt elvándorlók jóvoltából portáinak száma 3-ra csökkent.⁵² A település végromlása elkerülhetetlen lett.

1590-től a cserépi vár parancsnoka Bessenyei Mihály, aki az 1596-os egri ostrom után kénytelen volt az erősséget a török előtt szabadon hagyni. Feladta a várat, mivel ellenállásnak nem sok értelmét látta, azon kívül, hogy maroknyi őr-ségével odaveszett volna. A cserépi vár inkább mint uradalmi központ és nem, mint végvár állta meg a helyét. Eger eleste és az ezt követő vesztés mezőke-

Tardot említő 1593-as vármegyei feljegyzés

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. XVIII. VII. 20.)

48. Bitskey, 1987. 627–634.

49. Szijj, 2000. 1588/11.

50. Tóth-Barsi, 1989. 18.

51. MOL. E. 156. U. et C. fs. 106. nr. 75.

52. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1596.

resztesi csata pontot tett sok dél-borsodi település létének végére. Egyes falvak sohasem, mások csak a XVIII. század folyamán települtek újjá. 1588-tól, amikor meghalt Báthori István, Báthori Erzsébet, Nádasdy Tamásné lett a vár úrnője. Nem sokkal később Nyári Pálra és feleségére, Várdai Katára szállt, aki 1603-ban már egyedüli birtokos volt itt. Ekkor írt levele jól érzékelteti az Eger bevétele utáni károkat: *„Én Várday Kata, az néhai tekintetes és nagyságos Bedegy Nyáry Pál uram: az néhai és emlékezetre méltó Rudolphus császár, és magyar országi király belső tanácsinak, itál adójának, váradi végvárának főkapitányának, Kőrös, Szolnok és Máramaros vármegyének főispánjának megmaradott özvegye. Adom emlékezetére mindenkinek az kiknek illik az én jelenvaló levelemnek általa, hogy megtekintvén és előttünk viselvén az mi cserépi jószágunknak nagy pusztulását, romlását mivelhogy mind Eger romlásától fogva sem épülhetett meg, hanem mostan igyekezik megszállani az Cseréphez való falunkat, ezek között nevezet szerint Cserepet. Mégis kegyelmesen erre mentünk az mi jámbor jobbágyainknak törekedésekre, kik másba azon megírt Cserepen lévő falunkban laknak, hogy az ott való szőlőhegyünkön az minden jó szőlők elpusztultak volt. Mindazok akik mostan ott laknak, s mind az kik ez után oda az mi megírt falunkban mennének. Amelyikét szeretnék felfogni az puszta szőlőknek, szabadosan felfoghassák, kapálják, éljék és hasznát vétessék és minekünk abból se dézsmát, se kilencedeket hat egész esztendeig adni ne tartozzanak. ....”*⁵³ Innentől kezdve Tard hosszú ideig nem mint lakott település, hanem csak mint birtok szerepel. Az adóösszeírásokban 1596-tól nem tüntetik föl. A környékbeli településekről 1599-ben összefoglalóan csak ennyit jegyeznek meg: *„Ezen kívül vannak még kik mind az Eger vesztekor pusztultak el.”*⁵⁴ Ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy 1600–1604 között az egykori Egri járás települései közül csak egyet-egyet írtak össze.

Várdai Kata asszony felismerte, hogy csak adókedvezményekkel segíthet a szomorú sorsú jobbágságon, illetve csak engedményekkel tudja őket a jövőre nézve megerősíteni. Ezután több rokonságban álló család lépett fel igényével az uradalomra nézve. Ezek: enyingi Török János, a Nyáriak, Pogány György és Homonnai János. A perek győztese Nyári István lett, akinek halálával feleségére, Homonnai Drugeth Krisztinára és rövidesen ennek testvérére, Györgyre szállt a vár és tartozékai. A vár ekkor török kézen volt, de rövidesen Bocskai, majd Bethlen vette be.⁵⁵

Tardot egészen 1625-ig az adóztathatatlan, tehát bizonyára lakatlan falvak között tartották nyilván. Innentől kezdve egészen 1638-ig csak 1/4, illetve 1/2 porta volt épségben Tardon.⁵⁶

A korabeli birtokosok kedvező feltételekkel igyekeztek idecsábítani a jobbágyokat. Éppen ellenkező irányú vándorlás indult meg, mint az előző évszázad-

53. Mizser, 1979/a. 115.

54. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1599.

55. Mizser, 1979. 35.

56. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1625–1638.

ban. Tardra szökdöstek a környékbeli és távolabbi falvak nehezebb körülmények között élő lakói. A település ennek a beáramlásnak és az egykori lakók visszaköltözésének következtében az 1640-es évekre némi lakossággal rendelkezett. Mégsem annyival, hogy az 1641-ben a kettős adóztatás alá eső területen a törökadót felmérő magyarországi tisztviselők bevegyék jegyzékükbe. Ebből a felmérésből egyedül az derül ki, hogy Cserép vára bizony török kézen volt, mégpedig tartósan, egészen Eger viszszavételéig. Fontos megjegyeznünk azt, hogy Borsod megyében ez az egyetlen vár, illetve hely volt, ahol a törökök folyamatosan megtelepedtek. Ebben a felmérésben Szentkereszti Gáspár diósgyőri hadnagy vallott a cserépi törökökről. Tanúvallomása szerint az egri és a cserépi gyalog törökök mintegy százhetvenötön zászlókkal vonultak Diósgyőrhöz. Itt az urak pincéire mentek, Nyári Miklósné asszony pincéjét feltörték, borait itták, fosztogatták. A győri alkapitány ugyan rájuk tört, de Szintai Istvánt a törökök harmadmagával levágták.⁵⁷ A hadnagy 27 olyan esetet sorolt fel, amikor az egri török vitézek békeidőben Diósgyőr környékére törtek. Ha ehhez hozzátesszük, hogy ezek csak azok, amelyekre visszaemlékszik, és csak a vár közvetlen környékén történtek, el lehet képzelni miféle létbizonytalanság lehetett a távolabbi településeken. El kell mondani azt is, hogy a magyar katonák hasonló támadásokkal zaklatták Eger és Cserép környékét, valamint a környező hódolt falvakat. Ugyancsak 1641-ből származik az a tanúkihallgatás, amely szerint ekkor Eszterházy Miklós nádor, gróf Homonnai Drugeth János, Csanádi János és felesége, Aranyos Kata volt Tard birtokosa. Ekkor két tardi lakos, Korponai István és Nagy István járták végig a falu helyét és megállapították, hogy az egyes házhelyek kinek a birtokában voltak. A házak helyét csak a kemencék omladékai alapján azonosították. Ez alapján 67 házhelyet számoltak össze, amelyből csak egy a Csanádi Jánosé és Aranyos Katáé.⁵⁸ A házhelyek egykori bősége a pusztulás előtti száma viszonylag nagy településre utal. Legalább 400 fő körüli lakosságnak kellett itt laknia. A házhelyek összeszámlálását az idézte elő, hogy két esztendővel azelőtt Aranyos Kata asszony kérésére ónodi katonák hajtották el a tardi legelőkön legelő tardonai és mályinkai szarvasmarhákat.⁵⁹ Ezeknek a többi birtokos adta bérbe a legelőket, a házhelyek számbavételével pedig kiderült, hogy Aranyos Katának csak csekély köze volt a tardi határhoz. 1647-ben Révai Istvánnak is voltak itt részbirtokai.⁶⁰

A XVII. század közepére sem gyarapodott annyira a lakosság létszáma, hogy művelni tudja az egész határ területét. Sőt meg sem tudták azt védeni idegen foglalóktól. Homonnai Drugeth Györgynek kellett Bogács lakosait tiltani a tardi határ élésétől.⁶¹ 1667-re Drugeth György özvegye, Eszterházy Mária örökölte a birtokot.⁶²

57. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. II. I. 6.

58. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVII. I. 27.

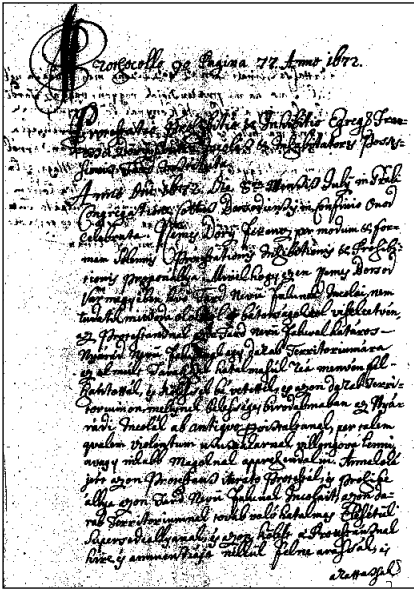
59. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/d. XVII. II. 83.

60. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. VI. 565.

61. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. VII. 485.

62. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Tard 1667.

1676-ban a helybéli Csató, másként Varga János és Pál az özvegy grófnétől 500 aranyért megvásároltak bizonyos földeket. Ezzel kapcsolatosan felmerült az a kérdés, hogy ezek a földek hol voltak, és majorsági állományba tartoztak-e vagy sem. A kérdésre a helybéli tardi lakosok közül Berecz János így válaszolt: „Én egyebet nem tudok, mivel még Eger vétele előtt szántottak itt az urak számára majorság földet, hanem az atyámmal ezen ballagtunk ki egy alkalmatossággal. Az szegény idvezült atyám monda: Fiam! Boldog időben ettől az porgolattul⁶³ fogva, az úton mind kívül, mind belül az rét széleig egészen alá az gyalogútig az urak őnagyságok majorság tábla földje volt. Mind ez ideig király dézsmáját belőle nem adtanak soha is.” A másik tábla földet hite után eképpen mutatta be: „Az Szilas úttól fogva mely hívatik Tatár hegyének az falu felett, az egri útig, majorság tábla földének mondták az eleink, az melyből is soha király dézsmáját nem adtunk. Az alsó lábballatja az egri úttul fogva az kövesdi útig, azt is majorság tábla földnek

A tardiak a nyárádi határból földeket foglaltak el, amit rozssal bevetettek 1672-ben

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. X. IV. 6.)

is a faluban, 1672-ben mégis a nyárádi határból foglaltak maguknak a tardiak földet, és azt rozssal vetették be.⁶⁵ A legfőbb birtokosok még mindig a Homonnai Drugethek, ezek közül is Zsigmond, akinek települése az 1680-as évek ele-

tartottuk, mert király dézsmáját belőle nem adtunk. A harmadik az Csere bokrosan felül az Sugoró hegy felé az Bogácsi határig, azt az egy dülő földet majorság tábla földének tudjuk lenni, melynek az alsó lábballatját az völgy hasítja.” A rét felől hite után így vallott: „Tudom bizonyosan, az mint az szegény idvezült atyámtól hallottam, hogy az daróci úttól fogva, mely viszen Bogács felé, mely völgy hívatatik Bála völgyének, attul foguást az patak folyása mellett mindkét felől az Meggyes folyásig, majorság rétnek mondtotta lenni, még mind évekig majorság rétnek tartottuk.”⁶⁴ Ugyanígy vallott rajta kívül még 5 tanú. Az elmondottakban az az érdekes, hogy minden egyes, a vallomásban előforduló földrajzi név ma is megtalálható a határban. Ezek alapján azonosíthatóak a XVII. századbeli állapotok. Akármilyen kevesen éltek

63. Vetés körül húzott kerítés.

64. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. IX. 304.

65. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. X. IV. 6.

jére még mindig nem elég népes ahhoz, hogy területét megvédje a szomszéd települések földfoglaló lakóitól.⁶⁶

A török idők egyik kötelezettsége volt, hogy a település határában elesett végvári katonát az adott településnek kellett a katona állomáshelyére szállítani. A tardiak a XVII. század második felében egy, az egri törökök által levágott ónodi katona holttestét szállították Ónodba.⁶⁷

Szintén a török idők vége felé – az 1670–1680-as években – történt, hogy egy daróci asszony megfagyott a Pálkás tónál. Mivel a tó a daróci és cserépi határ közelében volt, a két település lakosai hovatarozására nézve vitát indítottak. Ekkoriban, amelyik település területén meghalt az illető, annak kellett a halott után járó „adót” a töröknek megfizetni. A cserépi törökök ezért mindkét faluból behívtak a várba bizonyos embereket, és hitükre, lelkükre kikérdezték őket a határ felől. Kiderült, hogy a kérdéses hely a daróciak területére esett. Nekik kellett kifizetni a „vajdának”, a várparancsnoknak a díjat.

Nagyon érdekes, hogy egyes törökök, akik már bizonyára gyerekkoruktól itt éltek, itt születtek, sokszor jobban ismerték a települések határait, mint egyes idevaló magyarok. A fenti esettel kapcsolatosan egy daróci ember elmondta, hogy *„Egykor Csertes nevű török megfogván a kezemet, vitt a Karud alá, amely kő határ vagy az azon túl. Amikor Cserepfalu felől mutatott három nagy régi fát, kire három kereszt volt metszve, azon út mellett, amely viszen egyenesen a nyugodóra. Akkor mondotta a Csertes nevű török, emlékezzél reá, hogy a daróci határ eddig vagyon.”*⁶⁸

Jóval később, 1750-ben derült ki szintén egy határvita kapcsán, hogy mi is történt a bizonyos szerencsétlenül járt asszonnyal. Az esetet Varga István szihalmi jobbágy mondta el, akinek az apja a cserépi uradalom kerülője volt, és így a határokat jól ismerte. *„Még török világban, midőn Cserép várából Darócra hazamenő Molnár Katát a gyalogút mellett, amely Kácsra viszen, megparáznította a török, és annyira bánt volna vele, hogy azon helybül téli időben lévén, magával nem bírhatott, hanem kénytelenítetvén megfagyani. Akkori törökök törvénye szerint az mely határban valamely holttest találtatott, azon helységnek kellett a törököknek letenni a díját az olyan holt embernek. Amint a tanú maga édesattyátul hallotta, az megírt asszonynak díját Tard tette le és nem Daróc. Hanem csak a daróciak temették el, azért, hogy odavaló asszony volt.”*⁶⁹ Ugyanez a tanúkihallgatás említi, hogy a tardiak, hiába szedtek adót a cserépi törökök a szőlőik után, egypár hordó bort Homonnára is szállítottak a Homonnai Drugeth földesuraknak.

Nem csak a törökök, a végvári katonaság is sanyargatta a föld népét. Élelmüket az elmaradt zsold miatt a parasztságtól hajtották be, természetesen fizetés nélkül. Egyéb szolgáltatást is követeltek tőlük. Az ellenszegülőket keményen

66. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. IX. 587.

67. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVII. I. 200.

68. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVII. I. 72.

69. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVIII. XXVI. 1981/8.

megbüntették. 1681-ben Petheő Ferenc ónodi kapitány így írt a tardiaknak: „*Én pedig mivel immár majd az hideg idők elközelgettek, hó és esős idők fognak lenni, s fa nélkül nem lehetek én is, parancsolom száz forint bírság alatt tardi és bogácsi bírák mindjárt rendeljetelek Ónodba kettő szekeret négy ökörrrel s két-két gyalog emberek legyenek az szekerek mellett! ... ha holnapra itt nem lesz bizony rossz híretek lesz!*”⁷⁰ Pedig már ez év tavaszán kétszer is keserű szavakkal kérte terhei könnyítését a vármegyétől a tardi lakosság. Írásuk szerint a hadak járásától és döghaláltól megfogyva 5 jobbágy és 5 zsellér embernél több nem volt a faluban. Mégis ugyanolyan szolgáltatásokkal tartoztak, mint „boldog állapotban”. „*Ha a terhek nem csökkennek, kénytelenek lesznek pusztán hagyni megromlott helységüket, mint ahogy ezt néhányan már meg is tették.*”⁷¹

1663-ból fennmaradt egy végvári hadnagy búcsúztatását idéző vers. A költeményben megénekelte Kovács György valószínűleg Kecskemét környékére való volt és valamelyik környező végvárban vitézkedett. Talán Szendrőn, Ónodon, Putnokon, de valószínűbb, hogy Füleken, mivel a korabeli füleki vár kapitányának neve is szerepel a sorok között. Vitézi tettei előadása mellett azt sajnálja a legjobban, hogy magyar ember oltja ki életét. Ez nincs részletezve, de bizonyára valamilyen belvillongásban, idegen végvári katonákkal való harcban érte a halálos döfés. Számunkra a versben a legérdekesebb az, hogy az ütközet, ahol Kovács György elesett, a tardi hídnál volt. Ez pedig nem máshol, mint a falu mai központjában, a ma is ugyanott álló híd környékén történt.

„... Szánjad Kovács Györgyöt szerelmes Venus
Fényes nap járását igazgató Phoebus.

A tardi híd mellett erősen harcolván
A magyar vitézek erősen biztatván:
Hamar kiontatik vére az oldalán,
Jajszóval búcsúzik, vitézinek mondván:

„Elmúlt vitézségem tündöklő virága,
Elhervadt életem régi szabadsága,
Jelen már életem utolsó órája –
Búcsút veszek tőled, Kecskemét pusztája!

Fogjátok vitézek elbágyadt testemet,
Vízzel öntözzétek elszédült fejemet,
Ezentúl letésem romlandó testemet –
Jaj fogjátok! hamar kiadom lelkemet.

70. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. III. 493.

71. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. I. 279. és 280.

Enyhítsd meg pajtásom epedt ajkaimat,
Emeld fel erőtlén, bágyadt tagjaimat,
Szendrő vára felé vezesd paripámat:
Hogy életben lássam én öreg apámat!

Nem gyötör annyira vérem kiontása:
Mint édes atyámnak sűrű könnyhullása,
Sok vitéz katona gyakor óhajtása,
Árua felé szemem keserves sírása.

A töröknek soha barátja nem voltam,
Vért is kiontani mindenkor kész voltam,
Régi nemzetemnek igaz útját jártam,
Én szép hazám mellett diadalmat vittem.

Bátran megharcoltam szüzekért, árvákért
Az Istent kiáltván magam nemzetéért,
Pusztákat bujdostam a jó hírért-névért –
Csakhogy el nem éltem a sok igaz jókért.

Nem volna fájdalma megesett szívemnek,
Ha pogány lett volna hóhérja fejemnek,
De hogy első harcon magyar vitézeknek
Fegyvere kiontója volt szép véremnek.

De én mindezekkel keveset gondoltam,
Mert királyom mellett mindenkor felálltam,
Magyar nemzetünkért koporsóba szálltam,
Én az Istentől is jutalmat találtam.

A török várának nagy az ő csillaga,
Fő Kohári te vagy legények gyámolja,
Bujdosóknak pedig hadi kapitánya,
M megbocsáss énnékem, árváknak gyámola!

Szembeszálltam én háromszor törökkel:
Nagy diadalmakat vívánk hegyes törrel,
Budai, hatvani, egri törökkel –
Öklelő kardomat festettem vérökkel.

Azért, jó vitézek, míg világon éltek,
Kérlek, ezen példa legyen előttetek:
Mintha mindenkoron harcra készülnétek:
Olyan vigyázásban mindenkor legyetek!⁷²

---

72. Kiss, 1987. 76.

Az 1686-ot követő években, a felszabadító háborúk nem sok jót hoztak a településre, illetve az Eger környéki hódoltság összes lakójára. A közvetlenül Eger vívását megelőző időkre emlékeznek vissza az 1737-ben tanúvallomást tevők: *„Bizony István 65 éves ... eskü alatt vallotta: Ezen tanú maga is azon időben Semsey kapitány mellett inasul lévén Ónod várában, tudja, hogy valameddig a pogány ellenségtől Eger várát s városát Leopoldus császár hadai meg nem vették, és az ellenségtől Ónodon alól lévő földet meg nem szabadították, Szolnokon, Kőrösön, Kecskeméten, Berényen és Gyöngyösön kívül e tájékon Ónodtól fogvást egész Pestig sehol sem laktanak. ... Ónodon alól való Borsod vármegyei helységekben való lakosok ki Ónodban, ki Miskolcon, ki Abaúj, Zemplén vármegyékben ki pedig Debreczen várassában széledtenek lakóul.”* Bertók Péter és Szűcs András mezőkeresztesi lakosok így vallottak: *„Ezen tanúk akkori időben fegyverviselő emberek lévén, tudják, hogy az Hejő és Tisza melléki Borsod vármegyei helységek pusztán voltak, mert maguk a tanúk kergették a föld népét, parancsolattyyuk lévén arra feljebbvaló tisztjeiktől, hogy a töröknek ne hódolhassanak. Ónodtól fogvást egészen Gyöngyösig, Berényig valami helységet nem tudnak lenni, míglen a pogányságtul meg nem vették Eger várát. Ki Ónodban, ki Miskolcra, ki pedig Szendrőben széledtenek el az lakos emberek.”*⁷³

Ez az időszak Tard harmadik nagyobb elnéptelenedése a török magyarországi megjelenése óta. Eger visszafoglalását Gorove László így írja le: *„Caraffa az utakat elzárta, hogy a városnak se Cserépről, se Sirokról, se Szarvaskőről élelmet ne hordhassanak, és valamivel későbbre ezen 3 várakat is ostromolta, melyek közül ketteje nékie magának, harmadika Shera alvezérjének megadta magát.”* A várostrom utáni állapotát Domonkos Jakab királyi harmincados jelentése érzékelteti: *„Cserép Palánka az ostrom idején a császári katonák által felégettett, csupán a belső rész maradt meg, ahol éppen meglehetősen mennyiségű gabonát, mézet és más élelmiszereket találtak, de ezt a méltóságos Szoláry gróf eladni rendelte a miskolciak számára az én megérkezésem előtt. Ennek a várnak a birtokosa Homonnai úrnő lenne, hozzá két falu tartozik, Tard és Cserépfalva, valamint Poroszló község fele, azután több szántóföld, mező, erdő, gyümölcsös, művelt szőlőhegyek.”*⁷⁴

A törökök visszaszorítása után kibontakozó kuruc mozgalmak, valamint az ostromot megelőző és azt követő nehéz körülmények a tardi lakosoknak sem kedveztek. Az egykori országút, majd a postaút Eger felől Ostoroson, Noszvajon keresztül vezetett Tardra, majd Ábrány felé vitt tovább Miskolc irányába. A Tardon a Lator-patakon átívelő híd az 1690-es évek végére annyira megrongálódott, hogy Hitter Péter egri postamester kénytelen volt javítására levélben felhívni Borsod vármegye figyelmét. A megyei elöljáróság ezt meg is tette.⁷⁵

73. FLE. AV. 685.

74. Mizser, 1979. 38.

75. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. XIV. 485.

A várat és uradalmát a visszafoglalást követően királyi fiskus foglalta le Lipót király számára, aki 1697-ben 10 000 arany fejében Leziskai Orlik bárónőnek adományozta.⁷⁶ A bárónőt később a tardiak mint „lengyel asszonyt” emlegették.⁷⁷ Amikor Prunner György kamarai tanácsos átadta a bárónőnek a várat és az uradalmat, csak a cserépi lakosok képviselői jelentek meg. Az ekkor hozzá tartozó Igrici és Ivánka lakosai a rebellis zavargások miatt nem képviselhetették magukat, Tard és Bábolna falvakból, mint elpusztult helyekről pedig senki sem ment el.⁷⁸ Ebből az esztendőből még egy szomorú nevezetessége van a várnak, itt végezték ki a Tokaji-féle felkelés környékbéli résztvevőit Cserépfaluból, Bükkszércről és Noszvajról.⁷⁹ Ekkor felmérték a Tardról befolyó jövedelmek mennyiségét is: „Tard falu Cseréppel, Daróccal, Nyáráddal, Mezőkövesddel, Bogáccsal határos. Elpusztult falu, amelyben 40 portahely volt, és innen 87 forint jövedelem származik.”⁸⁰

Location / Description	Income (fl.)
Tard	14952
Igrici	2286
Ivánka	12571
Bábolna	7871
Cserépfalu	24570
Bükkszérc	22275
Noszvaj	14279
Mezőkövesd	19525
Daróc	12052
Bogács	8985
Nyáráda	7992
Mezőkövesd	8878
Cserépfalu	2731
Bükkszérc	6555
Noszvaj	4414
Tard	5802
Bábolna	9298
Összesen	184070
fl. 100	207272
fl. 100	211215

A kamarai igazgatás alatt álló cserépi uradalom 1697-es összeírása

(MOL. U. et. C. E. 156. 3:1/1697.)

A török kiűzése után kisebb nemes családok is vásároltak itt apróbb birtokokat. Csató Péter, Márton és János 1698-ban kapták „adományul” Lipót királytól Tard egy részét.⁸¹ Ez a család a másik nemes Alattyáni családdal együtt oly csekély jövedelemmel rendelkezett, hogy 1746-ban a rájuk kivetett megyei taxát sem bírták kifizetni.⁸²

1700-ban sincsenek lakói a településnek, mivel Butler János báró arról tárgyalt a vármegyével, hogy az elpusztult Tard faluba telepéseket hozat.⁸³ Ezt 1701-ben meg is tette, s hogy megkönnyítsék a letelepüléssel járó nehézségeket, a tardi jövedvényeket egy évre felmentették a szállásadás és a fuvarozás terhe alól.⁸⁴

A Rákóczi-szabadságharc idején némiképpen helyreállították Cserép várát. Ezt onnan lehet tudni, hogy az Egert ostromló kurucok Telekessy István püspököt ide zárták. Az uradalom 1706-ban Orlik Péterre és gyermekeire, Károlyra

76. MOL. Nra. fasc. 1327. nr. 1/2.

77. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVIII. XXVI. 1981/8.

78. MOL. Nra. fasc. 1327. nr. 3.

79. Mizser, 1979. 39.

80. MOL. Nra. fs 95. nr. 38.

81. MOL. A. 57. Libri Regii 24. kötet 394–395. Cd-romon.

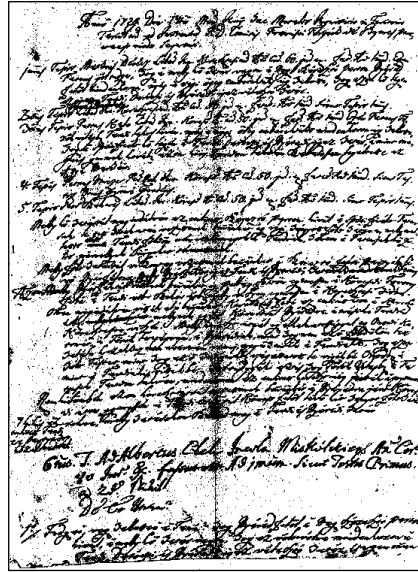
82. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/f. XXVII. I. 147. A forrást lásd a 94. oldalon.

83. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. VIII. I. 19.

84. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. XIV. 1151.

és Saroltára szállt. Az örökösök azonban nem tudták birtokba venni járandóságukat, mert a szabadságharc miatt nem is tartózkodtak Magyarországon. A mozgalom miatt kénytelenek voltak Morvaországba menekülni. Egészen 1717-ig húzódott az ügy, majd két év múlva megszabadultak a „rebellis” országban lévő birtoktól. A vevő a francia eredetű báró, Eger vár korabeli parancsnoka, L' Hullier Ferenc volt.⁸⁵ Ő volt az, aki Cserép várát végleg lerontotta, a vár kőanyagának felhasználásával a vár tövében kastélyt építtetett. 1728-ban a báró leányára hagyta teljes vagyonát.⁸⁶ Majd, mivel L' Hullier Mária Terézia bárónőnek és férjének, Forgách Ferencnek sem volt fiú örököse, leányukat Ludmillát, gróf Csetneki Ferencnéét fiúsították, és örökösödési jogot adományoztattak neki.⁸⁷

A XVIII. századi településtörténetet a szomszédos falvak földfoglalásaiból és a tardiak viszont foglalásaiból ismerjük meg. A Rákóczi-szabadságharc végeztével Telekessy Pál panaszkodott a vármegyének, hogy még a Lipót császár idején itt vásárolt birtokait el akarják foglalni.⁸⁸ 1729-ben hosszú pereskedés kezdődött azal, hogy megállapítsák hol a tardi és nyárádi határ. A tanúk közül öten végigkísérték a vizsgálatot vezetőket a kérdéses határszakaszon: „Mely kőhatártul megindulván⁸⁹ vezettenek bennünket egy régi hányott föld határra, mely mellett is mint tardi földön nem csak maguk a tardiak, hanem a tanúk közül is némelyek dinnyéket termesztettek. Mely föld határtul vezettek bennünket a Száraz tó partjában lévő nyárfához, mely nyárfákat igaz tardi és nyárádi határnak mondták lenni. Azon nyárfáktul vezettenek bennünket egy parlag földön egyenesen a kövesdi torony felé a tardi szekérúton mely viszen egyenesen a keresztési hídra. Onnan megindulván vittek alá bennünket Keresztes felé az említett úton a keresztúthoz, melynek egyike Kövesdről Nyárádra, másika Tardról Keresztesre viszen. Mely keresztútnál egy alkalmatossággal egy ónodi katonát a török levágván, a nyárádiak, minthogy nem az ő földjükon lett halála, kezükhöz nem akarván venni, megüzenték a tardiaknak, hogy azon holttestet, minthogy az ő határukban vágatott le, vigyék be Ónod-

Perirat a tardi és a nyárádi határvitáról 1729-ben

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. XVII. l. 200.)

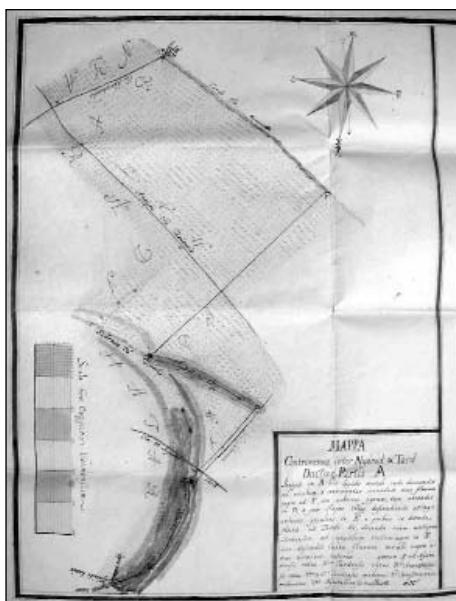
85. MOL. Nra. fasc. 1327. nr. 4., 7. ill. fasc. 1855. nr. 39.

86. MOL. Nra. fasc. 1855. nr. 4.

87. MOL. Nra. fasc. 1855. nr. 18.

88. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. IX. V. 883.

89. Ez a Száraz tó partján volt.

A vitatott tardi és nyárádi határszakasz térképe 1760-ból

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. XVII. I. 200.)

utat, a jobb sarokhoz, egészen az F betűhöz ereszkedik le a patak folyása mentén egészen a három régi határjelig, amelyek közül egyik a nyárádi határjel, másik a tardi határjel, harmadik a régi keresztési határjel.⁹¹

Ez a határvíta 1733–1734-ben is folytatódott, és elhúzódott egészen 1782-ig, amikor a Nyárádon birtokos Majtényi Károly tiltakozott az őt jogtalanul ért vádak miatt. A tardi birtokosok azzal vádolták meg, hogy a már fent említett határkövet, amely Daróc, Nyárad,

Tard hármas határán állt, kiásatta, és malomköveket faragtatott belőle. Ez a vád hamisnak bizonyult.⁹²

ba, minthogy a tardiak is vitték be. Jól tudják azt is, hogy a török világban a tanúk Tardon lakván, mindenkoron az említett keresztútig járták a nyomot. Nemkülönbön azon keresztútról vezettenek bennünket a Nyárádra járó kövesdi úton egészen a Tardi éren túl, Kövesd felől lévő két hányott föld határookra, mely határokon szakad meg a tardi és nyárádi határ.”⁹⁰

A térkép jelmagyarázata: Kezdődik a határvonal az A pontban vagyis egy határkőben, innét leereszkedik a patakhoz és folytatódik annak folyása mentén a C pontig, vagyis egy körtefáig. Akkor fölhág a D pontba, és a Hajós völgyön keresztül leereszkedvén érinti a nyárfákat az E pontban, amelyekről egyenesen elhajlik a Tardi érhez. Átmetszvéen a régi tardi

A tardi, nyárádi és daróci közös hármes határ környéke

(Fotó: Takács L.)

90. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVII. I. 200.

91. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVIII. XXII. 1154. Dr. Tóth Péter fordítása.

92. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. X. IX. 1734.

Többek között ugyanennek a határszakasznak a vitája fordult elő 1750–1759 között. Ekkor egy jódarab erdő kapcsán merült fel a Tard és Nyárád, valamint Daróc, illetve Cserép és Kács közötti határ. Ennek a korabeli leírása: „A Kőhatár másként Hármas határ⁹³ után mindjárt következik a Róka lyuk⁹⁴ nevű, melynek közepében egy rakottya bokor van. Ezután Fekete gyűrűs mellett lévő felhányt határdomb következik, innen megy a határmezsgye a völgyön a Körmöczy tóra mindenütt a Szárasztó völgynek a Tard felől való mosásán fel a völgyön egészen a közép bércig. Innen a Tibold kövesére.” Eddig tartott a tardi határ, majd Cserép és Daróc határa folytatódott tovább: „A Tibold kövesének tetején fordul a kácsi Malom hegy alá, itt az Ötágú fára, innen a Tibold kövese alá a Négyágú fára. Nem messze balkézre fordul a határ a Hosszú völgyre, és ennek közepén a Párkány⁹⁵ kútra. Innen a Tölgyes oromnak farkán át a másik völgybe, és onnan megint fel a Barát rétnék Kács felől való szélén. Innen a Földszakadásra, majd a Kecske kőre, erről pedig a Nyárjas fertőre, ahol a cserépi, kácsi és diósgyőri határok találkoznak.”⁹⁶

Ehhez hasonló határvillongások fordultak elő Tard és Kövesd határában is. 1732-ben, és 1744-ben is figyelmeztették a tardi lakosokat a diósgyőri uradalom inspektorai – Kövesd az uradalom része volt –, hogy tartózkodjanak a kövesdi vitatott határrészek használatától.⁹⁷ Majd saját földesuruk tudtával törtek be Kács határába, ott az erdőt vágták és 7 szekér fát elvittek.⁹⁸ Az itt álló határjeleket is szándékuk volt lerontani, de ennek megvalósításáról nem tudunk.⁹⁹

Tard a XVIII. századi urbáriumok tükrében

1770-ben, amikor Topa Ferenc dézsmaszedő a bordézszmát akarta behajtani a faluban, azt kellett tapasztalnia, hogy a bíró házában maga a főbíró a két kisbíróval és más helybeli esküdtekkel megtagadta a dézsmafizetést: „Soha mióta a tardi szőlők megvannak, sem azon időben melyben az magunk földesurunk a királydézszmát árendálta, sem annakelőtte az borbul királydézszmát nem adtunk, azon okbul, hogy nem a tardi határon, hanem az cserépváraljai pusztá határán vannak a szőleink, azért egy szó mint száz, soha, ügyse géljen, nem is adunk mink, a földesurunk sem engedné megadni, azért az királydézszmás útjára mehet innen oda, ahol dolga vagyon.”¹⁰⁰

A XVIII. század második felében sok baja volt a falunak az uradalommal. Amikor a község bírása 1764-ben felment a megyegyűlésre panaszt tenni az

93. Tard, Nyárád és Daróc között.

94. Ezt egyesek Pénzgödör néven emlegetik.

95. Mások Pártjának mondják.

96. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVIII. XXVI. 1981/8.

97. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. IX. VII. 1212.

98. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. X. VIII. 913.

99. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. X. V. 434.

100. HML. XII. 3/c. 9. doboz, nr. e/428.

uradalom prefektusa ellen, az elfogatta, jól megverette és vasra verve rabságban tartotta. A falusiak esedeztek a vármegyéhez, hogy járjanak közbe kiszabadításáért, mert bíró nélkül nem lehetnek.¹⁰¹

Meglehetősen sok kellemetlenséggel járt a tardiaknak a katonák beszállás-lása, ellátása. Amikor 1767 táján már nem bírták a rájuk nehezedő terheket, pontokba szedve terjesztették elő az ehhez kapcsolódó panaszukat a vármegyének, amelytől orvoslást vártak.

„1. Minden katonának ágyot, és mundérnak ládát magunknak kell adni, holott oly szegények találatnak, hogy magoknak ágyok vagy ládájok sincsen. Az mely ágyakat eddig adták, most is tartják az németek, mert nincsen mód benne, hogy minden holnapban váltogathatnák az ágyat. Eszten-dő alatt mind az katona, mind pedig az lakos ágy nélkül fog maradni, mely nagy kárára esik. Most is szalmán és darab zsákokon sokan hevernek.

2. Minden holnapban az katonák búzáját, 15 köblöt a sályi malomba kell vitetni.

3. Limitáció szerint nincsen mód benne, hogy vaját, szalonnát, tojást és egyéb aprólékot kaphatnánk, hanem sokszor erővel ... elveszik.

4. Minden holnapban 5 öl fát tekintetes kapitány uraságtul 2 rénes forintokért kell vennünk, nem különben a közkatonákat is fával kell tartani. ...

5. Minden holnapba 20 font gyertyát kell adnunk, holott oly súlyos volt a porció rajtunk ... Egyszóval annyira körülvett bennünket a nyomorúság, hogy előmenetelnek semmi bizodalunk nincsen, hanem naponként pusztulásnak végét várjuk.”¹⁰²

Ugyanígy panaszkodtak a következő évben is. A panaszokból kiderül, hogy a katonák ellátására nem voltak elegendőek a lakosok által megtermelt javak. Saját pénzüikön is kell venniük egyéb élelmiszert a kapitánynak és katonáinak. A kapitány ráadásul kútásásra is kiharancsolta őket.¹⁰³ A katonák ellátásán kívül ispotályt is fenn kellett tartaniuk, amely 1781-ben Keresztesre költözött. Az ispotályt is különféle felszerelésekkel, pokrócokkal, fával, gyertyákkal látták el. A katonák lovai számára istállókat építettek. Ezeket viszont már az akkor is gyakori áradások olyannyira megkárosították, hogy a lovak biztonsága miatt gerendákkal kellett a falait és a tetőszerkezetét alátámasztani. A katonák teljesen elnyűtték az általuk használt ágyakat, míg maguk a lakosok a földön szalmán és zsákokon háltak. Tejet a marhavész miatt nem tudtak nekik adni, tojást pedig azért nem, mert már az öreg tyúkjaikat is megették. A vetéseik pedig siralmasak voltak, nem teremtek csak toklászt, konkolyt, gordonyt és vastag füveket.¹⁰⁴

Az uradalom birtokosa, illetve ennek inspektora és a tardiak közt az 1770-es években újra kezdődött a véget sem érő torzsalkodás. 1772-ben az inspek-

101. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. II. 89.

102. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. IV. II. 393.

103. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. IV. II. 722.

104. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. IV. II. 431., 901. és 906.

tor azért kötött bele a bíróba, és botoztatta meg keményen, mert kolonc¹⁰⁵ nélküli komondorral találkozott a faluban.¹⁰⁶

A tardi szabad menetelű taxásokat nagyon megijesztette az inspektor, amikor név szerint elkezdte összeírni családtagjaikat és szolgálóikat. Attól tartottak, hogy örökös jobbágyságra kötelezik őket. Nem is engedték folytatni az összeírást. Nem minden alap nélküli volt a félelmük. 1764-ben az akkori intéző így szólt hozzájuk: *„Jó szerencsétek ilyen adták, hogy fel nem hagyátok magatokat íratni, mert ha a pokolba mentetek volna is, ha utánatok mehettem volna, visszahoztalak volna jobbágyoknak.”* A vármegye tisztviselője azonban megnyugtatta őket, a törvény szerint szabad elmenetelű taxás jobbágyból nem lehet örökös jobbágy. Arra is ráébresztette őket a vármegye, hogy az az igás robot, amelyben két igavonó állat helyett négyet használnak a terepviszonyok miatt, két napi robotnak felel meg. A három pár ökör használata három napi robot lerovásával volt egyenlő.¹⁰⁷

Magyarországon az egységes elvek szerint történő úrbérrendezésre Mária Terézia uralkodása alatt, 1767–1774 között került sor. Ez volt az államhatalom első országos jellegű akciója a jobbágyság és a földesurak viszonyának részletekbe menő szabályozására. 1514 óta állami szinten ekkor történt meg először a jobbágyok földhöz kapcsolódó jogainak és terheinek áttekintése, rendszerezése. A rendezés célja a parasztoktól követelhető szolgáltatások és adók maximális mennyiségének megállapítása, illetve a jobbágyok hasznaihoz, a föld terjedelméhez való arányosítása, s egyben az állami adózás alá eső jobbágyföldnek a földesurak terjeszkedésétől való megvédése volt.

Az urbáriumba belekerült – ha létezett ilyen – a korábbi úrbéres szerződés szövege is. Tardon korábban 1764-ben fektettek le írásban urbáriumot. Azelőtt pedig 1730-ban egyeztek meg a község lakosai L' Hullier báró özvegyével. Ez az egyezség így szólt: *„Aki négy ökörrel maga ekéjével szánt 3 magyar forintot fizet. Aki mással szánt, vagy csak két ökre van 2 forint 40 dénárt fizet. Akinek nincs igavonó állata az 1 forint 50 dénárt fizet. Mindenki tartozik egy napot aratni, és az uraság csűrjében azt betakarni, egy napot kaszálni, ezt felgyűjteni és kazalba rakni. Egy napot tartoznak szénát forgatni. Szántani az ugar alá egy nap, az őszi vetés alá egy nap, a tavaszi alá egy nap tartoznak. A dézsmát, amely mindenből jár, az uraságnak elvinni tartoztak. A serházhoz és borházhoz fát tartoznak szállítani. Minden ünnepre, karácsonyra, húsvétra, pünkösdre, vadászatra egy pint borral tartoznak. Edevénybe minden lakos tartozik egy-egy fuvarral. Aki taxáját ledolgozni kívánja, 8 napot tartozik érte dolgozni”*.¹⁰⁸

1764-ben a tardiak, mielőtt megkötnék az urbáriális szerződést, a földesúrnál tájékoztódtak. Az ónodi taxafizetőktől kérték el urbáriumuk másolatát. (Az ő

105. A kutya nyakába kötött fadarab, amely a járásban, futásban akadályozta.

106. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XIII. I. 109.

107. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. II. 464.

108. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 311.

szerződésük 1762-ben készült.) Hiába voltak ilyen körültekintőek, a három évtizeddel ezelőtti urbárium sokkal egyszerűbb volt, és nem volt ilyen mindenre kiterjedő.¹⁰⁹

„1. Mangó és a méltóságos uraság egyéb nevezetű szőleinek esztendőnként megkívántató mindenféle munkáit annak idejében megadni, és azokat annyi emberrel amennyi minden szőlőnek kívántatni fog, jól dolgozni tartoznak.

2. Három nyomáson lévő szántóföldjeit megszántani őszi alá háromszor, tavaszi alá egyszer, s azokat megboronálni, learatni, behordani, elnyomtatván részkiadással vermekbe, vagy granáriumba elvinni. Úgy nem különben azon szántóföldeket trágyázni. Kukorica, káposzta, tök és efféle kerteket megművelni, gyomlálni. Makk lévén gubicsot is szedni, vadászatra embereket adni és bor sörházhoz fát hordani és vágni tartoznak hasonlóképpen.

3. Az réteket is lekaszálni, feltakarni, boglyákba és kazlakba rakni, és ahova az uraság parancsolja, behordani kötelesek legyenek.

4. Ezen kívül pedig kötelesek legyenek szőlőket, szántóföldeket és réteket láncokkal vagy jó gyöpükkel bekeríteni.

5. Méltóságos uraságnak megkívántató szükséges meneteleket, akár gyalog, akár szekérrel nem csak rövid, hanem hosszas sorral is szolgálni tartoznak.

6. Fennálló épületeket reparálni, és a szükség úgy hozván magával, más szükséges épületeket is felépíteni kötelesek legyenek. Ezeken kívül pedig az uraságnak a taksát minden gazda esztendőnként két rénes forintot fizetni fog. Netalántán pedig feljebb írt utasításai a méltóságos uraságnak az lakosoknak nehezeknek és véghez vihetetlennek látszanának, azért az uraság, hogy mind maga dolgait jobban kormányozhassa, mind pedig az helységnek könnyebbségére lehessen, kívánja ónagysága, hogy az helységben lakó minden gazdák cselédeivel együtt felírassanak, hogy így minden gazdának tehetségét, erejét megtudván, maga szükséges dolgait ónagysága azok szerint alkalmaztatni tudja.

7. Addig pedig míg az összeírás megy, és nem lennének megelégedve a fent leírtakkal, akkor minden külön gazda, kivéve a szántóföldek és rétek körül való munkát, vadászatot, gyomlálást, gubics és gombaszedést, konyhára és sörházhoz való fahordást, marhájával két napot, marha nélkül három napot szolgáljon. Azonkívül szekérrel rövid és hosszú sorral szolgáljanak.¹¹⁰

A tardiak mégis tiltakoztak az új urbárium ellen. A földesúr elé terjesztették panaszaikat, felsorolva az általuk igazságtalannak tartott döntéseket és nehézségeiket: „Akárki tapasztalhatja, hogy ámbár három nyomás földjük legyen tardi lakosoknak, de ősszel többet nem vethet az egésztelkes gazda, csak tíz

109. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 311.

110. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 311.

köblöt. Szénát pedig mikor igen jó fű vagyon, négy kocsival takarhat, de az igen ritkán esik, annyival inkább, mivel a méltóságos uraság, ahol most esztrengát¹¹¹ csináltatott, ott kaszálni nem lehet. És így általában hol két, hol három kocsi széna teremhet. Máshonnan kell élnünk, ki Margitán, ki másütt a Tisza két felin kaszál, úgy nagy költséggel és erővel tartja marhácskáját. Meg lévén tiltva a maga kaszáló rétje is kaszálás után a majoron felül, és oda a lakosok marhájának nem szabad menni. ... Azért a tardiak egy egész ülésű gazda a régi mód szerint fizetett 2 rénes forintot, fél ülésű 1 rénes forintot, gyalog szolgálatú gazda kinek háza vagyon 3 máriást, gyalog szolgálatú kinek háza nincs 10 poltúrát fizet. Pincebért fizettünk pincénként 10 garast. Azért alázatosan instáljuk, méltóztassék a régi mód szerint való taxával megelégedni, a pincebérnek taxáját is elengedni.

Mivel a méltóságos uraság oly kegyesen bánt a fent írt lakosokkal, hogy többet nem szolgáltak, mint taxások, hanem egy nap kaszáltak, egy nap arattak és azt fel is takarták. De hogy a méltóságos uraságnak tovább is ezen szegénység szárnya alatt maradhasson, önként minden engedelmes-ségre ajánlják magukat, és alázatosan instálják, méltóztassék velük azt a kegyességet közleni, elégedjen meg télben kétnapi és nyárban is húsznap munkával a fent írt cenzuson kívül.

Ezeket is úgy ígérhetjük, ha az uraság ezután is, ahogyan ezelőtt pénz nélkül tűzifát fog adni. Ha a major alatt való rétet kaszálás után megengedi a tardiaknak közlegeltetésre. Ha törvény szerint Szent Mihály napjától fogva Szent György napig mint csekély szőlősgazdáknak a kocsmának árul-tatását megengedni méltóztatik. Hogy ezenkívül semmiféle terheltetéssel ne illette ezen szegénységet. Ha valamely törvénytelenység esne, azt ne tiszt uraimék ítélik, hanem törvényes uraság széke rendeltetvén, ki mit érdemel, szenvedje.

A kender dézsma iránt valamint eddig, úgy ezután is két esztendőben egy négy nyüstös zsákot fogunk adni, a feleségeink pediglen valamint eddig, úgy ezek után is semmivel nem terheltethetnek, nem lévén örökös jobbágyok. ...

Hogy ezzel is engedelmességüket megmutassák, a fent írt lakosok 20 napban örömet szolgálnak Edelényig. ...

Ezeknek okáért ... méltóztassék kegyesen szívére venni, hogy először, hogy mi nem vagyunk örökös jobbágyok, és úgy mint azokat a méltóságos uraság utasítani ne méltóztasson. A fent írt lakosok minden engedelmes-séggel kívánják magokat viselni, valamint a törvény és a nemes vármegye statútumai megengednek.

A törvény az ilyeneket örökös jobbágyságra nem kötelezi, sőt még az örökösöket sem terheli. Annyival inkább, mivel más ilyen taxásoknak is, nevezetesen az ónodiaknak rabotájok többre nem mégyen 12 napnál. Ezen-

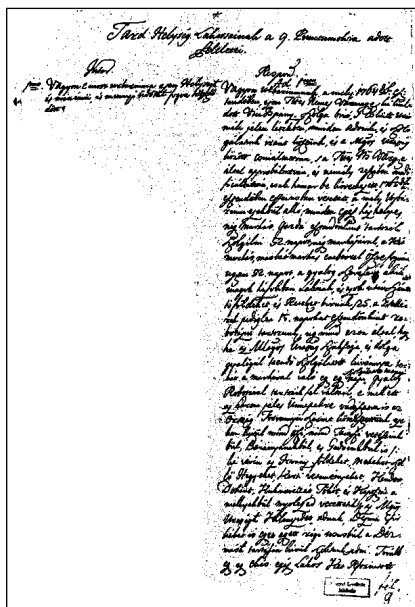
111. Juhok, tehenek bekerítésére szolgáló karám.

kívül meg lehet látni a nyarádiak urbáriumát is, ezek is feljebb nem terheltek.”¹¹²

Ezeknek az indokoknak a felsorolásával kérték, térjenek vissza a régi jól bevált és a nekik kevesebb terhet jelentő urbáriumhoz. Azonban ez az állapot sem tartott hosszú ideig. 1770-ben egy kilenc kérdőpontos vizsgálattal az egész országban – kivéve Erdélyt –, minden egyes településen felmérték a jobbágyok terheit, majd 1771-ben egységes, nyomtatott urbáriumot kapott minden község. A helyi eltéréseket külön kézírassal bejegyezték az urbárium üresen hagyott helyeire. Ez ellen az urbárium ellen már nem lehetett sokat tenni, pedig ez a tardiak esetében nehezebb helyzetet eredményezett, mint az 1764-es egyezség. A kilenc kérdőpontra adott válaszaikból kiderül a település 1760-as évekbeli helyzete.¹¹³

„Vagyon urbáriumunk, amely 1764-dik esztendőben, ezen tekintetes vármegye kiküldött viceispán, szolgabíró és esküdt uraimék jelenlétében, minden adónk és szolgálatunk iránt köztünk és a méltóságos uraság között csináltatván. ... Amely urbárium ezekből álló: minden egész házhelyes, négy marhás gazda esztendőitül tartozik 52 napot négy marhájával, két marhás

más két marhás emberrel összefogván ugyan 52 napot, a gyalogszeresek, akik magok házokban laknak, és azok után szántóföldeket és réteket bírnak, 25 a zsellérek pedig 15 napokat esztendőnként robotázni tartoznak. Úgy mindazon által, hogy ha a méltóságos uraság szüksége és dolga gyalogul teendő szolgálatot kívánja, a marhával teendő egy-egy napi szolgálatot kétnapi gyalog robotával tartozik felváltani. Emellett a három jeles ünnepre, vadászatra is az ország törvénye szerint köteleztünk. Ezeken kívül mind őszi, mind tavaszi vetéseinkből, bárányainkból és gedőinkből is kivéven a az irtványföldeket, méheket, szőlőhegyeket, kerti veteményeket, kenderet, dohányt, kukoricát, tököt és káposztát amelyekből nyolcad vetettetik, az mélt. uraság részére kilencedet adunk. Dézsmacsirkéket is egyet-egyet szoktunk adni. Továbbá egy egy ekés lakos 2 rénes forintot, fél ekés egyet, maga házában lakó gyalogszeres 51 krajcárt, más házában zsellérkedő ha-

Részlet az 1770-es kilenc kérdőpontos vizsgálatból

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 154.)

112. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 311.

113. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 311.

sonlóképpen, marhátlan ember 24 krajcárt. A taxát fizetni tartozunk oly móddal, hogy sem földjeinkből, sem rétjeinkből a mélt. uraság el ne vehessen, s másnak ne adhassa, hanem mindenek úgy, amint az urbarium felállításakor általunk bírattatott. ... Az urbárium felállításától fogva bor korcsmánk vagyon Szent Mihály napjától karácsony napjáig. Pálinka árultatás pedig egész esztendő által oly mód alatt megengedett, és szabad, hogy a pályinka az uraságtul hordattassék az urbárium előtt meghatározott áron. A cserépi erdőről tűzre és épületre való fát adni nekünk az uraság az urbárium szerint kötelezett.

Mostani urbáriumunk előtt volt nekünk néhai báró Lulierné földes asszonyunkkal kontraktusunk, amelyben a taxafizetésünk ugyan annyi volt, amennyi mostani urbáriumunkban ki vagyon téve. Hanem szolgálataink csak ezekből állottak: úgymint egy nap kaszálást tenni, azt feltakarni, összerakni, s kazalba hordani. Hatökrös gazda maga erejével, kétökrös pedig ketten összefogva esztendőben egyszer Edelénybe, avagy Egerbe menni, nemkülönben mindenféle dézsmát a tardi majorba vinni. Ezenkívül minden gazda és zsellér egy nap aratni tartoztak. Az uraság fájából dolgozó mesteremberek pedig maguk mindenből tizedet adtak.

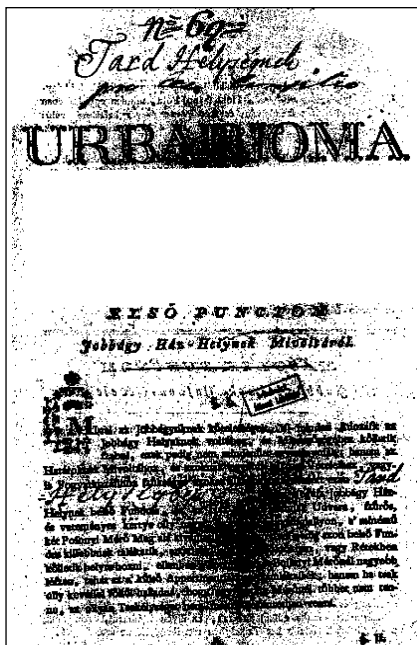
Ezen helység határának kiváltképpen való jó termése van, a szántóföldeink jó volta hogy mind ekkoráig trágyázás nélkül teremtek, és egy köből vetés után közönséges időkben megterem 8 kereszt élet. Szőlőhegyünk is két oldalon vagyon, 3 kapás után remélhetni egy hordó bort. Malmunk is vagyon, melynek csak esős időben vehetjük hasznát, mindazáltal a daróci, ábrahám és nyárádi malmok helységünkkel határos helységek határjaiban esvén, fél mérföldnyire vannak tőlünk. Az cserépi erdők is az honnét tűzi és épületre való fát hordunk, szomszéd határból telik ki. Az helység közönséges szükségére három nyomásban vannak szántóföldek, mindössze 72 pozsonyi mérőre való kapacitású. Az urbárium előtt volt alkalmas közönséges rétünk, mely megtermett összességgel 50 és néha 60 szekér szénát is. Most ami nálunk meghagyatott, mintegy 16-20 szekér szénát megterem. Ellenben az elég fogyatkozásunk, hogy erdőnk magunk határunkban nincsen, hanem a cserépi erdőről kell hozni, és minden szekér fa hozás egy napba telik. Az víz is csak esős időben szolgál, a szántóföldeink is nehéz szántásúak. ... A marháink legelő mezeje nem elegendő határunkban, hanem a méltóságos uraság engedelméből a cserépi erdőn legeltetünk, emellett rétjeink is igen csekélyek, és nem elegendők.

Egy egész, négy marhás házhelyes gazda elvethet őszt és tavaszt 24, 26 és 28 köblöt. Szénát pedig 2, 3, 4 szekérnél többet egy egész házhelyes gazda nem kaszálhat, mivel a mélt. uraság rétjeinkből sokat elfoglalt, és az maga marhái és juhái legelőjére fordította. A szántóföldjeinkből is sokat elvett ... cselédei számára, így kenderföldjeink is megkissebítették.

... Nem csak az urbáriumba feljegyzett vadászatra hajtattunk, hanem derek aratásban is amikor tudni illik tetszett, szüntelen hajtattunk. Emellett

1767 és 1768-dik esztendőben az urbáriumi reguláció elmellőzésével, valahová tetszett a mélt. földes uraság bennünket hajtott, úgy hogy az urbáriumon felül némelyek 20, 25 napokkal is feljebb szolgáltunk, és 5 napok alatt eltöltött utazásaink is 3–4 napban vetetődött be. ...

Méltóságos néhai Lulierné földes asszonyunk őnagysága idejében az uraságnak nagyobb részben a határunkból csak egy dézsmát, tizedet adtunk.

Tard 1771-es urbáriumának fedőlapja

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 311.)

pénzfizetés azonban egységesen csökkent: csak 1 forintot adtak az egész telkesek. Ezen kívül 2 csirke, 2 kappan, 12 tojás, 1 icce kifőzött vaj járt az úrnak. Minden 30 egész házhely évente 1 borjút vagy 1 forint 30 krajcárt fizetett.¹¹⁵

Az országos rendelkezés után a helyi birtokos, Eszterházy István nem tartotta be az urbárium rá vonatkozó részét. 1782-ben a tardi lakosok panasszal fordultak a vármegyéhez, aminek kapcsán vaskos úrbéri peranyag keletkezett. Panaszukat röviden így foglalták össze a földesúr akadályozza őket a bor árulásában, robotjaikat emeli, tömlöcbe zárhatja, vereti őket holmi csekélységekért, állataikat elhajtja és pénzért, illetve robot fejében váltatja ki.

Másik levelet is küldtek a vármegyéhez, melyben azt kérték, adjanak nekik szabad utat Kürt nevű pusztára való költözésben. Lemondtak volna telkeikről is, csak szabaduljanak meg földesuruktól, aki megtudva költözési szándékukat, a

De annakutána a királydézsma is minden földjeinkből kivétt. Az időtől fogva a földes uraság is kilencedet az irtványföldről pedig nyolcadot veszen. A báránnyokból pediglen oly formán, hogy ha a dézsma alá való bárány meg is döglök, vagy a juh elvetél is, mégis mintha élők volnának a kilenced és tized kivételük. ... Pusztá házhely nincsen a helységben.”¹¹⁴

A „központi” urbárium 1771-ben arról tájékoztat, hogy minden egyes egész telkes gazdának 28 hold földje volt, emellett tizenkét „ember vágó” rét, amit azonban csak egyszer lehetett kaszálni. Egész telkes gazda 34 volt ekkor a faluban, féltelkes 38, negyedtelkes 25. Házas zsellér 22, házatlan 11. A robot ugyanannyi maradt, azaz 52 nap évente négy marhával, ha jószága nem volt, heti két napot, azaz 104 napot szolgált az úrbéres évente a földesúrnak. A kész-

114. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 154.

115. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 311.

küldötteiket kilenc napig tömlöcben tartotta. Egyikük viselős feleségét pedig úgy megrángatta az uraság egyik hajdúja, hogy isten tudja mi lett vele. Kérték, hogy a hajdút marasztalják el. A levelet Kiss Péter, Ossika Mihály, Sándor András, Aboczki János és Novák Mihály jobbágyok írták. Ez az utóbbi levél csak az ő nevükben szólt a megyéhez. Eszterháznak azonban ez sem volt elég, a nemesember Csató Jánost is jobbágyi kötelezettségre akarta fogni. Az ő neve még véletlenül sem szerepel az urbáriumban, mivel nemesi kiváltságai voltak. Ennek ellenére robotra akarta kényszeríteni, és egyéb kívánságokkal is előállt, majd elfogatta, kilenc napra őt is tömlöcbe vetette, amikor megtudta, hogy Csató odébb akart állni Tardról a nagyúri izgatások miatt. Végül ő is a vármegye segítségét kérte. A vármegyei vizsgálat során először összeírták azt a 86 embert, akinek 210 marháját és 163 sertését behajtották az uradalom hajdúi, és ennek váltságában 148 napot kaszáltak, 35 napot kapáltak és 148 napot szénát gyűjtöttek. Ezenkívül 154 rénesforintot fizettettek ki velük 1782-ben. Majd tanúkat hallgattak ki a szomszédos községekből, hogy meddig tartott a tardi községi legelő, és a vármegye mérnöke még a vitás földterület térképét is papírra vetette. A tanúkihallgatásokból az derült ki, hogy a kérdéses legelő mindig Tardhoz tartozott, de azelőtt több mint 30 évvel Forgács Ferenc akkori földesúr felszántatta, és kölest akart belevetni, de erre nem volt alkalmas a föld. Így újra legelő lett, ahová a tardiak és a földesúr jószágai is járhattak legelni. A legelő határai: *„...A szőlőkön túl a rétekig, a Fülök nevezetű völgygel együtt a tardi majortól kihozó daróci útig, mely a Fülöknek felső részén viszen el, tardi marhalegelő mező volt, éppen azon szekerútig, mely Tardról a Fülök tetején felfelé az erdőkre viszen, egyedül azon oldal volt tilalomban, amelyen az akasztófa vagy, úgymint Meggyes és Balla oldal. ... Az pallagföldek, amelyek az Nagy haraszt nevezetű cserje mellett és az említett erdőre járó út között fekszenek, valamint az Nagy haraszt a Száraz tóval együtt a daróci szőlőkig, úgy az Föld szakadásnak napnyugat felől való végétől kezdve a Kis meggyesen által az egész Karud sűrűjével együtt szabad legelőjük volt.*”¹¹⁶

Csató János költözési szándékát több tényező motiválta. Az uraság tisztartója ezt vágta a fejéhez: *„Huncut vagy adta teremtette, nem nemes ember!”* Ez nem volt elég, az uraság szekretáriusa az anyját szidalmazta és még sok hasonló szégyenteljes beszéddel illette. Amikor pedig az uraság kilenc napra bebörtönözte, az elbocsátáskor ismét a szekretárius úr kötözködött a háta mögött ilyen szavakkal: *„Nem kár volna a sok szar nemes embereit, aki a más földén lakik mind seggben rúgni, és a határra kicsapni.”* Mindezeket tanúkkal bizonyította Csató János.

Máskor a szüret közeledtével szégyenbe hozták Csató Jánost. Az uraság szőlőjében kapált, lányai ebédet vittek neki. Az étekhordó edényekbe egy-egy fűrt szőlőt tett, így indultak haza. Útközben összetalálkoztak az intézővel, aki edé-

116. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 311.

Telenteles Hónos Vármegye!

Hogy Honi ö Sz. Főúrja határa által bádgy előannorrel meg
áldgya Hódolat Főgyelmekek Szuinhibul hívainyul.

Sok Szegényekkel i ügyefogyattakból gyakorra töt Főgyelmekek
mekünk is Szegény Szolgáinak mevesesiger nyujtot, hogy elő adatos
és meletatlan Instancziák által Hódolat Főgyelmekek Főgyelmekek
seheis, és sok Szegényeket videlmel Bö ágyasok állathoz se toculat
folyamodgyunk erre a nagyra Honi általak feis onlekezetiben seher a
F. H. Főgyelmekek, és a mostan Lovantum Regentijának alkalmatosságjára
recomend Szegény Szolgáinak melesotatot Regentiumi 25. Hódolat formaként, és
Hódolat, a Fővel is annyira meg tocheleztünk hogy minden jósta
gunkra a ki csak Tarta ahi salój, jó lelkeket seheren, egy egy Hódolat
főgyelmekek vezetünk, meg is a hat főgyelmekek, és az Hódolat am ind
gyuk amire voron, egy amas előző jóstágnak am loon a mellyre
verhetünk, in Suppense amadot helyer, am talalyunk; Ebben pedig
hogy ha sehereltéme az Hódolat Főgyelmekek is jóstágnak, invidi
gerojára, oráon is Tagja in melesotatma biztunk ki küldem is
allat non felünk hogy igazságabanságban fogunk taposztatunk invidi
nagy alkalmatossággal Salój, és se beculon Hódolat az Hódolat Főgyelmekek meles
gratijában Szegény Szolgáit voron ne tochelezték, és den tocheleztémpo
hi onlebul volunk se voron melesotattek: Melly Főgyelmekekigert, hogy
az Hódolat minden lelki és testi javojnal hogy meg áldgya Hódolat Hódolat
Főgyelmekek a mindin 1722a Szuinhibul előannorrel amagunkat pedin
Hódolat Praxijában recomandatunk amadunk

Hódolat Főgyelmekek

Hódolat Főgyelmekek
Hódolat Szegény Szolgái
Peto János, Alattyányi János
nos János Hódolat Szuinhibul
Sokk 1722

Csaló János és Alattyányi János vármegyéhez írt levele adó elengedése
ügyében 1746-ban

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/f. XXVII. I. 147.)

VII. Tard környékének középkori települései

Falupusztásodás

Magyarországon, mint a középkori Európa nagy részén nagyarányú falupusztásodás játszódott le a XIII–XV. században. A feudális nagybirtokosok kezén lévő birtokok nagyméretű aprózódása zajlott ezekben az időkben. A megosztott birtokrészek sorra megannyi kisebb-nagyobb falutelepülés alakult ki a birtokosnak és szolga-jobbágy embereinek a birtokra költözése következtében. Az eredeti birtoktest egyre kisebbre hasadozott. A felosztások nyomán sokszor egy-egy falu földje kicsiny határok közé szorult, a rajta lévő település egy udvarházból és egy-két jobbágy házacskájából állt. A birtokosok mit sem gondoltak azzal, hogy az a telep, amelyet létrehoznak falu lesz-e vagy sem, egyszerűen a maguk földjén óhajtottak gazdálkodni. Nem lehet csodálkoznunk azon, hogy a falumagnál többnek sokszor nem tekinthető kicsiny települések közül igen sok korán elsorvadt, az emberek elhagyták, bár a falu neve igen gyakran más falvak határai között dűlőnévként rejtőzve a mai napig fennmaradt. Ezek a települések még csak alakulóban voltak, ezért könnyen és korán eltűnhettek, falunak életképtelen települések lehettek.

Az ország agrárszerkezetének átalakulása közben – ami a XIII. században bontakozott ki és körülbelül egy évszázadig tartott –, a földesúri házi gazdaság telepei fokozatosan faluszervezetre változtak. Ezen kívül a tatárjárás után megmaradt lakosság igyekezett a nagyobb közösség által nyújtott biztonságérzetet megszerezni, és nagyobb településeken telepedett meg. Megfigyelhető, hogy az éppen a tatárjárást megelőzően szaporodó -laka, -háza, -ülése, -teleke, -földje névre végződő helységek nagyobb része 1526-ra elpusztult.

A pusztán maradt településekről sokszor csupán azt tudjuk megállapítani, hogy földjük melyik másik falu határát gyarapította. A szomszédos faluba bármi okból beköltöző birtokos nem csak jobbágnépét költöztette át magával, hanem birtokát is a befogadó település határához csatolta.

Másik falu határába történt beolvadástól meg kell különböztetni azt az esetet, amikor a falu azért esett ki a falvak sorából, mert élő faluként, mintegy földrajzilag összenőtt, természetes úton eggyé lett a szomszéd településsel.

A tatárjáráson kívül tartósabb háborús csapást még a cseh husziták hoztak

az ország északi vidékére. Uralmukat az egész országrész megsínylette. Más nagyobb szabású és tartós háborús pusztítást 1526-ig nem sokszor és nem sok vidéken kellett a népnek elszenvedni. Az 1526-ot követő török hadjáratok, majd a hosszú török uralom új korszakot nyitott meg a pusztásodás tekintetében. Felbomlott a már addig kialakult 5–6 évszázados települési rend.

Az egykori Tard közvetlen szomszédságában a középkor folyamán több olyan település is volt, amelyeknek mára jószerivel nem lelhető fel nyoma. Ma Tard a következő településekkel határos: Cserépváralja, Tibolddaróc, Mezőnyárad, Mezőkövesd és Bogács. Egykor azonban egészen másként alakultak a határok; északon Bálával volt határos, majd keleti irányban Daróc, másként Alkács következett, ezután Nyárad. Délen a Klementinatanya környékén Püspöki volt a szomszédos település, és csak ezután következett Kövesd. A nyugati oldalon Pázsag falu, majd Bogács volt a határos. Ezeknek az egykori, illetve ma is élő településeknek a rövid történetét tekintjük át a XVII. századig, különös tekintettel elhelyezkedésükre és pusztulásukra. Kivételt jelent Kövesd, amelynek meglévő monográfiája bőséges információkkal szolgál az érdeklődők számára. Ugyanakkor kitekintést végzünk Kács felé és a Sály környékén elhelyezkedő, ma már nem létező települések irányába. Cserépvár és Cserépváralja történetét azért nem tárgyaljuk külön, mert részben Tard középkori történetében szó esett róluk, részben pedig a már megjelent, velük kapcsolatos monográfiában az tanulmányozhatók.¹

Bála, másként Tárnokbála

Nevének eredete ismeretlen, esetleg kapcsolatba hozható a régi magyar Bala személynévvel.²

Területe ma Tardhoz tartozik. A községtől északra, a Bála völgyben, a Tardi-ér mentén kereshető az egykori település helye. 1248-ban tűnik föl Cserép hátrjárásában délkeletre, mint Cseréppel, Tarddal és Bogáccsal összeszögellő föld. Neve szerint királyi tárnokok lakták. 1265-ben István ifjabb király Bála falu pusztta földjét, melyben királyi agarászok és királynéi népek laktak, Miskolc nembéli Panyit ispánnak adta, akit 1272-ben megerősített birtokában. 1279-ben Erzsébet királyné erősíti meg Panyit bán fiát, Lászlót és testvéreit az itteni királynéi földtulajdonában.³ 1360-ban Tardhoz hasonlóan az éleskői uradalomhoz tartozott. A XIV–XV. században, sőt még a XVI. század elején is Balainak nevezi magát egy innen származó nemes család.

1443-ban a települést prédiumpként említik, majd neve egyre kevesebbszer fordul elő a korabeli dokumentumokban. Mindenkor kevesen lakták, a XV. századra pedig teljesen elpusztásodott.⁴

---

1. Sárközi-Sándor, 1973. ill. Nagy, 1998.

2. Györffy, 1967. I. kötet 755.

3. Csánki, 1890. I. kötet 168.

4. MOL. Dl. 085370.

Kelemenés

Nevét bizonyára egykori Kelemen nevű birtokosáról kapta. Az ehhez járuló -ülése, -falva utónév a birtokos telephelyére, tulajdonjogára utal.

A terület neve először 1339-ben merül fel, mint Kács falu határának része. Neve ekkor Kelemenülése névalakban fordul elő.⁵ 1347-ben az Örsúr nemzetség birtoka.⁶ Később egyszer sem említi lakott helyként. 1589-ben Tibold Gáspár Kelemenés nevű erdeje Daróc és Sály területén. Ekkor Tibold pert folytatott Aranyos László ellen, aki ott négy évvel ezelőtt fákat vágatott ki.⁷ Később 1614 és 1617-ben szintén Kelemenés néven tiltotta Thassy János és Pédery Mátyás a földjét illetéktelenül használoktól.⁸

1701-ben Kelemenfalva pusztá néven iktatták be ide a Négyessy Szepessy család tagjait.⁹ A terület helye a mai térképeken is lokalizálható. Részben Sály, részben Tibolddaróc határába esik. XVIII–XIX. századi kéziratos térképek Kelemenés, Kelemenés erdő, Kelemenés alja néven őrizték meg emlékét.¹⁰

A Tardtól északkeleti irányban elhelyezkedő Örsúr nemzetség birtokai

A magyar honfoglaláskor Borsod megyét az Örsúr nemzetség vette birtokba. Örsúr szálláshelyére a legfontosabb forrás Anonymus XIII. század fordulóján írt Gesta Hungarorumának alábbi sorai: *„Azután Árpád vezér és nemesei innen felkerekedve a Nyárád vizéig vonultak s tábort ütöttek a patakok mellett attól a helytől kezdve melyet most Kácsnak mondanak. Árpád itt nagy földet adott Ócsádnak, Örsúr apjának. Örsúr, a fiú aztán ott, annak a folyónak a forrásánál várat épített, amelyet most Örsúr várának hívnak.”*¹¹

A középkori krónikák tehát erre a helyre teszik Örs vezér szálláshelyét. Az Örsúr nemzetség birtokai Borsod megye határain belül, a Sajótól az Eger patakig terjedő Bükk hegység alján és a mögöttes hegyvidéken terültek el. A nemzetség központját Anonymus – ahogy előbb a szövegéből kiderült –, a Bükk déli oldalán Örsúr várában jelölte meg. A megye központja ezzel ellentétben I. István király idejében az Örsúr nemzetség szállásterülete egy részének kisajátításával, az országból kivezető út mellett felépült borsodi várral alakult ki. A XIII–XIV. században az Örsúr nemzetségből származott családok a megye öt részében mintegy 20 falut birtokoltak. Az okleveles adatok és a régészeti kutatás eredményei alapján az Örsúr nemzetség Kács környéki település- és birtoklástörténetét a következőkben foglalhatjuk össze: Kács (Felkács), a szomszédos falvak

5. Tasnádi, 1920. V. kötet 21.

6. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. II. 270.

7. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. IV. 80, 194.

8. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Sály 1701.

9. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 6. BmT 29/2, 29/3, 35/2, BmU 578, 675.

10. Parádi, 1982. 26, 27.

11. Pais-Györfly, 1975. 106.

közül Daróc (Alkács), Váralja (Középkács), Sály és Leányfalva az Árpád-korban az Örsúr nemzetség birtokai voltak. Örsúr várát többek között Györffy György is Sály falutól északra, a Lator-patak forrása közelébe, a középkori Váralja falu fölötti hegyre helyezte.¹² Anonymus leírása ugyanis ide, a patak forrásától mintegy 400 méterre, keletre emelkedő hegyre vonatkozatható, amelynek háromszög alaprajzú fennsíkján földvár állt. A Várhegy délkeleti lejtőjének padkáján a XII. század végén, a XIII. század elején épülhetett fel a lakótorony, amelynek már csak egy falcsontja áll. A várhegy alatt feltárt rotunda az oklevelekben említett Váralja falu temploma, a lakótorony pedig az Örsúr nemzetség váraljai ágának lakhelye volt. A nemzetség Szent Péter tiszteletére emelt monostora Kácson, a mai plébániatemplom helyén állt. Az itt folytatott ásatás tanúsította, hogy az egyhajós, félkörös szentélyzáródású templomhoz délről kolostorépület csatlakozott. A monostor építése a XI–XII. századra tehető. A kácsi Várhegyen feltárt lakótorony azzal a maradvánnyal azonosítható, amit a nép Tibold várának nevez. Pesti Frigyes helynévgyűjteményében a Tibolddaróc felett lévő Várhegyen található „omladványfalak alapjai, mit a lakosok Örsvárnak neveznek” a kács-várhegyi romokra vonatkoznak.¹³

A terület építészeti emlékeinek vizsgálatából kitűnt, hogy az Örsúr-nemzetség birtokain az Árpád-korban két lakótorony állt. A két lakótorony nagyjából egyidejű fennállása azzal magyarázható, hogy az Örsúr nemzetség már az Árpád-korban több ágra válhatott szét. A Váralja falu feletti Várhegyen állt lakótorony (Latorvár) a nemzetség váraljai ágáé volt, a kácsi Várhegyen álló pedig a daróci ág birtokában lehetett. Az Örsúr nemzetség Anonymus Gesta Hungarorumának megírása idején még jelentős nemzetség, amelyet az is bizonyít, hogy monostorán kívül kőből két lakótoronyt is tudott építtetni, de az oklevelek tanúsága szerint a XIII. század végére, a XIV. század elejére fokozatosan elszegényedett. A két lakótorony várrá alakítására, bővítésére anyagi erejük már nem volt, s a XIV. század folyamán lakottságuk is megszűnt.¹⁴

Váralja

Névvariánsa még Kács-Váralja, Közép-Kács.¹⁵ Váralja nevét onnan nyerhette, hogy a fent leírt sályi Várhegy lábánál fekszik. A Közép-Kács elnevezés pedig onnan ered, hogy bizonyos esetekben Kácsot Fel-Kácsnak, Tibolddarócot Al-Kácsnak, míg Váralját Közép-Kácsnak nevezték. Kács-Váralja név az, amely némileg zavaróan hat, ugyanis a kácsi vár az valójában a mai Kács község közvetlen szomszédságában fekszik. Ezért inkább az utóbbi településre vonatkozik.

Váralja falu az Örsúr nemzetség központi várának árnyékában, védelmében kialakult település volt. Az innen nevezett Örsúr nembéli Váraljai Lőrinc 1292-

12. Györffy, 1967. I. kötet 815.

13. Pesty, 1988. 341.

14. Csánki, 1890. I. kötet 181. és 192.

15. Györffy, 1967. I. kötet. 815.

ben hozzájárult Bikk és Hejőtő, valamint Ábrány eladásához. 1332-ben Váraljai Imre választott bíró a megyében. Plébánosa 1333-ban 3 garas, 1334-ben 2 garas, 1335-ben 3 garas pápai tizedet fizetett, ezzel is bizonyítva a fentebb említett rotunda korai létezését.¹⁶ 1341-ben az előbb említett Váraljai Imre fia Mihály tünik fel oklevélben.¹⁷ Majd a későbbiek folyamán is főként személynevek-ből következtethetünk létezésére: 1404-ben Váraljai Antal fia Miklóst és az ő fiát, Pétert említik, majd 1425-ben Váraljai Antal fia Péter szerepel a forrásokban.¹⁸ 1447-ben Hunyadi János kormányzó így ír az egri káptalanhoz: „*Midőn figyelemmel Geszti Péter fiának: Miklósnak, továbbá Daróci Miklós fiainak: Istvánnak és Tiboldusnak, Daroci Tibold fia: László fiának: Jánosnak és végül Darocz-i György fiának: Jánosnak a hűséges szolgálataira, eltekintve most a testvérgyilkosságtól és az egyház szabályai ellenére kötött házasságtól, amelyek felett különös kegyelmet gyakorol, kormányzói hatalmánál fogva nekik adja a borsod megyei Sály birtokot s a Nagymihály, Bik, Oszlár, Leányfalva és Geszt birtokokban lévő részbirtokokat meg Mészalja és Váralja nevű prediumokat, amelyek azelőtt nagybátyjuk és osztályos testvérük tulajdonai voltak, de az említett kilengések miatt a koronára szálltak.*”¹⁹

Történetét tekintve még számtalan oklevelet sorolhatnánk fel, de ettől az évtől kezdve, mint lakatlan birtokot emlegetik. Időközi népességére utal, hogy az 1548-as gabonadézsma összeírásakor, mint elpusztult település szerepelt.²⁰ Ez azt jelenti, hogy ezt megelőzően népes volt, tehát érdemes az összeírásra. Többé azonban soha nem lakott.

Feketesír

Neve ma Fekecsér alakban földrajzi névként imert.

1297-ben Örsúr nembéli Ivánka fia László és Vecelin fia János kácsi részüket, mely osztozás révén jutott birtokukba, összes tartozékaival, többek között Feketesír nevű hellyel együtt, nővérük leánynegyede fejében átadták Pál fia Péter egri papnak.²¹

1347-ben Tibold fia Tibold és ennek fiai: László, János és Mihály; Pál fia Imre és ennek fiai: Miklós, Antal és Mihály; Vecelin fia János fiai: Lőrinc és Miklós; István fia János és ennek öccse Péter megosztottak birtokaikon. Ekkor Felkács, vagyis a mai Kács falu Feketesír nevű földrészrel Tiboldnak és fiainak kezébe került.²²

Hallunk még a területről 1416-ban is, ami alapján helyét pontosan meghatározhatjuk. Ezek szerint Sály és Daróc között feküdt. (1334-ben Vatta és

16. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Bikk 1341.

17. Sugár, 1980. 144, 189.

18. MOL. Di. 025965.

19. MOL. Di. 014135.

20. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1548.

21. Györffy, 1967. I. kötet 779.

22. MOL. Di. 3887.

Ábrány közötti határon merült fel egy Feketesír nevű szőlőhegy.)²³ 1590-ben egy Feketesír rét, amelynek feltehetően köze van az általunk vizsgált terület-hez.²⁴ Nem valószínű, hogy a hely valaha is lakott volt.

Mészalja

Neve egy mészkőhegy lábánál, vagy mészégetésre alkalmas hely alatt elhelyezkedő településre utal.

1342-ben Leányi István fia Péter és testvérei Miklós és János ellentmondott Örsúr nembeli rokonaiknak, mivel a zálogban lévő Mészalja birtokért vonakodtak elfogadni a váltásádját.²⁵ Öt évvel később Csépan fia János Mészalja nevű faluját a családtagok egymás között felosztották. A település keleti része Sálytól északra, a patak mellett feküdt. Nyugati része ezzel szemben a patak nyugati oldalán terült el. Két malomhely is található volt itt, egy a faluban, egy pedig a falu felett. Ez utóbbihoz nagy legelő tartozott, ahol az öröklőtek barmai legelhettek.²⁶ „Mészalja, másként Váralja” néven emlékezik meg róla az oklevél. Ez a névfordulat megtévesztő, mivel Mészalja, illetve Váralja teljesen különböző települések voltak. Ezt megelőzően, és ezt követően is sok esetben szerepelnek külön-külön az oklevelekben. Mint később kiderült, egymás mellett feküdtek, esetleg egybeépültek, ezért írt így róluk az oklevélszerző. Meg kell jegyezni, hogy még Csánki Dezsőt is megtévesztette ez a fordulat, ő is egyenlőséget tett a két birtok közé. A terület ma Sálytól északnyugatra terül el. A különbség annyi, hogy ha kicsi volt is, de Mészalja valóban lakott település képét mutatta. Ezt egy 1381-ből származó oklevél is bizonyítja.²⁷

1402-ben megismerhetünk egy itt élő, Péter nevű jobbágyot, akinek ura, Geszti Péter végrendeletében egy tehenet hagy örökül.²⁸ A falu tíz év múlva még mindig lakott, ekkor Geszti Benedek hagyja örökül a falut Nyéki Dávidnak.²⁹

Az évszázad közepére elnéptelenedik, és mint pusztán osztoznak 1447-ben a Geszti és Daróci család tagjai. Innentől kezdve néptelen birtok, amelyet 1733-ban említenek meg utoljára.³⁰

Gyűrűs

Egyetlen egyszer, 1416-ban említik, mint birtokot.³¹ Valószínűleg soha nem volt lakott hely. Neve máig él a Sály határában húzódó Gyűrűs-völgy nevében.

23. Sugár, 1980. 7.

24. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. I. kötet 234.

25. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Dorogma 1342.

26. MOL. Dl. 3887.

27. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Leány 1381.

28. Mályusz, 1951. I. kötet. 1724.

29. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Geszt 1413.

30. MOL. Dl. 025965. ill. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Mészalja 1337.

31. Mályusz, 1997. V. kötet 1931.

Az alábbi „kis” részhatárjárások alapján pontosan kikerekedik előttünk a Örsúr nemzetség itteni birtokainak helye. 1416-ban az egri káptalan megosztotta a következő birtokokat: „A Feketesír és Sály birtokok közti határ a Váraljavize folyó révujénél kezdődik, irányát kettős földhányások jelzik, és pedig a Sályból Leányfaluba vezető út körül, felhúzódva a bércre, itt összesen négy helyen, és innen leereszkedvén a bércről a völgybe, amelyet Gyűrűsvölgynek neveznek, és amelyben esős időben víz folyik és itt távolabb a vízfolyás mindkét oldalán levő kettős földhányásnál végződik. Gyűrűs birtok határa Feketesír birtok iménti utolsó kettős földhányásánál kezdődik, azon völgy vagyis vízfolyás mentén nagy távolságra érinti a vízfolyás két oldalán lévő földhányásokat, majd a bércen lévőknél végződik, amelyek egyike Sály birtoktól, a másik a Pusztakács birtokhoz tartozó Gyűrűs birtoktól választja el. Mészalja birtokot a felek beleegyezésével közös használatra hagyják. Váralja birtokban a Tibold fiai és a Váraljai nemesek részére fennmaradt részen kívül egy jobbágy számára alkalmas telekhely van a nyugati részről, és fekszik ez Miklósnak és Tibold fiainak jobbágytelkei között.” Leányfalu bizonyos részének határai a következők: „A Váraljavize folyó mellett egy földhatárjelnél kezdődik, érinti az Ábrány faluba vezető út mellett lévő földhányást, majd felhágván valamely bércre, mely egy elhagyott szőlőnél van, ami egykor Demeter szőlője volt, továbbá egy tövisbokros helyen lévő határjelet érint a határ, a Kapás folyó mellett haladván elmegy azokhoz a fő határjelekhez, amelyek Leányfalut a monostornak Kács és Ábrány birtokától választják el, irányát a Kapásnak nevezett folyó környékén, majd néhai Csépán fia János egykori szőlőjének az árka táján földhányások jelzik, majd lefelé futván érint egy kő határjelet, amely Teke fia János kertje mögött van, amelytől továbbmenve belép a Váraljavize folyóba és abban a folyás mentén lefelé ereszkedve, visszatér a kiindulópontához.” Egy másik leányfalvi terület határa így alakult: „Az erdő rész határa a Vattai nemesek határainál kezdődik, ahol azon erdőnek a szélén földhányás van. Az erdőn át egyenesen futván a határ eljut a második föld határjelhez, amely ugyanazon erdő másik szélén van elhelyezve. Innét elhajlik déli irányba, és azon erdő szélében Ábrány falu felé megy a harmadik föld határjelhez, Vatta falu felé érint három földhányást, ahol Leány, Vatta, Ábrány birtokok összeszögellenek.”³²

Pazsag

Nevének eredete szláv, köznévi előzménye a pózeg, égetéses irtvány lehetett.³³

1269-ben tűnik fel Szomolya határjárásában, mint föld. 1275-ben az egri püspök visszaadta a káptalannak dézsmáját, melyet elődje elvett. 1323-ban

32. Mályusz, 1997. V. kötet 1931. Dr. Tóth Péter kiegészítéseivel.

33. Póczos, 2001. 64.

Lövei Marcell fia Leusták előadta, hogy atyja még életében az egri káptalanra hagyta e földet, melyet elődei is a káptalannak adtak.³⁴

A XIV–XV. században hites szomszédok, királyi emberek, nemesek nevében fordul elő a település neve. 1440-ben Pázsagi Péter Borsod megye egyik szolgabírája.³⁵

1511-ben említik újra, amikor Pázsag 1/3-át Pázsagi Ilona és Anna örökösei az egri káptalannak adták.³⁶

A környéken véglegesen eltűnt települések közül ez a másik, amelynek adóösszeírásai fennmaradtak, és így tudjuk, kik birtokolták, és a XV. században kb. hányan éltek itt. Dézsmajegyzék nem maradt fenn róla, ami azt jelenti, hogy nem tudunk név szerinti lakosokat felsorolni. 1544-ben Kut György itt a birtokos, akinek két itteni portáján zsellérek éltek. A portaszám 1546 és 1553 között 1 1/2 porta volt. Emellett 1549-ben megemlítik, hogy ezeken kívül 2 elpusztult telke volt.³⁷ Ez azt jelenti, hogy Pázsagon még fénykorában sem lehetett több 4 portánál, és kb. 40 lakosnál. Eger ostroma után, 1554-ben elpusztult faluként írják össze az adóösszeírók. A későbbiek folyamán meg sem említik létezését, folyamatosan lakatlan. 1581-ben Fűzy Mihály akkori birtokosa már pusztaként emlegeti, ennek használatától tiltja a Keresztes falubelieket.³⁸ Érdekes, hogy egy 1646-ban készült Pázsag puszta és Kövesd határát vizsgáló tanúkihallgatáson a résztvevők szerint Eger vívását, tehát 1596-ot megelőzően nem volt puszta. A tanúk egy része gyerekkorában még itt lakott. Ezek, mint egykori lakosok neve: Katsi Tamás és Tott Albert.³⁹

1864-ben így emlékeztek Bogácson a település helyére: „Határához tagsítás alkalmával csatoltatott puszta Pázsag. Ez amennyiben az ott talált pincze hely, és kő alapokból gyanítani lehet, hajdanában telep lehetett.”⁴⁰

Az egykori település helyét a Kánya-patak jobb oldalán, az egykori Hór völgye Mg. Tsz. környékén kell keresnünk. Erre adnak bizonyítékot a Bogács kéziratok térképén Praed Pázsag, Pázsag oldal, illetve az itt található Telek földrajzi nevek.⁴¹ Magának a településnek a külterülete Szomolya és Mezőkövesd mai határába is áthúzódott.

Leány, másként Leányfalu

Neve a leány köznévből származik. A leányági örökös birtokára utal. A középkorban a nemes ember leánya akkor kaphatta ki a neki járó leánynegyed

34. Györffy, 1967. I. kötet. 801.

35. Zichy, 1871. IX. kötet. 19.

36. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Pázsag 1511.

37. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1544–1554.

38. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. II. 14.

39. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/d. XVII. II. 97.

40. Pesty, 1988. 59.

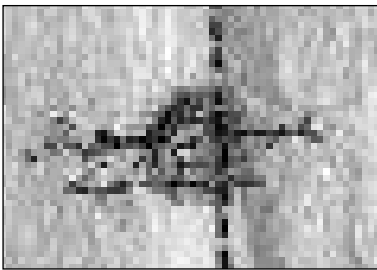
41. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 6.

penz helyett földben, ha szüleinek és fiútestvéreinek beleegyezésével, birtoktalan nem nemes emberhez ment férjhez.⁴²

1307-ben tűnik fel Örsúr nembéli Leányi János nevében, majd 1326-ban szintén közvetetten értesülünk arról, hogy út vezet ide Nyárádról. Templommal rendelkező település volt. Egyházát Szűz Mária tiszteletére szentelték, és 1332–1336 között átlagosan 8 garas pápai tizedet fizetett. Az összeg nagysága szerint a kisebb települések közé tartozott.⁴³

1335-ben bizonyára az előbb is említett Csépán fia János, mivel már idős, és nem voltak fiúgyermekai, többek között Leányt Kemeji Miklós fia Lőrincnek és ennek testvérének a fiának, Istvánnak adta.⁴⁴ Ennek ellenére 1337-ben az egri káptalantól a Sályi család kapta adományul. 1548-ból és 1549-ből maradt fenn innen egy-egy jobbágynévsor. Első alkalommal volt összeírva Bonos Barnabás, Lypo Barnabás, Somogy Albert, Fodor Sebestyén, Fábián Balázs, Eges Péter özvegye, Makó Kelemen és Eges Kelemen özvegye. Egy évvel később a többiekén kívül szerepel még itt Zalay Bálint.⁴⁵

Nem sokkal éli túl a település ezeket az éveket, 1555 és 1564 között, mint elpusztult falut veszik számba. Fennmaradt portális összeírásai szerint sem lehetett nagy település, annak ellenére, hogy egyházzal rendelkezett. 1530–1554 közötti feljegyzések szerint 1,5–3,5 porta volt itt. Az 1546-os adatok szerint egykor 8,5 porta és 4 zsellércsalád élt itt, ami körülbelül 60 fős településnek felel meg.⁴⁶ Érintette az 1544. évi török pusztítás, de véglegesen az 1554. évi tette tönkre. Innentől kezdve csak, mint elhagyott pusztá szerepelt. Igaz ugyan, hogy még egyszer utoljára, 1576-ban Daróccal együtt össze írták bortizedét.⁴⁷

**Leányfalu templomának romjai
Sály–Tibolddaróc határában
1777-ben**

(B.-A.-Z. M. Lt. BmT. 29/2.)

Temploma még sokáig fennállt. A Leányfalu területét később felosztó Daróc és Sály egyik határpontja lett a messziről is jól látható kőegyház. 1864-ben még így írnak róla: „Hagyomány szerint Tibold úr utolsó ága egy hajadon leányról, ki holta napig férjhez menni nem akart neveztetett azon pusztá, vagyis tanya forma falu, melynek azonban külön temploma is volt, amelynek alap helye maig látható, és földszint feletti falait a lakosok a földhasználat végett bontották le.”⁴⁸

42. Póczos, 2001. 50.

43. Györffy, 1967. I. kötet 785.

44. MOL. Di. 14022.

45. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Leányfalu 1337. ill B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1548–1549.

46. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1530–1564.

47. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1576.

48. Pesty, 1988. 341.

Az egyház helye a föld felszínén meszes folttal és kötörmelékkal a mai napig megtalálható a Daróc és Sály közötti határon. A terület szántóföldje a jelzett hely közelében emberi csontokkal elegendő, ugyanis a templom körül helyezkedett el a temető. A falu alább, a patak völgyében állt. Ennek nyoma alig-alig található már meg az országút és a halastavak vize miatt.

Daróc

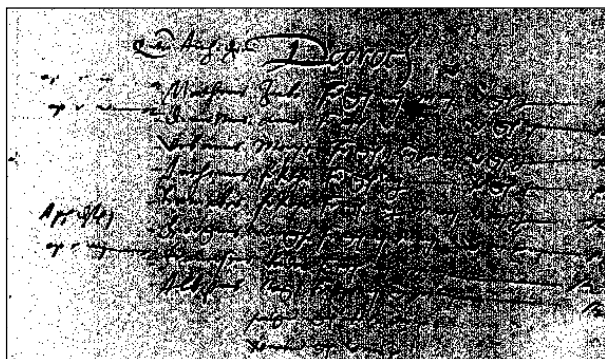
Neve foglalkozásnévből keletkezett helynév. Az alapjául szolgáló főnév szláv eredetű, értelme nyúzó. Azokat a vadászokat hívhatták így, akiknek a vadnyúzás, a szíjhásítás, és a szarlevétel volt a feladatuk.⁴⁹

Az itt élő birtokosok szintén az Örsúr nemzetségből eredtek. Első ismert birtokosa 1347-ben Tibold, akinek neve megkülönböztető jelzője lett később Darócnak. A nemzetség osztozásakor Tibold és fiai kapták Daróc, másként Alkács területét. Ez azt jelenti, hogy egykor Káccsal egy területet alkotva képezett összefüggő birtoktestet. Egyházzal rendelkező település volt, akinek János nevű papja 1332–35 között átlagosan 5 garas pápai tizedet fizetett.⁵⁰

A XVI. század első felében 5–9 porta volt itt, de az összeírásokból az derül ki, hogy egykor 17 porta is létezett. Ez fénykorában sem jelent többet 100–120 lakosnál.

Az első törökdúlások nem teszik tönkre, az itt álló nemesi kúriájában lakott az Örsúr nembeli leszármazott Tibold Zsigmond.⁵¹ 1570-ben a törökök tíz itteni családfőt adóztattak: Durik Pétert, Abocs Tamást, Abocs Jánost, Nagylászló Benedeket, Kádas Jánost, Pásztor Antalt, Tót Jakabt, Mihál Kelement, Filep Demetert és Szabó Jánost. Tibót Istvánnak malma volt a falu határában. „A nevezett gyaur királysági, ezért az említett malom árverésre lett bocsátva. Ajász szpáhi 400 akce értékű ajánlata javára döntöttek.”⁵² A település a XVI. század második felében református vallású lett.

A mezőkeresztesi csata és Eger eleste után elnéptelenedett, 1623-ra azonban újra megtelepedtek itt a lakosok.⁵³ További hosszabb elnéptelenedéséről nem tudunk.

Részlet Daróc 1549-es gabonadézsma-jegyzékéből

(B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7.)

49. Póczos, 2001. 31.

50. Györffy, 1967. I. kötet 769.

51. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. I. 53.

52. Bayerle, 1998. 171.

53. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. IV. 504.

Bogács

Neve a bogács, számártövis főnév bogács változatából ered. Más feltevés szerint szláv eredetű.⁵⁴

1248-ban Cserép határjárásában tűnik fel a bogácsi nemesek földje. 1278-ban Lukács fiai, Berch és Luka átadták montaji földrészüket. 1298-ban Barch fiai, Miklós és Egyed, valamint Luka fia János átengedték János fia Péternek azon bogácsi földrészt a Szent Györgyről nevezett templommal, amelyet az örökjogon követelt.⁵⁵ Határát leírták: „A határ kezdődik azon a helyen, ahol a lefolyó patak mellett esik Cserép falu, elválasztva Noszvaj falutól ... Kövesrév nevű hely ... Középbérc nevű hegy, melynek a keleti részén van egy határpont, mely Cserép falut választja el ... Hidegkút nevű forrás ... a noszvaji határ.”⁵⁶

1323-ban a váradi káptalan előtt Bogácsi Sándor fia Gergely, mivel örökös se nincs, a Bogács földön lévő egész birtokrészét saját és ősei lelki üdvéért a János mester által képviselt egri káptalannak adományozta. Az átengedett terület első határjele az egri káptalanhoz tartozó Pázsagnál volt, ahonnan északra fordult a határ vonala, és kapcsolódott Cserép falu határához. A továbbiakban keletre fordult és egyenesen a Tard nevezetű föld határához tartott, ahonnan délre, a kiindulóponthoz tért.⁵⁷

Birtokosa volt még Varbói Péter fia Pál fia Miklós, aki 1361-ben a Bogácson és Varbón lévő birtokainak a felét haszonvételekkel és a templom kegyűri jogával együtt leánytestvérének: Pál leánya Klárának adományozta.⁵⁸ A másik felét pedig Igrici Miklós fia Acél Péternek és családjának adta.⁵⁹ Acél Péter azonban magtalanul halt el, így Bogács 1403-ig Abrányi Gergelyé, majd ennek hűtlensége miatt a király Pozsegai András fia Demeternek, Mihálynak, Kozmának s az előbbi Demeter testvérének adta a birtokot.⁶⁰ Rá egy évre Biki János leányai: Borbála és Orsolya, Bogácsi Acél Pál leánya Anna lemondtak az előbb nevezettek javára a bogácsi hét jobbágytelkükről.⁶¹ A fentnevezett férfiak ugyanekkor Varbói Miklós magtalan halálával még hat jobbágytelket kaptak Bogácson.⁶²

1408-ban Zsigmond király Bereck egri prépost kérésére megjáratta Bogács és Szomolya határát: „Az első határpontot a Noszvaj és Cserép felől folyó patakok összeömlésének helye adja. A Cserép felé folyó patakon át a Kövesrév nevű gázlónál. Át a vízmosás útján a Középbérc nevű hegy csúcsáig. Az itt emelt határhalom választja el az egri káptalan földjét az említett Ferenc fia István – Ő az elmúlt időkben Cserépi várnagy volt – és más bogácsi neme-

54. Póczos, 2001. 25.

55. Györffy, 1967. I. kötet 760.

56. Sugár, 1980. 177.

57. Kristó, 1991. VII. kötet 434.

58. Sugár, 1980. 186.

59. Sugár, 1980. 187.

60. Mályusz, 1958. II. kötet 2660.

61. Mályusz, 1958. II. kötet 3038.

62. Mályusz, 1958. II. kötet 3297.

sek földjétől. Innen a kis hegy oldalán felmenve ér a határ a Fodorpéter-rétének mondott réthez, ahol hármashatár van az előbbi bogácsi nemesek, Cserép és az egri káptalan birtoka között. Innen keletre fordulva a határ vonala áthalad a réten, s a Szilágy nevű berek felső része körül eléri a Cserépről Bogácsra vezető nagy utat. Át a Hegyeshegy felé vezető ösvényen, a hegy oldalán jut fel a határ a hegytetőre, mely Cserép és Bogács falvakat elválasztja egymástól. Innen Bálavölgy felé tart a határ, s jut el egy nagy útig, ahol a Cserép várból futó ösvény Bogács felé az említett utat keresztezi. Itt az út mellett van a határ. Továbbhaladva az említett nagy úton Bala föld felé, a határ keresztezi a nagy utat és hosszú távolságon át haladva éri el a Bogács falu és Cserép vára földjét elválasztó utat. Innen dél felé húzódik a határ vonala, a Mártírvölgyéhez majd átszeli a Verner nevű völgyet és jut a Bogácsról Darócra vezető útig. Keresztülhalad a Nyárasvölgyön, majd feljut a Sokorófő nevű helyhez, ahol Tard és Bogács határa van. Innen valamelyest nyugatra fordulván, a szántóföldeken át a Csipkés nevű helyhez ér, ahol ugyancsak Tard és Bogács határa húzódik. Innen a Tardúta nevű nagy útig fut, s az azt keresztező mellékúton jut el a Csipkés nevű helyre. Innen egyenesen nyugatra tér a határ és a Bogácsvölgyéig nyúlik, melyen áthalad és eléri a Szomolya falu Kagya nevű földjét. A szántóföldeken át a Szomolyavölgyhöz fut, mely Kövesd falut választja el Szomolyától. A völgyön egyenesen áthúzódik a határ vonala Novaj püspöki falu felé, és egy kicsiny völgyön és vízfolyáson át éri el Novaj falut, hol véget ér a határ.⁶³

1439-ben az egri káptalan és Bikedi János leánya Zsuzsanna, aki Daróci Tibold fia István fia Imre felesége, elcserélték Ábrány, illetve Bogács ingatlanát. Mivel a bogácsi nagyobb, a káptalan ráfizetett a cserére 350 aranyforintot.⁶⁴ Az egykoron Nagy Pál fia Péter tulajdonában lévő bogácsi ingatlan királyi adományként Deregyői Besenyő Demeter és fiai: László, János és azok unokatestvére Mihály tulajdonába kerültek.⁶⁵ Tíz év múlva az elhalálozott Deregyői Nagy Pál Bogácson fekvő birtokát két részre osztották; az egyik Besenyő Demeter, fiai: László, János és unokatestvérük Mihály tulajdona, a másik Gacsali Balázs fia László egri kanonoké s néhai fia András fia Albert birtoka lett⁶⁶ 1477-ben Deregyői László fiai : Mihály és András – rokonaik nevében is – eladták valamennyi bogácsi ingatlanukat az egri káptalannak.⁶⁷ Az egri káptalan három év múlva már az ellen tiltakozott, hogy Gacsali László fia apja akarata és a káptalan tudta nélkül a saját és rokonai bogácsi birtokát elzálogosította Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajdának, aki az említett porciót cserépi várához csatolta.⁶⁸

A XVI. század közepén 10–22 között változott a lakott porták száma. Ez 60–130 fő közötti népességet jelent. Az is kiderül, hogy egykor 47 porta is állt

63. Sugár, 1980. 194.

64. Sugár, 1980. 14., 202.

65. Sugár, 1980. 203., 204.

66. Sugár, 1980. 207., 208.

67. Sugár, 1980. 214., 215., 216.

68. Sugár, 1980. 217.

itt, ami 250 fő körüli lakosságszámra utal.⁶⁹ Némi emelkedés következett 1564-ig, ekkorra 38 és fél lakott portája volt a falunak kb. 230 körüli lakossal.⁷⁰ 1569-re az egykori Szent György templomban már Bogácsi János prédikátor hirdette a református hitvallást.⁷¹ A török 1570-ben 20 háztartást írt itt össze: Máté Barnabás, Angyal Tamás, Nagy Miklós, Nagy Mátyás, Szabó Bertalan, Varga Péter, Garai György, Varga Benedek, Varga Barnabás, Iskura János, Jó András, Lukács Balázs, Varró Benedek, Varró Gergely, Képiró András, Feles Albert, Horvát Benedek, Mészáros Simon, Hegedűs Lukács és Garai János.⁷² 1596-ban az adó tételesen így nézett ki: *„A törökadót Berényhez fizették, először 160 azután 400, 500 forintot. Fülek ostroma körül 500 forintban alkudtak meg. Most már hívogatja őket a török, hogy az összeget leszállította 150 forintra, de nem tudnak fizetni. Nagy félelemben vannak, mert 1593 óta az összegnek csak a felét fizették le.”*⁷³ 1606-ban Bocskai István erdélyi fejedelem Kis Imre szendrői alkapitánynak és Toronyai Györgynek adományozta érdemeikért, majd az ónodi, ezek után pedig a polgári és nánási kapitányoké lett. Egyedül a század végén, Eger visszavétele utáni időkben áll elpusztultan.⁷⁴

Az 1641-es törökadót így fizették: *„Elejétül fogva mostanig tizedben voltak, de már most az szolgálat számlálhatatlan, egyikünk az másikunkat kiváltjuk az szolgálattal, egy szóval esztendőnek harmadát az török urunknak szolgáljuk. Portapénzt is valamikor magyar számára kérnek rajtunk, az török is mindjárt meg annyit veszen rajtunk.”*⁷⁵

Nyárád

A település névadásának alapja a nyár fanév -d képzős származéka, mely nyárfával benőtt helyet jelölhetett. Közvetlen előzménye bizonyára a Nyárád folyónév volt.⁷⁶

Anonymous említi először a Nyárád folyót. Eszerint a Nyárád mellett, fel egészen Kácsig táboroztak a honfoglaló magyarok. Nyárád falu alsó részén bese nyók laktak, e föld utóbb Keresztes nevet kapott.⁷⁷

1273-ban Nyárádot Csák nembéli Domonkos átadta a királynénak cserébe. Nyárád keleti fele Baráti előnevéből következethetően szerzetesi birtok lehetett. 1323-ban azonban már az egri püspökség földje volt, melyet Rátót nembéli Roland nádor fiai elfoglalva tartottak, de azt a király ekkor visszaadta a káp-

69. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1546. és 1556.

70. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1564.

71. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1569.

72. Bayerle, 1998. 142.

73. MOL. E. 156. U. et C. fasc. 106. nr. 75.

74. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. XIII. 400.

75. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. II. I. 6.

76. Póczos, 2001. 58.

77. Pais-Györffy, 1975. 106.

talannak, és határát leíratta.⁷⁸ A határ a Nyárad folyónál, a keresztések földje mellett indul ki, és kelet felé tartva áthalad a Holtnyárad nevű folyóvizén. A határ további vonala a réten át egy bércre vezetett, ahonnan az említett keresztések földje mellett mezőkön áthaladva érte el Gelej földje határát, ahol kissé elfordulva Olaszegyház földje felé tért. Olaszegyház fölött északra fordult a határ és Vatta földje felé futott, s határos Ábrányi Vörös Benedek fiainak, Jánosnak és Péternek a földjeivel, ahol véget ért Barátinyárad határa.⁷⁹

Három év múlva az ábrányi nemesek tartották elfoglalva. A káptalan a kiigyezés során egy bizonyos földterületet északon át is engedett nekik. Ezt is körülhatárolták. A határ keleten indult a Kapás folyó mellett, s kelet felé tartva az irányt a Bércen egy rétet ért el. Majd a szántóföldek melletti úthoz, s továbbfutva a határ Ábrány falu végéhez jutott. Érintette Benedek fiainak a malmát a lefolyó Nyárad folyónál. Innen egy hegyre kúszott fel a határ, s elérte a Barátinyáradból Leányfaluba vezető utat. A határ vonala a keleti irányt tartva egy tölgyfához ért, majd a következő határpont is a Bércen volt hasonlóan egy tölgyfánál, ahonnan egy völgybe ereszkedett le. A továbbiakban a határ Vatta falu határához csatlakozott, ahol véget ért.⁸⁰

A települést 1435-ben Berzevicei Pohárnok István kapta meg a királytól a husziták és táboríták ellen vívott csatákban szerzett érdemeiért.⁸¹ 1447-ben az új birtokos már panaszt emelt Pelsőci Bebek Imre erdélyi vajda ellen, mivel ez a keresztési oláhokat felfegyverezve küldte Nyáradra, és az ottani lekaszált szénát elhordatta, az ott lakókat pedig bántalmazta.⁸² Az első jobbágyok nevét 1455-ből ismerjük, amikor Filiczei István Pohárnok István nyárádi jobbágyait megverte és magával hurcoltatta. A bántalmazott jobbágyok Nagyvölgyi Albert, Barnabás és Tamás voltak.⁸³ A birtokot 1459-ben Mátyás a gyermektelen Pohárnok Istvántól a Rozgonyi családnak adományozta.⁸⁴ Ennek ellenére egy év múlva még az előző birtokos tulajdonában volt, aki a következő kegyes alapítványt tette: Hitvesével, Annával együtt a Nyáradon alapított, és Szent Annának szentelt egyháznál misealapítványt tett, saját maguk, valamint minden élők és meghaltak lelki üdvéért. Az egyház segedelmére s az annak ellátására választandó lelkész jobb fenntartására kizárva a mezőpüspöki plébánia részestülését. A nyárádi piac minden szombati jövedelmét és a vámnak egy tizedét rendelte kiszolgáltatni. Fekvő javaiból pedig kijelölte a Cserép hegyen fekvő szőlőjét, továbbá 55 lóból álló részét, úgyszintén egy szántófogatot 8 ökörrrel, halála után pedig a malom környékén fekvő 2 rétet, s egy a paplakkal szemben fekvő ház helyet, hogy ott a begyűjtendő eleséget elhelyezhessék, és a marha hajlékot nyerjen. Azonkívül adományozott két papi öltözetet bíborból, egy miseruhát ka-

78. Györffy, 1967. I. kötet 794.

79. Sugár, 1980. 1.

80. Sugár, 1980. 6.

81. MOL. Dl. 12760.

82. Berzeviczy, 1881. 52.

83. Berzeviczy, 1881. 53.

84. MOL. Dl. 15350.

mukából, egy kályhát rostalemezzel és egy szántó földet. Az alapítvány kezelését saját gyóntatójára, Barabás csáti plébánosra és a nyárádi szentegyház gondnokaira, Bakos Bálintra és Német Mátéra bízta. Intézkedéseit Rozgonyi Sebestyennel is megerősítette.⁸⁵

Egy évvel később azonban Pohárnok István már hatalmaskodott. Alsóábránynak Olaszi pusztá felé eső részéről a nem az ő tulajdonában lévő gabonát lekaszáltatta és elszállította. Ezen kívül a Darócról Alsóábrányba folyó Kapás-folyó vizét eltereltette Nyárad felé, és az ottani malmához vezettette.⁸⁶

A XVI. század elején Verbóczy István kezében volt a falu, aki a Tárkányi karthauzi barátoknak zálogosította el.⁸⁷ Majd a Verbóczy családtól Henyey Miklós felesége, Dombay Anna örökölte.⁸⁸

1544-ben csak 3 porta volt itt, mégpedig Nagy Balázs birtokában. Egészen 1556-ig 1–3 porta között változott az adóztatható telkek száma, ami 10–35 állandó lakosra utal. 1564-ig bizonyára békés időszak következett, mert ekkor 27 lakott és 3 lakatlan portát számláltak össze.⁸⁹ Ez pedig megadja az egykori, háborítatlan porta és lakosság számot. Békeidőben 300–350 lakos élhetett itt. Ez a magas portaszám egészen 1576-ig fennállt. Innentől kezdve visszaesett 12–13-ra, majd az 1596-os mezőkeresztesi csata teljesen elnépteleníti a környező falvakkal együtt. Zálogbirtokosa 1564-től 20 éven keresztül Fáncsi György, aki a Henyeyektől zálogolta a falut. 1570-ben a török által összeírt családfők és fiaik: Német János, Kós János, testvére Tamás, Virág István, fia Jancsi, fia Benedek, Szekeres Pál, Szabó Zsigmond, fia István, Hencsei Benedek, fia János, Csató Márton, fia Lukács, Ersik Benedek, fia Gergely és fia Balázs. Fáncsi Györgynek és Fáncsi Andrásnak malma volt a falu határában. *„Mivel a nevezett malomnak nem volt iratokkal igazolt tulajdonosa, szükségessé vált eladása. A nyilvános árverés lezártakor Musztafa aga 240 akcse értékű ajánlata javára döntöttek.”*⁹⁰

Itt is tért hódított a református vallás, 1576-ban Kóródi György a lelkész, majd egy évre rá Derecskey Márton. Döntően református vallásúak lakják a XVII. században is. A falu lelkésze 1629-ben Tiszaladányi Péter.⁹¹

A törökadó 1641-ben: *„tizedet adnának hogy már, de abban sem áll meg a török urok, portaszám után való szénát, abrakot szám nélkül vitetnek be Egerbe velünk, hogy már megadják az árát, de tizedrészét sem adják. Az császár mívét is Egerben tíz nappal azelőtt megértük esztendő által, de most száz nappal sem érjük.”*⁹²

A sok hadjárás annyira tönkreteszi a települést, hogy 1670 körül a birtokosoknak tiltania kell a szomszéd falvak lakosait, ne használják Nyárad területét.⁹³

85. Berzeviczy, 1881. 55.

86. Sugár, 1980. 44.

87. MOL. Nra. fasc. 787. nr. 1.

88. MOL. Nra. fasc. 787. nr. 2.

89. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1544–1564.

90. Bayerle, 1998. 218.

91. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1546–1576. ill. Dézsma 1629.

92. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. II. I. 6.

93. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Nyárad 1669.

Püspöki

A településnév a püspök, egyházmegye élén álló főpap főnévből származik.⁹⁴

1261-ben az egri püspök birtokai között sorolják fel. István nevű papja – aki egyben alborsodi alesperes – átlagosan 19 garas pápai tizedet fizetett 1334–1335-ben.⁹⁵

A szűkebben vett középkorból más adatunk nincs a településről. A XVI. század közepén is az egri püspökség birtoka volt. 1546–1556 között 3–8 1/2 között váltakozott a település portaszáma. Ez 1564-re 19 lakott portára emelkedett, emellett 12 üresen állót is összeírtak. Utóbbiak járványos betegség miatt elnéptelenedtek.⁹⁶ Ez azt mutatja, hogy az előző évekbeli 40–100 lakos helyett egykor 300–350 lakosa is volt. Ez a viszonylag virágzó állapot nem tartott sokáig, a tatárok 1566 folyamán teljesen felégették. A lakosok meghaltak, csak néhányan bújtak el földre vájt üregekbe. A jobbágyok javait és állatait a tatárok elpusztították. Tíz év alatt lassan kiheverték a pusztítást, és újra 15 népes portája volt a településnek, amikor 1578-ban jött az újabb pusztítás. Ekkor is teljesen tönkrement. Eger ostromáig újra fejlődésnek indult, majd ismét a török martalékává vált.⁹⁷ Megint csak újraéledt, mert 1641-ben fizették a töröknek járó adót: *„Hogy a falut megszállották, elsőben tizedet fizettek, de már most mindeneket feljebb vert, azelőtt búzavetés 16 kila volt, az árpa is annyi, de már most mindenik 30 kila, az kila is nem olyan mint egyebeké, hanem nagyobb. Az szolgálat is szünetlen, nem úgy mint azelőtt egyikünk az másikat kiváltja. Portaszám után is hol 16 kilát, árpát, búzát, néha többet. Mihelyt megéri, hogy magyar számára is vetnek néha, ő is mindjárt hasonlóképpen kívánja. Hol adja meg az árát, hol nem. Mindent a magyartul tanul. Köles vetésünk nem volt azelőtt török számára, de már most hol két zsákkal, hol többel vettet velünk. Őszi árpavetést is költött reánk, az ki soha nem volt.”*⁹⁸

A XVII. század végén véglegesen elnéptelenedett, és a XVIII. század első harmadáig lakatlan volt.

Kács

Anonymus szerint a honfoglaláskor Árpád Kács vidékén Ósád vezérnek, Örsúr apjának adott szállásbirtokot. Tény az, hogy a XIII. században Kács az Örsúr nemzetség birtoka volt, s itt állott a nemzetség Szent Péterről elnevezett bencés apátsága (1292).

1248-ban Cserép határjárásában említik a kácsi nemesek és a monostor földjét. 1268-ban a monostor és a kegyurak eladták a Tisza közelében lévő Filtó halastavat. 1292-ben az apát megbízatásban járt el Heves megyében. Ez évben a monostor kegyurai, az Örsúr nembéli Ivánka fia László és Vekelin fia János kácsi

94. Póczos, 2001. 65.

95. Györffy, 1967. I. kötet 801.

96. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1544–1564.

97. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1564–1595.

98. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. II. I. 6.

részüket – mely osztozás révén jutott birtokukba – összes tartozékaival, telekkel, egyházzal és malommal együtt nővérük leánynegyede fejében átadták Pál fia Péter egri papnak. (A telek neve Feketesír, amely Alkácson, azaz Darócon volt.) 1317 előtt a monostor a pálos szerzetesek kezébe kerülhetett, mert ez évben a pálos provinciális a kácsi vikárius és a dédesi perjel jelenlétében erősítette meg a diósgyőri pálos monostor javait. A pápai tizedfizetéskor, 1335-ben azonban ismét a bencés apát jelent meg birtokosaként. Ekkor a kácsi monostor és a falu Szent Miklósról nevezett egyházának papja a tized összegének feltüntetése nélkül szerepel.⁹⁹

1339-ben az Örsúr nembeli rokonság osztozott Kács birtokon és a benne lévő Szent Kereszt tiszteletére szentelt egyházon. (Ez bizonyára a monostor.) Osztozkodtak a Kács birtokból kihasított Kelemenülése földdarabon is. Ezek szerint és az előzőek alapján Daróc, Kács, Kelemenülése, Feketesír valaha egy birtoktestet képezett.¹⁰⁰ Ugyanígy osztozkodtak 1347-ben az Örsúr nembeli rokonok a birtokaikon. 1414-ben Domokost, a kácsi egyház apátját említik.¹⁰¹

A település soha sem volt népes. Első adatunk 1544-ből származik, amikor a kácsi apátnak volt itt 1 portája, ezen kívül csak egy zsellérporta állt itt. A falu határában két malom is volt. Az ugyanebben az évben bekövetkező török pusztítás azonban annyira tönkretette, hogy 1554-ig nem írták össze. Ekkor 1,5 porta volt itt, amely két év múlva ismét pusztán állt. 1564-re ismét helyrejött, ekkor 2 1/2 ép és 1 pusztán álló portája, valamint 1 zsellércsaládjá volt. Ez arra mutat, hogy legtöbbször 45–50-en laktak itt a szerzeteseken kívül.¹⁰²

Nagy csapás érte a falut, illetve az apátságot, amikor 1549-ben Serédi Gáspár és Balassa Ferenc csapatainak támadásakor Kunovith Miklós az apátságot megrohanta és felégette. Még a portális összeírásokban is úgy szerepel, mint a „huszárok” által elpusztított település. A kolostor soha nem épült újjá, helyének meghatározása is bizonytalan, de legvalószínűbb, hogy a ma álló egyház helyén volt. A klastrom pusztulásával, a barátok menekülésével a birtok ismét az Örsúr-nem Tibold ágáé lett. A település azonban – mint említettük – a támadás után felépült. Kárlómalma 1567-ben a Kapás-folyó mellett állt.¹⁰³

1570-ben a török is pusztán találta, csak két malma volt itt Bogácsi Deme-ternek, amelyet a törökök Nebi müezzinnek és Naszuh Oda-parancsnok szpá-hinak adtak el.¹⁰⁴ Az 1570-es évek elejére újra pusztává vált, majd tíz év elteltével ismét lakott volt. Lakosainak csekély száma miatt azonban a birtokos Tibold Gáspár kénytelen volt tiltani a szomszédokat, különösen a diósgyőrieket Herép nevű erdejétől, „*homoktul, réttől és marottváktul*”.¹⁰⁵ A török által kivetett adót Hatvanba fizették, ami nem kedvezett a helybeliek gyarapodásának.

A mezőkeresztesi csata után elnéptelenedett, és csak a XVIII. században vált ismét lakottá.

99. Györffy, 1967. I. kötet 779.

100. Kristó, 1999. XXIII. kötet 45.

101. Mályusz, 1994. IV. kötet 2812.

102. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1544–1564.

103. MOL. E. 156. U. et C. fasc. 1. nr. 2.

104. Bayerle, 1998. 328.

105. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. II. 263.

VIII. A népesség száma és összetétele

Tard népessége a XV–XVI. században

Tard történetének első évszázadaiból nem rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek alapján az állandóan változó népesség pontos számát megállapíthatnánk. A szükséges adatbázis hiányos, nincsenek erre vonatkozó adatok. A XVI. században már készültek olyan összeírások, amelyek az adófizető portákat vették számba, illetve az adózó családfőket írták össze. Igaz ugyan, hogy ezek sem adnak pontos számot, mert csak az adóztatható állapotban lévő portát és jobbágyot tüntették fel benne. A családtagok számára csak következtetni lehet. Alkalmanként egyéb forrásokból is értesülünk a telkek és a jobbágyok számáról.

A XVI–XVII. század között a népesség szempontjából a legfontosabb források a portális összeírások, illetve a jobbágy családfők conscriptiója.

A portális adó neve eredetileg „kamarahaszna” volt. Ez a kincstárnak pénzrontás révén a pénzverésből származó bevételét jelentette. A XIV. század közepétől azonban ez a pénzrontás megszűnt, és helyébe a portális adó lépett. Nagysága kezdetben 1/5 aranyforint volt, de a XVI. században már 1 aranyforintra rúgott. Ezt az adót minden különálló jobbágygazdaság fizette, mely független volt a jobbágy teherbíró képességétől, gazdasága nagyságától, a jobbágyportán élő családok számától. Az ezen a címen összeírt adóztatható porták számából következtethetünk a településen élő lakosság lélekszámára.

Némileg több támpontot nyújt a népesség nagyságára vonatkozóan a jobbágy családfők összeírása. Ez az egyháznak járó tized beszedésével járt együtt. Magyarországon ennek fizetését még Szent István király rendelte el. Az általunk vizsgált korszakban tizedet gabonából, borból, bárányokból, méhkasokból szedtek, de adó alá esett a kecske, a sertés, a tyúk, a len, a kender stb. is. A zsellérek – mivel nem volt tetemes adóztatható vagyonuk – úgynevezett „keresztény-pénzt” fizettek. Ennek mennyisége általában 6 dénár volt. Mindezek mellett a XVI–XVII. században a Habsburg királyi terület tizedeit igen nagy részben a Magyar Kamara gyűjtötte be királydézsmá néven, és a végvárak fenntartására fordította. Ez a XVIII. századra visszakerült az egyházak kezébe.

A fent említett források értékes adataik mellett, csak a pontosabb népességszám megbecsléséhez elegendőek. Korszakunkban portánként átlagosan há-

rom-három családdal, egy családban pedig hat fővel számolunk. A családfők számát az előbb említett hatos szorzóval szorozva kapjuk meg a település körülbéli lélekszámát.

Tard lakossága a XVI. század vége és a XVIII. század eleje között több alkalommal is elpusztult, szétszóródott. A középkorban és az 1500-as években itt élő törzslakosságnak száz év elteltével már nyoma sem volt. Mindez egyértelműen a török magyarországi tartózkodásának köszönhető.

Az első adatunk 1530-ból és 1544-ből származik. Ekkor a község 24 forint adót fizetett, ami azt jelenti, hogy 24 porta volt a faluban, amelyen kb. 430 lakos élt.¹ Az 1546-os portális összeírás is hasonló képet mutat. 21 és fél lakott és 2 lakatlant portát, 6 zsellért, 3 szolgát és 1 főbíró, valamint 1 kisbíró írtak össze.² Ez pontosabb képet ad, mint az előző évek adatai, mert a porták mellett a zselléreket, a szolgákat és a bírákat is megadja. Így 440 fő körüli számot kapunk. 1552-ben csak a porták voltak összeírva, illetve az adó nagysága, ami 28 forint.³

Az első dézsmajegyzék 1548-ból maradt fenn, amelyben 79 adózó családfőt, a következő éven eggyel kevesebbet találunk.⁴ Ezek az adatok némileg pontosabbak, mint a portális összeírások, ezek szerint 470–480 fő lehetett a tardi lakosok száma. Ezek a számok megerősíteni látszanak az előző adatokat. A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Tard a népes középkori falvak közé tartozott. Ez az úgynevezett „ősállapot” azonban hamar véget ért, megkezdődött a lakosság kicserélődése.

Az első törést 1552-ben szenvedte el a község, a törökök a környező falvakkal együtt felégették, aminek eredménye 12 éves adóztathatatlanság. 1564-re újraépült a település, melyről pontos adataink vannak. 24 egész, 20 fél és 11 negyed telek volt lakott, valamint 15 zsellércsalád élt itt. Ebből pontosan megállapítható, hogy 55 jobbágycsalád és 15 zsellércsalád lakta Tardot, kb. 420 fős létszámmal. A pusztán álló porták száma 4 volt.⁵ Két évvel később nagyjából hasonló volt a helyzet 21 és fél portával.⁶ Ebben az évben érte a falut a második nagyobb megpróbáltatás, a tatárok pusztították környékét. A népesség száma még négy év elteltével, 1570-ben sem érte el a korábbi nagyságát. Tíz porta volt lakott.⁷ Ebből az évből fennmaradt egy török adóösszeírás is, amely 25 családfőt sorol fel.⁸ A két adat összevetése alapján ekkor 150 fő körül alakult a népesség száma.

Az elkövetkező két évben a lakosság újratelepült, illetve a birtokosok újratelepítették. 1574-ig megint elérte a 21 portát, ami a népesség 380 főre duzzadását jelentette.⁹

1. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1530, 1544.

2. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1546.

3. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1552.

4. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsmá 1548. és 1549.

5. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1564.

6. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1566.

7. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1570.

8. Bayerle, 1998. 138.

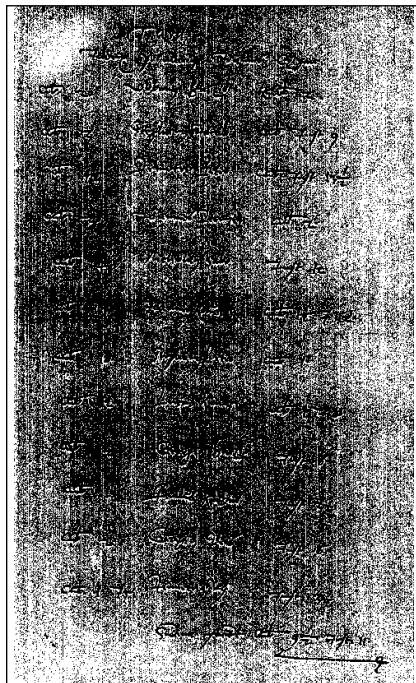
9. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1572. és 1574.

Két év múlva a portaszám 18-ra lecsökkent, de az adózó családfők száma 91, ami 550 helybeli lakosnak felel meg.¹⁰

A két nagyobb török és tatár támadás után a lakosság egy része, majd 1566 után az alaplakosságot alkotó 79 családból 27 tűnt el végérvényesen. A betelepülést elősegítő kedvezményeknek köszönhetően azonban az 1576–1578 közötti években 49 új család érkezett a faluba. Igaz, hogy ezek közül jónéhány csak 1–2 évig található meg itt. Ettől kezdve egészen 1588-ig lassú népességcsökkenés figyelhető meg. 1578-ban 17, 1582-ben 14, 1584-ben 14, 1588-ban 12 volt a porták száma.¹¹

A település népességének csökkenéséhez hozzájárult a XVI. században a meglehetősen nagyszámú elvándorlás. 1578–1593 között sok jobbágycsalád költözött az egri káptalan birtokaira Tardról. Bizonyára kedvezőbb feltételek uralkodtak ezeken a területeken, mert ellenkező irányú áramlás csak kisebb mértékben figyelhető meg. Ebben az évtizedben költözött a káptalan fennhatósága alá Deres István, Gál János, Fekete Péter, Tóbiás Pál, Tóbiás Tamás, Kathy Máté és fia, Nagy Lukács, Koncz István, Bodnár János, Császár Péter, Kacsó Lőrinc, Kis Ambrus, Csépan János özvegye. Újszászi Lőrinc birtokára ment Csépan János, Radóczy asszonyhoz Nagy Márton másként Tamásdeák Márton, míg Cserépre költözött a várkapitány közvetlen fennhatósága alá Veres György.¹² Ha a családfőhöz a családját is hozzászámítjuk, ez másfél évtized alatt 50–100 fő közötti lélekszám csökkenést jelent. Nem csoda, hogy ez a vándorlás is hozzájárult a lakosság század végi teljes eltűnéséhez. Ugyanakkor Tardra csak ketten jöttek, ezek is szöktek, és uruk a megyei szolgabíró által visszakövetelte őket. Az egyik Pósa György, Cserney János jobbágya, a másik Papi Balázs, Daróczy Tibold Gáspár jobbágya.¹³

1578–1594 között Tardról csak a bordézsmát fizetők névsorai maradtak fenn. Ez pedig nem takarja az összes családfőt, mivel nem volt mindenkinek szőlője. A névsor a gabonadézsma fizetők rovása alapján lenne teljes. Azonban eb-

Tard 1576-os bordézsmajegyzékének részlete

(B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7.)

10. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1576., Dézsma 1576.

11. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1578. 1582. 1584. 1588.

12. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. I. 209., 307. II. 80.

13. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. II. 13., 32. III. 52.

ből is megállapítható, hogy drasztikus csökkenés 1588-ig nem érte Tardot, a bordézsmá fizetők száma nem változott.¹⁴ A lakosság tartotta az 550 fő körüli létszámot. Nagyobb csökkenés 1594-re következett be, amikor a dézsmafizetők száma 20 %-kal csökkent.¹⁵ Ezt arányítva a lakosság szám 440 fő lehetett.

A település hosszú évekig tartó pusztán állása az 1596-os mezőkeresztesi csatának és Eger elfoglalásának a következménye. Már ebben az évben is csak 3 portával számoltak, ami valamiféle török portyázásnak lehet a következménye.¹⁶

Tard feltételezett népességszáma 1530–1700 között

év	1530	1544	1545	1548	1549	1552	1564	1566	1570
létszám	430	430	440	470	480	380	420	390	150
év	1572	1574	1576	1578	1581	1583	1584	1594	1596
létszám	380	380	550	550	550	550	550	440	60
év	1600	1629	1632	1633	1635	1652	1655	1656	1669
létszám	0	40	40	40	40	80	80	80	300
év	1677	1681	1683	1688	1689	1690	1692		
létszám	240	70	90	50	50	40	30		

Tard lakosainak családnevei és előfordulásuk 1548–1594 között¹⁷

Jelmagyarázat: A=1548, B: 1549, C: 1576, D: 1577, E: 1578, F: 1581, G: 1583, H: 1594. 0 = Nincs jelen az összeírásban. 1 = Jelen van az összeírásban.

	A	B	C	D	E	F	G	H
Ábrahám	1	2	0	0	0	0	0	0
Ambrus	0	0	1	0	0	0	0	0
Angyal	0	0	0	1	0	0	0	0
Antal	0	2	0	1	0	0	0	2
Apa	0	0	1	0	0	0	0	0
Aranyas	1	1	1	1	1	0	0	0
Arlai	1	1	0	0	0	0	0	0
Babos	0	0	0	1	0	0	0	0
Bacsó	0	0	1	2	2	3	1	1
Balogh	1	1	0	0	0	1	1	0
Barta	1	2	0	0	0	0	0	0
Bató	0	0	1	0	0	0	0	0
Benedek	0	0	1	0	0	0	0	0

14. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsmá 1578., 1581. és 1583.

15. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1594.

16. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1596.

17. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica- és dézsmá jegyzékek alapján.

	A	B	C	D	E	F	G	H
Bereck	0	0	0	0	0	1	0	0
Bertók	0	0	1	0	0	0	0	0
Bordás	0	0	1	0	0	0	0	0
Borjús	1	1	0	0	0	0	0	0
Czeter	0	0	1	0	0	0	0	0
Csajókás	0	0	1	0	0	0	0	0
Császár	1	0	0	0	0	1	0	0
Csépán	3	2	4	3	4	3	3	2
Csik	3	0	0	0	0	0	0	0
Csizsár	0	1	0	0	0	0	1	0
Csizmadia	0	0	0	1	0	0	0	0
Demjén	0	0	1	1	1	1	1	0
Domai	0	0	1	1	0	0	0	0
Dormán	1	0	0	0	0	0	0	0
Eke	0	0	1	0	0	0	0	0
Elek	0	1	1	0	0	0	0	0
Éles	0	0	0	0	1	1	1	0
Éliás	0	0	1	0	0	0	0	0
Emődi	2	2	0	1	0	1	0	0
Faggyas	2	1	0	0	0	0	0	0
Fazekas	0	0	1	1	1	0	0	0
Fejér	2	2	0	0	0	0	0	0
Fekete	0	0	1	0	0	0	0	0
Felföldi	1	1	0	0	0	0	0	0
Finta	0	0	1	1	0	1	1	0
Fodor	0	1	0	0	0	0	0	0
Gagyi	0	0	1	0	0	0	0	0
Gál	0	0	3	3	3	1	2	2
Garai	2	0	1	1	1	0	0	0
Gergely	0	1	0	0	0	0	0	0
Hagymás	7	7	1	1	3	2	1	3
Hajnóc	0	0	1	0	0	0	0	0
Hegedús	0	0	0	0	0	1	1	1
Hegyi	1	0	1	3	2	2	3	1
Huszár	0	1	0	0	0	0	0	0
Ispán	0	1	0	0	0	0	0	0
Jakab	0	0	1	1	0	1	0	0
Kácsi	2	0	1	1	0	0	0	0
Kacsó	0	0	1	1	1	2	1	0
Kádár	0	0	1	1	1	1	0	0
Kádas	0	0	1	0	0	0	0	0
Kakukk	0	0	1	1	0	0	0	0

	A	B	C	D	E	F	G	H
Szőke	4	3	1	0	1	2	1	1
Szőlős	1	1	0	1	0	1	1	1
Szűcs	0	0	0	0	0	0	1	0
Tóbiás	0	0	1	1	1	0	0	0
Tok	0	0	0	0	0	1	1	1
Tokaji	0	0	0	0	0	0	1	0
Tóth	0	0	4	1	2	4	4	1
Tőrös	0	0	0	0	0	0	0	1
Új	1	0	1	0	1	0	1	1
Újreg	1	1	0	0	0	0	0	0
Vajda	1	1	0	0	0	0	0	0
Váradi	1	0	0	0	1	1	1	0
Varga	0	0	1	1	1	1	1	0
Vas	3	2	2	0	0	1	1	0
Végh	2	0	3	2	1	2	3	1
Veli	0	1	0	0	0	0	0	0
Veres	0	0	1	1	0	0	0	0
Vermes	0	0	2	0	0	0	0	0

1596-ban oly mértékben elpusztult a falu, hogy egészen 1625-ig nem szerepel az adójegyzékekben. Eredeti törzslakosságából csak két-három család élte túl a sanyarú éveket. Az 1570-es években betelepült családok közül egy sem maradt meg Tardon.

1625 előtt, az említett két-három családot kivéve, teljesen új lakosság szállta meg a települést. Ezek nem új helyen alapítottak falut, hanem a régi templom körül építkeztek. 1625–1638 között csak 1/4 és 1/2 porta volt népes.¹⁸ 1629, 1632, 1633 és 1635-ben 7 család élt itt, ami 40 fő körüli lélekszámot ad meg.¹⁹

Az 1620-as évektől népességbeáramlás figyelhető meg. A birtokosok azért, hogy később adóztatható lakossággal telepítsék be a falut, kedvező feltételeket biztosítottak az itt megtelepedni szándékozóknak. Ez a környező településekről is ide csábította a nehezebb körülmények között élő jobbágyokat. Ezek közül többen korábbi földesura visszaköltözött eredeti lakóhelyére, de erre sokszor csak évek múltával került sor. A Tardról az így hazaköltözött jobbágyok neveit 1629–1669 közötti időszakból ismerjük. Az egri káptalan Bereck Pétert, Fütő Andrást, Kocsis Pétert, Tóth Györgyöt, Vincze Jánost, Tót Pétert, Kispál Jánost, Bernát Gergelyt, Fütő Mihályt, Czabó másként Lapos Mátét kérte vissza Bogács, illetve Mezőtárkány birtokokra. Aszalai Mihály kérte Kovács Mihályt és öccsét, Kovács Demetert. Bárius Ferenc és András kérte Nagy más-

18. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica 1625. és 1638.

19. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézma 1629., 1632., 1633. és 1635.

ként Sági Pétert. Jászi Márton Litter Pált, Pap Mihályt és Hölgye Pált kérte haza Szentmártonra. Naprágyi Erzsébet, Dóra másként Nagy Jánost kérte Naprágyra visszaköltöztetni. Szepessi Pál Bárdos Jánost követelte vissza Tardról.²⁰

A településen 1641-ben összeszámolták az egykori házak helyét. A számlálás 67 házhelyet eredményezett. Ez a szám megfelel a mezőkeresztesi csata előtti, fentebb közölt adatoknak.²¹

Az 1650-es évekre újra nőtt a népesség száma. 1652–1656 között 12–13 jobbágycsaládfő adózott.²² A lakosság ezek szerint 80 fő volt. 1669-re a betelepülések nyomán 49 család lakta Tardot, 300 fős létszámmal.²³

Innentől kezdve ismét csökkenés mutatkozik, 1677-re 39-re esett vissza a családok száma, amely 240 fős lélekszámot feltételez.²⁴ Az 1680-as évek elején már csak 11–15 család lakott itt, 70–90 fős népességgel.²⁵

A török kiűzése, és az ezzel járó háborúk szintén csökkentették a lakosságot. Eger várának közelsége sem kedvezett a tardiaknak. 1688-ra már csak 9 család maradt itt, majd 1690-ben 7, illetve 1692-ben 5 családot számláltak össze.²⁶ Ez a népesség 30 főre apadását eredményezte.

Az ekkor fellépő egyre erőteljesebb kuruc mozgalmak a közvetlen előidézői voltak annak, hogy egy évvel később Tardot elpusztult és lakatlan településként tüntették fel az adóösszeírók.²⁷

Tard lakosainak családnevei és előfordulásuk 1629 és 1692 között²⁸

Jelmagyarázat: A: 1629, B: 1632, C: 1633, D: 1635, E: 1652, F: 1655, G: 1656, H: 1669, I: 1677, J: 1681, K: 1683, L: 1688, M: 1689, N: 1690, O: 1692. 0 = Nincs jelen az összeírásban. 1 = Jelen van az összeírásban.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
Ács	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ágoston	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0
Bereck	1	1	1	1	2	2	1	2	2	0	1	0	0	0	0
Bernard	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Czakó	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Csák	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Csató	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

20. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. IV. 880., 908., VI. 565., 701., VII. 85., 178., 186., 396., 485. és 607. ill. IV. 501/d. XIII. I. 139., 140., 141. és 196.

21. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/c. XVII. I. 27.

22. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1652., 1655. és 1656.

23. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1669.

24. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1677.

25. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1681. és 1683.

26. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1688., 1689., 1690. és 1692.

27. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma 1576–1692., Dica 1540–1596.

28. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dézsma jegyzékek alapján.

A XVIII. század elejétől napjainkig

Tardot 1701-ben kezdték el betelepíteni lakosokkal.²⁹ A népesség nem teljesen új, mivel a nevek alapján kiderül, hogy az egykori XVII. századi lakosság egy kis része is visszaköltözött. A telepeseket különféle kedvezményekkel igyekeztek a birtokosok lakatlan falvaikba csábitani. Három-, illetve hatévi adómentességet adtak nekik, a megye felé is elintézték a kötelezettségek alóli felmentésüket.

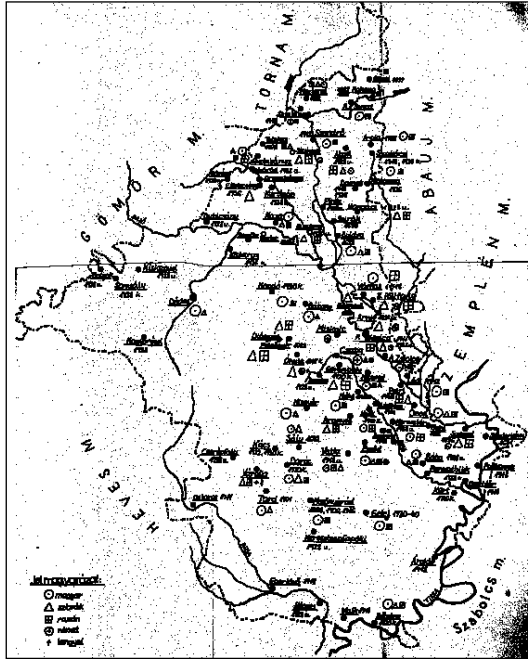
1707-ben már 14 szabad menetelű jobbágy és két nemes lakott itt. Eszerint 100 fő körül lehetett a falu népessége.³⁰

A tardi nemesek közül a Csató, másnéven Varga család a legrégebben a településen lakó nemesi familia. A Csató család nemességét 1659. július 29-én Bécsben kapta Lipót királytól. Ekkor Csató másként Varga Jakab, felesége Bartha Anna és fiaik, János és Pál, valamint ezek feleségei, Farkas Anna és Baracza Ilona kapta az armálist. Csató Péter, Márton és János 1698-ban „adományul” megkapták Lipót királytól Tard egy részét. 1725-ben Csató Jánost a megyei nemesek közé sorolták.³¹

1746-ig költözött ide egy másik nemesi család, az Alattyániak, akik Jászberényből eredeztették magukat.³²

A harmadik nemesi család a Gecső vagy Gecse néven nevezett 1720-ban tűnik fel a településen. Ez a család sem túlságosan gazdag armalista familia. Címereslevelüket 1628. november 7-én kapták Gömör megyében. Innen származtak el a Borsod megyei Kövesdre.³³

A falut a folyamatos betelepülés gyarapította, 1709-ben már 24 család lakta, melynek összlétszáma megközelítette a 150-et.³⁴ A község 1731-ig 10–16

Borsod vármegye benépesülése
a XVIII. század elején
(Közli: Veres, 1984.)

29. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. VIII. I. 19. és IV. 501/a. XIV. 1151.

30. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. I. 509.

31. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/a. VII. 512.

32. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 516. 13.

33. Forgon, 1909. 252.

34. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. I. 514.

családfővel rendelkezett.³⁵ Az országban a háborúk végével is jelentős maradt a betegségek népességcsökkentő hatása. A járványokhoz kapcsolódó éhínségek is gyakran tizedelték a lakosságot. Ez sokszor az egymást követő rossz termések eredménye volt. Az 1731. évi népességnövekedést bizonyára az újabb betelepítések okozták. 29 családban 180-an éltek ekkor Tardon.³⁶

1730-ban az egész megyében számbavették az elszökött jobbágyokat. Tardról ekkor Varga Máté a Zemplén megyei Köröm, Nyúl István Alsótárkány, Hegedűs András a Heves megyei Tótfalu, Augusztin János és Augusztin András a Sáros megyei Kapusány községekben éltek.³⁷

Ezekben az években a magyar betelepülőkön kívül görög katolikus ruszin telepesek is érkeztek Tardra. Számukat, illetve a lakosság pontos létszámát az 1746-os canonica visitációkból ismerjük. Eszerint 597 katolikus, 35 református vallású magyar és 98 görög katolikus ruszin élt itt.³⁸ Az összlakosság 730 fő volt. Ekkoriban haladta túl a település középkori népességszámát. A szláv ajkú lakosság hamar asszimilálódott. 1768-ra már egyetlen görög katolikus sem volt a településen, ahol 1004-en, míg a majorban 56-an laktak, és 14 kóbor cigány is élt ott.³⁹

A helybeli cigányokat előbb 1753-ban, majd 1755-ben és 1757-ben név szerint is összeírták. Először csak Budai Zsigmond, majd Farkas István, Farkas Ferenc és Horvát Gergely laktak itt. Utoljára Budai Zsigmond, Budai György és Budai Dávid nevével találkozunk.⁴⁰

Ebben a században több, ma már különlegesnek számító összeírást is végeztek. Ilyen volt például a pipázók – akik dohányoztak – összeírása. Tardon 1755-ben 66-an pipáztak.⁴¹

A lakosság növekedése inentől kezdve folyamatos, ám abból is lemérhető, hogy míg 1761-ben 131 családfő adózott, addig tíz év múlva az urbárium kiadásakor már 141.⁴² Ehhez kell még hozzávenni a két nemesi, az Alattyáni és a Csató családot.

Tard lakosainak feltételezett száma 1700–1800 között

év	1707	1709	1731	1746	1768	1784
létszám	100	150	180	714	1004	1231

35. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. I. 518., 546., 537., 543., 544. és 572.

36. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. I. 579.

37. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. I. 228.

38. FLE. AV. 3412. raksz. 69. lap.

39. FLE. AV. 3418. raksz. II. 105. lap.

40. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. I. 753., 769. és 795.

41. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. III. I. 767.

42. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/b. XXII. I. 311.

Tard lakosainak családnevei és előfordulásuk 1707-től 1771-ig⁴³

Jelmagyarázat: A: 1707, B: 1709, C: 1712, D: 1720, E: 1721, F: 1722, G: 1724, H: 1725, I: 1726, J: 1730, K: 1731, L: 1732, M: 1734, N: 1736, O: 1738, P: 1739, Q: 1749, R: 1750, S: 1761, T: 1771. 0 = Nincs jelen az összeírásban. 1 = Jelen van az összeírásban.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	
Ábel	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	
Abocki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Alattyáni	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	
Almási	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Arkus	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Bacsó	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Bari	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Barzsó	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Bereckó	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Bocskai	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Bodnár	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1
Brusinszki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Burján	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Csábránszki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
Csató	2	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0
Csizmadia	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dersenyi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Dudás	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Dusza	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	4
Farkas	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
Fejér	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1
Fejes	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Felszarudi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ferenci	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ficere	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1
Fincsák	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
Gál	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	0	3	4	4
Galambos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	5
Geecső	0	0	0	1	0	0	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gombota	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Hajdú	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	4	4	4
Harkus	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Hegedűs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0

43. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dicalis összeírások alapján.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T
Serfőző	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Stefán	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1
Szabó	1	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Szalóki	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Szekeres	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	0	0	2	3
Szemán	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5	4
Szemerédi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Szendrei	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Szolnoki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Szombati	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Takács	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tardi	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	3
Tengely	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Tóth	1	5	0	0	0	0	0	3	2	1	1	3	3	2	2	1	0	0	4	5
Váczi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Vágási	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
Vajdovics	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Varga	1	1	1	1	0	1	1	2	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	3	2
Vas	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vécsei	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1
Zöld	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

A pontos népesség számára vonatkozó adatokat csak az 1785. évi első magyarországi népszámlálás rögzítette, amikor az ország minden rendű és rangú lakosát összeírták. Ettől az időtől kezdve a népszámlálások rendszeressé váltak és 1869-től napjainkig, általában tíz évente végrehajtották azokat.

Az első népszámlálásra 1784–1787 között került sor. Eszerint Tardon 163 házban 214 család élt, ami 1231 fős népességet jelent. A férfiak száma 644, a nők 587 volt. A faluban 6 nemes, 98 paraszt (azaz jobbágy) és 103 zsellér élt. A gyermekek száma 17 éves korig 283 volt.⁴⁴

Az 1802-es országgyűlés után a népességösszeírások csak a nem nemesekre terjedtek ki, de a törvényhatóságok és az egyházak ezeket a nyilvántartásokat is hiányosan vitték véghez. Tard nemtelen lakosainak összeírása 1809–1847 között 29 évből maradt ránk.⁴⁵

44. Danyi-Dávid, 1960. 46–47.

45. B.-A.-Z. M. Lt. IV. 501/i. 2. d. Egri járás.

**Tard nemtelen lakosainak összeírása
a XIX. század első felében**

év	száma		férfiak osztályzata					az előre becsült lakók száma		a fent mondott férfiakból vannak										vidékiek		gyára- podát		csökkent						
	házak	ház népesség	tisztviselők és elkötelek	polgárok és kézművesek	nemesek és szolgálok	parasztok	minden rangú zsellérek, lakók kerészek	fiú gyermekek	asszony nembeliek	konok szerint		vallásuk szerint				távol lévők				kiszolgált kapitálom- sok		időigényesen tartózkodók	születtek	bekeleztek	meghaltak	kikötőkódtek	észrevételek N. B.			
1809	204	266	-	-	31	108	134	429	709	1411	318	172	62	150	700	-	2	-	-	-	4	2	1	-	168	9	92	22	95	
1810	204	265	-	-	28	102	121	435	687	1373	324	163	61	134	679	-	2	-	-	-	2	2	-	-	164	18	142	42	110	
1815	200	241	-	-	20	93	125	421	694	1343	288	151	60	150	649	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	123
1817	210	284	2	2	14	144	133	462	732	1480	362	55	143	756	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	192
1818	215	288	2	2	10	149	130	466	737	1496	373	6	70	138	758	-	1	-	-	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	187
1819	216	287	2	2	10	150	130	467	739	1500	374	179	71	138	760	-	-	-	-	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	192
1820	217	288	2	2	11	150	131	468	738	1502	375	180	81	138	764	-	-	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	130
1822	217	290	1	2	6	150	140	478	745	1522	380	184	82	127	772	-	-	-	-	-	8	-	-	-	65	-	50	-	247	
1823	214	290	1	2	6	150	140	480	745	1524	386	180	80	126	774	-	-	-	-	-	8	-	-	-	63	-	61	-	250	
1824	218	289	1	2	4	150	138	472	740	1507	376	182	80	129	767	-	-	-	-	-	6	-	-	-	70	-	56	-	250	
1825	222	290	1	2	3	150	138	473	738	1505	376	182	82	125	763	-	-	-	-	-	5	-	-	-	71	-	58	-	253	
1826	223	293	1	2	3	152	136	472	739	1505	370	184	85	122	758	-	-	-	-	-	6	-	-	-	78	-	50	-	256	
1827	224	296	1	2	4	150	138	476	742	1513	371	185	85	120	761	-	-	-	-	-	4	-	-	-	70	-	52	-	250	
1828	224	300	1	2	4	155	135	480	752	1529	375	186	86	121	767	-	-	-	-	-	4	-	-	-	75	-	45	-	252	
1829	224	296	2	3	3	156	139	476	749	1527	376	186	78	120	768	-	-	-	-	-	4	-	-	-	77	-	47	-	256	
1831	224	297	1	2	5	151	125	412	733	1429	359	159	81	92	688	-	-	-	-	-	2	-	-	-	39	-	154	-	222	
1832	224	299	1	2	4	150	127	415	734	1433	359	162	88	88	690	-	-	-	-	-	2	-	-	-	62	-	57	-	162	
1835	224	298	1	2	3	162	146	478	750	1542	379	190	87	125	782	-	-	-	-	-	1	-	-	-	137	-	110	-	260	
1836	224	298	1	1	3	157	140	476	749	1527	370	188	88	124	769	-	-	-	-	-	1	-	-	-	140	-	128	-	248	
1837	225	296	1	1	4	157	139	479	749	1530	376	186	86	121	771	-	-	-	-	-	2	-	-	-	67	-	112	-	247	
1839	258	298	1	2	14	156	140	476	749	1538	386	185	93	122	779	-	-	-	-	-	2	-	-	-	140	-	128	-	256	
1840	258	298	2	2	14	156	140	476	749	1539	378	190	94	124	784	-	-	-	-	-	2	-	-	-	92	-	56	-	254	
1841	259	299	2	2	14	156	141	481	755	1551	382	191	93	124	790	-	-	-	-	-	2	-	-	-	88	-	76	-	253	
1842	267	299	2	2	15	156	144	489	831	1639	396	194	125	800	2	-	-	-	-	-	2	-	-	-	57	-	52	-	256	
1843	269	310	1	2	20	150	140	490	817	1620	390	190	99	125	795	2	-	-	-	-	2	-	-	-	67	-	86	-	256	
1844	272	313	2	2	20	151	143	496	827	1641	395	196	102	120	806	2	-	-	-	-	1	-	-	-	93	-	72	-	265	
1845	273	312	2	2	20	152	145	503	845	1669	397	197	102	122	814	2	-	-	-	-	-	-	-	-	90	-	62	-	269	
1846	274	313	3	2	43	150	147	506	875	1731	412	200	108	126	842	2	-	-	-	-	-	-	-	-	96	-	34	-	277	
1847	280	316	2	2	20	151	143	496	827	1661	395	196	99	120	806	2	-	-	-	-	1	-	-	-	90	-	76	-	30	

Az 1828-as országos összeírás szerint 1527-en éltek a faluban, míg 1850-ben 1711-en.⁴⁶ Fényes Elek 1851-ben megjelent könyvében Tard lélekszámát 1750 főben adta meg.⁴⁷

Az adatok lassú népességnövekedést mutatnak. A kissé hullámzó gyarapodás a természetes szaporodás eredménye volt. A XIX. században jelentős bevándorlásról, betelepítésről már nem beszélhetünk. A lassú növekedés oka a nagy csecsemő- és gyermekhalandósággal, a közegészségügy elmaradottságával, az egészségtelen életkörülményekkel magyarázható. 1000 csecsemő közül 288 nem érte meg az egyéves kort. Három éves koráig meghalt további 135 gyermek, a tízéves kort pedig a gyerekek fele nem érte meg. Ezerből csupán 471-en éltek túl tizedik életévüket. Az 1840-es években a várható élettartam 38–39 év volt.⁴⁸

Az 1831-es kolerajárvány jelentős népességcsökkenést eredményezett. Az ázsiai eredetű járvány a kereskedelmi kapcsolatok révén kontinentális úton jutott Európába. A húszas években a lassan terjedő kolera csak 1830 ősztén érte el Moszkvát, s a lengyel-országi háború segítette elő betörését Lengyelországba, majd Galíciába. Innen terjedt át Magyarországra. A járvány pusztításának következménye volt az 1831-es kolera felkelés, amely öt északkeleti vármegyében robbant ki.

Nomen Jurisdictionis		Nomen										I	
1°	2°	3°										D	
Nomina Contributionum		Ex his sunt										D	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Totum		218	74	62		13	3	1					
András			1										
Béla			1										
Csongor			1										
Dániel			1										
Ede			1										
Ferenc			1										
György			1										
Imre			1										
János			1										
Károly			1										
László			1										
Miklós			1										
Pál			1										
Róbert			1										
Sándor			1										
Tibor			1										
Zoltán			1										
Lassó		290	92	62		24	3	2					660

Részlet Tard 1828-as országos összeírásából

(B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. 442. d.)

46. Nagy L., 1828. 108. ill. Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850-es, 1857-es és 1870-es években, 1987. 103.

47. Fényes, 1851. IV. kötet 178.

48. Gergely, 1998. 58.

Az 1828. évi népszámlálás 1527 főjéhez képest, 1831-ben Tardon csak 1429 fő volt a népesség száma, ami közel 100 fős népességcsökkenést mutat. A kolerajárvány előtti lakosság számot 1836-ra érte el a település. A kolerában meghaltak pontos számát és nevét nem tudjuk, mivel Tardról a megyei levéltárban található koleralis iratok nem tartalmazzak feljegyzéseket.⁴⁹ A tardi katolikus egyház korabeli anyakönyve – mivel nem jegyezték fel a halál okát – szintén csak találgatásra ad okot. Ez utóbbiból annyi látszik, hogy míg májusban és júniusban hárman, illetve öten haltak meg, addig júliusban és augusztusban – amikor tombolt a járvány – 48-an, illetve 36-an hunytak el.⁵⁰

A XIX. század közepétől kezdve sem tapasztalható jelentős növekedés. Időnként más járványos betegségek is pusztítottak, és a kolera is visszatért még 1849, 1855 és 1873-ban. Ennek nyomát Tardon csak a két utóbbi évből találjuk meg az anyakönyvekben. 1855 szeptemberében hatan haltak meg a betegségben. 1873-ban súlyosabb volt a helyzet, 54 embert ragadott el a járvány.⁵¹ 1880-ig stagnál a lakosság létszáma. Ekkortól kezdődött meg a jelentős ütemű szaporodás, amelyet a századforduló tájékán jelentkező nagyszámú kivándorlás sem fogott vissza.

Tard népességszáma a XVIII. század végétől napjainkig⁵²

év	fő	év	fő	év	fő
1787	1220	1900	1878	1970	2024
1828	1527	1910	1999	1980	1738
1850	1711	1920	2088	1990	1527
1851	1750	1930	2139	1995	1520
1869	1756	1941	2131	1998	1512
1880	1729	1949	2126	2000	1488
1890	1826	1960	2108	2002	1487

A falu népességmaximumát 1930-ban érte el 2139 fővel. Addig tízevenként 2,5–5%-os növekedés mutatkozott. Ezt követően megfordult a tendencia. Innentől kezdve egészen 1970-ig lassú csökkenés tapasztalható, amikor 2024-en lakták a falut. Ez a természetes szaporulat arányaiban beállt változás lassú következménye. Az ezt követő húsz év alatt rohamos népességcsökkenést mutatnak a statisztikák. 1527 a lakosok száma 1990-ben, ami félezer fős veszteséget jelez. Az utóbbi tízenként évben ez a folyamat lelassult, de még mindig nem állt meg. Megállapítható, hogy a hetvenes évektől nem természetes szaporulatról, hanem fogyásról beszélhetünk. A 2000. évi népszámlálás még mindig csökkenést mutat.⁵³

49. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 504. Tardra vonatkozó coleralis akták.

50. TKP. I. Anyakönyvek alapján.

51. TKP. I. Anyakönyvek alapján.

52. Népszámlálási adatok és a fentebb ismertetett források alapján.

53. Népszámlálási adatok és a fentebb ismertetett források alapján.

A népmozgalom főbb adatai Tardon a XX. században⁵⁴

év	éveszülé- sek száma	halálozások száma	természetes szaporodás	év	éveszülé- sek száma	halálozások száma	természetes szaporodás	év	éveszülé- sek száma	halálozások száma	természetes szaporodás
1901	84	51	33	1935	57	36	21	1969	24	24	0
1902	86	43	43	1936	53	36	17	1970	29	17	12
1903	84	50	34	1937	50	29	21	1971	18	18	0
1904	76	59	17	1938	52	31	19	1972	11	21	-10
1905	78	63	15	1939	60	36	24	1973	23	20	3
1906	68	53	17	1940	43	35	8	1974	16	29	-13
1907	83	46	37	1941	55	31	24	1975	18	23	-5
1908	96	57	39	1942	58	31	27	1976	31	23	8
1909	76	60	16	1943	54	32	22	1977	20	31	-11
1910	83	40	43	1944	56	49	7	1978	18	34	-16
1911	87	65	22	1945	43	41	2	1979	21	22	-1
1912	78	79	-1	1946	38	51	-13	1980	18	29	-11
1913	90	58	32	1947	40	24	16	1981	16	21	-5
1914	80	72	8	1948	37	28	9	1982	19	25	-6
1915	72	55	17	1949	56	36	20	1983	16	29	-13
1916	35	43	-8	1950	43	30	13	1984	15	33	-18
1917	40	42	-2	1951	39	28	11	1985	16	34	-18
1918	42	59	-17	1952	39	31	8	1986	23	25	-2
1919	72	49	23	1953	44	34	10	1987	15	25	-10
1920	92	50	42	1954	41	30	11	1988	21	25	-4
1921	101	61	40	1955	54	32	22	1989	12	26	-14
1922	90	71	19	1956	59	38	21	1990	17	35	-18
1923	87	43	44	1957	47	35	12	1991	8	29	-21
1924	57	42	15	1958	38	30	8	1992	11	35	-24
1925	72	52	20	1959	33	30	3	1993	10	27	-17
1926	71	42	29	1960	32	30	2	1994	9	39	-30
1927	68	56	12	1961	39	38	1	1995	12	31	-19
1928	51	46	5	1962	41	31	10	1996	13	32	-19
1929	62	40	22	1963	26	18	8	1997	9	32	-23
1930	55	42	13	1964	32	20	12	1998	9	33	-24
1931	70	27	43	1965	20	19	1	1999	10	44	-34
1932	76	44	32	1966	29	19	10	2000	7	39	-32
1933	51	34	17	1967	28	17	11	2001	11	32	-21
1934	58	37	21	1968	26	21	5	2002			

54. A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968, 1969. 88–89. és 340–341. ill. B.-A.-Z. m. évenkénti statisztikai évkönyveinek adatai.

Anyanyelvi szempontból a település 1768-tól tisztán magyar falunak tekinthető. Elszórtan fordult elő a népességben szlovák és német anyanyelvű lakos. 1880-ban a népszámláláskor az 1791 magyar mellett 1 szlovák, 6 német és 57 egyéb anyanyelvű lakost találtak. 1900-ban 3 német és 1 egyéb, 1900-ban 2 szlovák, 1920-ban 1 szlovák és 2 német anyanyelvű lakója volt a községnek. 1949-től csak magyar anyanyelvűek éltek Tardon.⁵⁵ Vallási megoszlás szempontjából Tardot a XVIII. század elejétől döntő többségben mindig római katolikusok lakták. Az egyéb felekezethez tartozók száma és aránya soha nem volt jelentős. A XX. században említést érdemlő létszámban csupán a baptisták voltak jelen Tardon.⁵⁶

**Tard lakosságának felekezeti megoszlása
a XVIII–XX. században**

év	róm. kat.	gör. kat.	ref.	evan.	izr.	egyéb
1746	597	98	9	10	-	-
1768	1004	-	-	-	-	-
1787	1209	1	-	-	-	10
1851	1732	-	5	2	11	-
1892	1782	3	30	1	53	-
1930	2143	7	56	1	27	83
1941	2164	13	18	6	-	80

A népesség korcsoportok szerinti megoszlásában, az utóbbi évtizedekben kedvezőtlen változás ment végbe. 1930-ban a 60 év feletti lakosság a népességnek 9,8 %-át tette ki. Ez az arány 1990-re 29 %-ra nőtt, ugyanakkor a társadalom szempontjából oly fontos 0–14 éves korú lakosság aránya 29,2 %-ról 16,7 %-ra esett vissza. Tard népessége a XX. század végére egyre jobban elöregedett. Kedvezőtlen változások figyelhetők meg az aktív- és inaktív keresők számában és arányában is.⁵⁷ Az eltartottak és inaktív keresők számának és arányának növekedése új, megoldandó problémát vet fel a településen a XXI. század elején.

Valamivel kedvezőbb a helyzet a lakosság legmagasabb iskolai végzettségét vizsgálva. A 7 évesnél idősebb népesség egyre magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, de a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma még 1990-ben is roppant alacsony volt. Az összlakosságnak csak 1,9 %-a rendelkezett főiskolai vagy egyetemi diplomával. A község értelmiségi rétege a XX. század végén is kisszámú volt.⁵⁸

55. Turkovics, 1996. 310.

56. A fentebb ismertetett források alapján.

57. Népszámlálási adatok alapján.

58. Népszámlálási adatok alapján.

Az utóbbi évtizedek Tard népességére vonatkozó adatait a következő táblázatok szemléltetik.⁵⁹

Tard népsűrűsége

év	fő/km ²
1930	53,3
1960	53,7
1970	50,0
1980	48,1
1990	37,7

Nemek megoszlása Tardon

év	férfi	nő
1930	1143	1174
1960	1150	1181
1970	990	1034
1980	805	933
1990	703	824

A népesség kormegoszlása Tardon

év	0–14	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60 felett	össz.
1930	676	247	374	315	264	214	227	2317
1960	560	207	325	362	296	225	336	2331
1970	433	127	274	273	301	251	365	2024
1980	318	71	209	242	232	260	406	1738
1990	255	51	147	194	223	214	443	1527

Aktív- és inaktív keresők és eltartottak Tardon

év	aktív	inaktív	eltartott	össz.
1960	1312	1019		2331
1970	920	242	862	2024
1980	804	434	500	1738
1990	621	561	345	1527

59. Népszámlálási adatok alapján.

**A 7 évesnél idősebb népesség
legmagasabb iskolai végzettsége Tardon**

év	össz.	0	általános			középfokú		felső- fokú
			1–5	6–7	8	szakm.	közép.	
1960	1396	35	1100			17		11
1970	1840	18	424	857	469	33	22	17
1980	1589	7	296	622	422	149	67	26
1990	1414	16	159	269	266	180	114	41

Tard középkori család és keresztnévei

Magyarországon a személynév döntő többségben két részből tevődik össze. Első tagja a vezetéknev, amelyet a vér szerinti apa örökít az utódjára. Második tagja a keresztnév, amelyet tetszés szerint választanak a szülők.

A XV. század tájékaig csak keresztnéve volt az akkor élő emberek többségének. Vezetéknevvel vagy megkülönböztető előnévvel a nemesség rendelkezett, ugyanis érdekében állt származásának igazolása a birtokok törvényes öröklése miatt.

Természetes, hogy egy-egy településen az egyforma keresztnévű embereket valamilyen módon megkülönböztették egymástól. Ez a megkülönböztetés azonban csak az írásbeliség elterjedésével rögzült. Hazánkban a rendszeressé váló adójegyzékek – amelyek rögzítették a jobbágyok, illetve a birtokosok neveit is – a XVI. század elejétől készültek. Innentől kezdve beszélhetünk rögzült vezetéknevekről. Kivételes esetben ugyan előfordult, hogy a vezetéknevek valamilyen oknál fogva megváltoztak.

A tardi névanyag, mint a fentebb közölt táblázatok mutatják, meglehetősen bőséges. Vizsgálódásunk csak az ismert XVI. századi családnevekre terjedt ki, amelyeket az alábbi típusokba sorolhatjuk.⁶⁰

1. Ragadványnevek, testi tulajdonságot jelölő nevek: Angyal, Apa, Balogh (balkezes.), Császár (Császár jobbágyának, katonájának elnevezése, esetleg hatalmaskodó személy), Fejír, Fodor (göndör hajú), Ispán, Kövér, Sugó (fojtott, halk hangon beszélő), Szőke, Új, Vajda (valószínűleg csak valamilyen kapcsolat állt fenn egy vajdával, a vajda birtokával stb.), Végh (valamely település szélén, végén lakó személy).

2. Népnévből származó név: Tóth.

3. Mesterségre, foglalkozásra utaló nevek: Aranyas (ötvös, esetleg aranymosó), Babos, Bacsó, Csiszár (kardcsiszár, fegyverkovács), Faggyas, Hegedűs, Huszár, Kasza, Katona, Kocsis, Kovács, Mészáros, Molnár, Nyilas, Pintér, Szabó, Vas (vasműves).

60. Kázmér, 1993.

4. Növény és állatnévből eredő nevek: Borjús, Hagymás, Szőlós.

5. Az apa nevéből, régi személynévből lett vezetéknevek: Ábrahám, Ambros, Antal, Barnabás, Barta (a Bertalan becézett alakja), Benedek, Csépán (az István, latinul Stephanus, szláv közvetítésű változata), Csik (származhat apai keresztnévből, de utalhat egykori halász mivoltára is a családnak: csikász), Dormán (régii személynév), Elek, Gergely, Kisantal, Konc, Mikola (a Miklós szláv alakja), Pető (a Péter rövidült, becézett alakja).

6. Helységnévből, a származás helyére utaló vezetéknevek: Arlai, Emődi, Felfeldi, Garai, Hegyi, Kácsi, Káli, Kövesdi, Má dai, Pányi, Patócsi, Rédei, Várad i és Véli.

7. Azonosíthatatlan eredetű nevek: Obra, Radics és Újreg.

A falu történelmi névállományának részét képezi a keresztnévek használata. 1548-tól 1828-ig a levéltárakban őrzött összeírásokban szereplő 430 tardi fér fi nevét vizsgáltuk meg. A közel három évszázad adatainak elemzésénél meg próbáltuk elkerülni, hogy egy személy keresztnéve többször is felvételre kerüljön, ezért az azonos nevéek keresztnéveit csak akkor vettük számításba, ha kö zöttük legalább egy emberöltő távlatával számolhatunk.

A fellelt keresztnévek ABC sorrendben előfordulásuk gyakoriságával a kö vetkező: Ádám 4, Albert 7, Ambrus 9, András 20, Antal 5, Balázs 13, Bálint 7, Barnabás 5, Benedek 11, Bertalan 1, Boldizsár 3, Demeter 7, Demjén 1, Dénes 2, Egyed 3, Éliás 1, Ferenc 2, Fülöp 1, Gáspár 3, Gergely 18, György 23, Imre 7, István 28, Jakab 12, János 56, József 7, Kelemen 4, Kristóf 1, László 4, Lőrinc 4, Lukács 12, Márton 20, Máté 3, Mátyás 19, Melcer 1, Mi hály 24, Miklós 12, Orbán 5, Pál 28, Péter 16, Sámuel 1 és Tamás 13.

András	20	András	20	András	20
Benedek	11	Benedek	11	Benedek	11
Demeter	7	Demeter	7	Demeter	7
György	23	György	23	György	23
István	28	István	28	István	28
János	56	János	56	János	56
József	7	József	7	József	7
Mátyás	19	Mátyás	19	Mátyás	19
Péter	16	Péter	16	Péter	16
Pál	28	Pál	28	Pál	28
Sámuel	1	Sámuel	1	Sámuel	1
Tamás	13	Tamás	13	Tamás	13

Részlet Tard 1778-as összeírásából

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. III. I. 1761.)